

T.C.
İÇİŞLERİ BAKANLIĞI
DERNEKLER DAİRESİ BAŞKANLIĞI

SİVİL TOPLUM ve DEMOKRASİ

DENETÇİ YETERLİLİK TEZİ

Hazırlayan:

Mehmet KABASAKAL

Dernekler Denetçi Yardımcısı

Ankara, 2008

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....	1
------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

SİVİL TOPLUM KAVRAMINA AİT TANIMSAL ÇERÇEVE, KAVRAMIN TARİHİ GELİŞİM SÜRECİ, SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ İŞLEVLERİ VE ÖZELLİKLERİ

1.1 Sivil Toplum Nedir?.....	2
1.2. Sivil Toplum Kavramının Tarihsel Gelişim Süreci	7
1.3. Modern Sivil Toplum Kavramı.....	14
1.4. Sivil Toplum Kuruluşu Nedir?.....	21
1.5. Sivil Toplum Kuruluşlarının Örgütsel Ve Yapısal Özellikleri.....	23
1.6. Sivil toplum kuruluşlarının işlevleri.....	28
1.6.1 Siyasal İşlevler.....	29
1.6.1.1 Yasama Alanına Etkileri.....	30
1.6.1.2. Yürütme Alanına Etkileri.....	31
1.6.1.3 Siyasi Partileri Etkilemeleri.....	32
1.6.1.4. Kamuoyunu Etkilemeleri.....	33
1.6.2. Kültürel İşlevleri.....	33
1.6.3. Bireysel İşlevleri.....	34
1.6.4. Toplumsal İşlevleri.....	35
1.7. Yaygın Sivil Toplum Kuruluşlarından Dernekler, Vakıflar Ve Sendikalara Genel Bir Bakış.....	36
1.7.1. Dernekler.....	36
1.7.2. Vakıflar.....	37
1.7.3. Sendikalar.....	37

İKİNCİ BÖLÜM

DEMOKRASİ

2.1. Demokrasi Kavramı ve Tarihi Gelişim Süreci.....	39
2.2. Demokratikleşme Çabalarının Genel Olarak Değerlendirilmesi.....	48

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SİVİL TOPLUM VE DEMOKRASİ İLİŞKİSİ

3.1. Demokratik Sivil Toplumun Temel Nitelikleri.....	55
3.2. Demokratik Sivil Toplumun Oluşumunda Çeşitli Etkenler.....	60
3.3. Koşullar ve Zorunlular Perspektifinde Demokrasi – Sivil Toplum İlişkisinin Değerlendirilmesi	64
3.4. Demokratikleşme Sürecinde Devlet – Sivil Toplum İlişkisi.....	68
3.4.1 Demokratikleşme Sürecinde Devletin Rolü.....	69
3.4.2. Demokratikleşme Sürecinde Sivil Toplumun Rolü.....	71
3.5. Sivil Toplumun Demokratik İşlevleri.....	75
SONUÇ	81
KAYNAKÇA	83

GİRİŞ

Özellikle Batı toplumunda köklü bir geçmişi olduğunu varsayabileceğimiz sivil toplum kavramı üzerine günümüze dek birçok çalışma yapılmış ve bu alanda oldukça geniş bir literatür oluşmuştur. Ancak, kavram ile ilgili yapılan tanımlama çalışmalarına dahi baktığımızda bu konuda bir fikir birliğine varıldığını söylemek çok güçtür. Felsefi kökleri Antik Yunan'da Aristoteles'in çalışmalarında görülen sivil toplum kavramı üzerinde tarihten günümüze sayısız düşünür çalışma yapmış, fakat hemen herkes sivil toplumun farklı bir yönü üzerine odaklanmış, buna göre tanımlar yapmış ve kavram bugünkü zengin halini almıştır.

Biz de çalışmamızın ilk bölümünde sivil toplum kavramı üzerine tanımsal çerçeve üzerinde durduktan sonra, sivil toplumun tarihi gelişim sürecine değineceğiz. Daha sonra yine aynı bölümde sivil toplum kuruluşlarının örgütsel ve yapısal özellikleri incelenecek, işlevlerine değinilecek ve en son olarak da yaygın sivil toplum kuruluşlarından dernekler, vakıflar ve sendikalar üzerinde kısaca durulacaktır.

İkinci bölümde ise konumuzun bir diğer sac ayağı olan demokrasi hususu üzerinde durulacaktır. İlk olarak yine kavram ve tarihçe çalışmasından sonra demokratikleşme çabaları genel olarak değerlendirilecektir.

Çalışmamızın son bölümünde ise sivil toplum ve demokrasi ilişkisi, demokratik sivil toplum, sivil toplum-devlet ilişkisi ve demokratikleşme sürecinde sivil toplum ve devletin rolü perspektiflerinde incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

SİVİL TOPLUM KAVRAMINA AİT TANIMSAL ÇERÇEVE, KAVRAMIN TARİHİ GELİŞİM SÜRECİ, SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ İŞLEVLERİ VE ÖZELLİKLERİ

1.1. SİVİL TOPLUM NEDİR?

Sivil toplum kavramı Batı toplumlarının gelişim sürecinin ve Batı siyasal geleneğinin içinde doğup gelişmiştir. Aynı gelenek içinde siyasal-yönetimsel sistem, demokrasi ve demokratikleşme arayışlarının birçok ana temasını kuşatan onlara rehberlik eden bir kavramdır. Sivil toplum kavramsallaştırmasına yönelik farklı girişimler geçmişte klasik liberal parlamenter geleneğin ve sosyalist-marksist geleneğin merkezini oluştururken, bugün de hem yeni sağ hem de post marksistlerin kuramsal tartışmalarında aynı yeri ve değerini korumaktadır.¹ Bu bölümde kısaca farklı perspektiflerden sivil toplum tanımları yer alacaktır.

Sivil toplum tanımı yapılırken en çok referans gösterilen tanım, liberal demokrasinin önde gelen isimlerinden, Larry Diamond'a ait olan tanım gibi gözükmektedir. Diamond da kendi çalışmasında sivil toplumun belli bir tanımının yapılması gerekliliğinin altını çizmiş ve : “ Sivil toplumun demokrasiye yapabileceği potansiyel katkılarının sınırlarını daha gerçekçi bir şekilde çizebilmek için öncelikle sivil toplumun ne olduğunu ve ne olmadığını daha kesin olarak tespit etmeye ihtiyacımız var.”² diyerek sivil toplum tanımı yapılırken sivil toplumun ne olmadığını da belirlenmesinin önemi üzerinde durmuştur. Diamond sivil toplumu şöyle tanımlamaktadır: “ Sivil toplum örgütlü sosyal yaşamın gönüllü, kendi kendini üreten, kendi kendini destekleyen, devletten özerk olup bir yasal düzen ya da ortak

---

¹ Gülgün Erdoğan Tosun, Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi, İstanbul, Alfa Yayıncılık, 2001, s. 29

² Larry Diamond, “Rethinking Civil Society: Toward Democratic Consolidation”, Journal of Democracy. Vol.5. No.3. 1994), s. 5.

kurallara bağlı olan alanıdır... Sivil toplum özel alan ve devlet arasında duran aracı bir varlıktır.”³

Sıklıkla atıfta bulunulan diğer bir sivil toplum tanımı ise John Keane’e aittir ve Keane sivil toplum konusunda tam bir görüş birliği olmadığını savunmaktadır. “Sivil toplum, şiddet karşıtı, kendi kendine örgütlenen, kendi kendini değerlendiren ve yansıtan ve hem birbirleriyle hem de onların eylemlerini çerçeveleyen, sınırlayan ve mümkün kılan devlet kurumlarıyla sürekli bir gerilim içerisinde olma eyleminde bulunan yasal koruma altındaki devlet-dışı kurumların karmaşık ve dinamik bir topluluğunu hem tanımlayan hem de tasavvur eden bir ideal-tip kategorisidir.”⁴ Bu tanımda dikkat çeken şey sivil toplum kavramının hem var olanı tasvir eden, açıklayan hem de geleceğe yönelik tasavvurlar için yol göstericilik yapma kapasitesine sahip bir araç olarak dşünölmesidir. Bu tanımla ilgili önemli bir diğer nokta da sivil toplumu sadece devletin dışında yer alan ve yasal koruma altında bulunan alanla eşanlımlı görmemesi, aynı zamanda sivil toplumun eylemleri dolayısıyla hem devlet kurumları ile hem de kendi içinde karmaşık ve yeri geldiğinde gerilimli ilişkilerle karakterize olduğuna dikkat çekmesidir.⁵

John Ehrenberg ise “sivil toplum nedir” sorusunun cevabının ancak “onu oluşturan yapıların ne yapmakta olduğuna, nasıl örgütlendiklerine ve hangi siyasal ve ekonomik güçlerin etkisinde olduğuna bakarak” verilebileceğini belirtmektedir.⁶ Bu nedenle onun kendi başına, kendi içinde bir tanımını yapabilmek mümkün değildir ve basitçe piyasa-dışı, devlet-dışı bir gönüllü kamusal aktivite alanı anlamak yeterli olmamaktadır.⁷

Modern sivil toplum kavramına yönelik bir diğer önemli açıklama Habermas’a aittir. Antik çağlardan günümüze kamusal alan kavramının geçirdiği dönüşümü ele aldığı “Kamusal Yapısal Dönüşümü” (Strukturwandel der Öffentlichkeit) adlı eserinde düşünür, karmaşık grupların ne zaman ve hangi koşullar altında siyasal eylemin temeli olmaya başladıklarını, kamusal sorunlar hakkındaki rasyonel-eleştirel tartışmaların yapılmasına önderlik eden toplumsal koşulların neler olduğunu

---

³ Funda Onbaşı, Sivil Toplum, İstanbul, L&M Yayınları, 2005, s.46

⁴ John Keane, “Civil Society: Old Images New Visions” , (Oxford, Cambridge: Polity Press, 1998),s.6

⁵ Funda Onbaşı, Sivil Toplum, İstanbul, L&M Yayınları, 2005, s. 46

⁶ John Ehrenberg, Civil Society: The Critical History of an Idea, (NewYork, London: NY University Press,1999)

⁷ Funda Onbaşı, a.g.e., s. 47

sorgulamaktadır.⁸ Habermas, “Sivil toplumun kurumsal çekirdeğini, kiliselerden, kültür derneklerinden ve akademilerden bağımsız medyaya, spor ve hobi derneklerine, tartışma klüplerine, vatandaş forumlarına ve yurttaş inisiyatiflerinden meslek birliklerine, siyasal partiler, sendikalara ve alternatif kurumlara dek uzanan devlet-dışı ve ekonomi-dışı birlikteliklerin oluşturduğunu” söylemektedir.⁹ Buna göre sivil toplum, küçük çaplı gönüllü kuruluşların devletin kamusal sorunlar hakkında ürettiği çözümleri denetleyen ve bu çözümleri açıkça tartışarak katkıda bulunan ve bu anlamda çoğulculuğu esas alan bir yapıdır.¹⁰

Habermas’ın teorik kavramsallaştırması üç temel çerçeve içinde şekillenmektedir: İlki devlet meşruluk krizidir. Düşünüre göre, bunun nedeni, devletin ekonomiye kapsamlı müdahalesidir. Modern refah devleti, meşruluğunu kendi tebası üzerinde uyguladığı politikalar aracılığıyla göstermek istemektedir. Ancak bunun için toplumsal çıkarların geniş çaplı alanını oluşturan kamusal alana tamamen müdahale etmemesi gerekmektedir. Habermas devletin ve kamusal alanın çıkarları arasındaki olası çatışmanın, rejimin varlığı ve işleyişi konusunda devleti bir krizle yüz yüze bırakabileceğini ileri sürmektedir. İkinci çerçeve, sistem ile yaşam dünyası arasındaki ayrımaya dayanmaktadır. Bu ayrımada sistem; para ve iktidarın belirlediği alan iken, yaşam dünyası bireysel ilişkilerin, iletişimsel alanıdır. Üçüncü olarak, demokratik bir temelde kamusal alanın kurumsal yapılanması sorununa dikkat çekmektedir.¹¹

Bassam Tibi’ye göre sivil toplum kavramı şu ön şarta dayanmaktadır: “Toplumsal ve siyasal kurumlar özerktirler; devletle ilişkilidirler, fakat devlet tarafından denetlenmezler ve devlete tabi değildirler.”¹² Keane de bu konuda “Bugünün koşulları altında, kamusal olanla özel olan devlet ve sivil toplum arasındaki eski ayrımın anlamsızlaşması nedeniyle, bunların yerini alan ve artık “siyasal” ya da

---

⁸ Jürgen Habermas, “Kamusal Yapısal Dönüşümü (Strukturwandel der Öffentlichkeit)” Çev. Tanıl Bora-Mithat Sancar, İstanbul, İletişim Yayınları, 1997 s.396-404

⁹ A.e. s 52

¹⁰ A. Yaşar Sarıbay ve S. Seyfi Ögün, “Bir Politikbilim Perspektifi”, Bursa, Asa Kitabevi, 1998, s 43-44

¹¹ Craig Calhoun, “Intoduction”, Der. Craig Calhoun, Habermas And The Public Sphere, The MIT Press, Cambridge, 1992, s. 30-31

¹² Bassam Tibi, “Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası”, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s.36

“toplumsal” varlıklar olarak tanımlanamayacak, birbirleriyle örtüşen, karma nitelikli kurumlardan oluşan bir “magma” söz konusudur demektir.¹³

J. Cohen ve A. Arato’ya göre sivil toplum “Özerk gruplar ve birlikler çoğulluğu; kamusal kültür ve iletişim kurumları; bireysel tercihlerin ve yönelimlerin mahremiyeti; çoğulluğu; kamusalılığı devletten, hatta ekonomiden ayıran bir genel haklar sistemidir.”¹⁴

Başka bir anlatımla sivil toplum kavramı, “devlet denetimi veya baskısının ulaşmadığı veya belirleyici olmadığı alanlarda, bireylerin/grupların devletten izin almadan, kovuşturmayla uğrama korkusu taşımadan ve ekonomik ilişkilerin baskısından da büyük ölçüde bağımsız hareket ederek tutum belirleyebildikleri, sosyo-kültürel etkinliklerde bulunabildikleri, gönüllü ve rızaya dayalı ilişkilerin, etkinliklerin ve kurumların oluşturabildiği bir toplum” u ifade etmektedir.¹⁵

Karl Marx, sivil toplumu devletten ayırmaktadır. Marx’a göre, insanın doğayla ilk etkileşimini oluşturan ekonomik hayat, insan hayatının tüm aktivitelerinin ve sosyal hayatının temel paradigmasını oluşturur. Din, devlet, aile, kanun, ahlak, bilim gibi insani etkinliklerin tümü üretim biçimine göre şekillenir. Marx’a göre sivil toplum on sekizinci yüzyıl Avrupa’sında burjuvazi ile gelişti. Onun için sivil toplum, üretici güçlerin belli evrimsel gelişiminde ortaya çıkan, bireyler arasındaki ekonomik ilişkilerin tümüdür.¹⁶

Antonio Gramsci, Marx’ın aksine sivil toplumu alt yapısal bir alan değil, üst yapısal bir kurum olarak ele alır. Gramsci’ye göre sivil toplum bir sosyal grubun bütün toplum üzerinde yürüttüğü kültürel hegemonyadır.¹⁷

Dahrendorf, sivil toplumu; kanun hakimiyetinin olduğu, öte yandan özerk kurumlardan oluşan bir “ara sektörün yaygın bir biçimde geliştirilmesi yani devlet ya da bir başka merkezi otorite tarafından yönetilmeyen, halkın iradesini temsil eden kurumlar” olarak ele almaktadır. Ona göre yeni siyasi kurumları oluşturmak, anayasa ve seçim kanunu yapmak altı ay alır. Yarı yarıya işlerliği olan bir ekonomiyi

---

¹³ Keane a.g.e. s. 14-15

¹⁴ John Cohen ve Andrew Arato, “Civil Society and Political Theory”, Cambridge, Mass, 1994, s.78

¹⁵ Yavuz Atar, “Demokratik Sistemde Sivil Toplum Fonksiyonu ve Sivil Toplum-Devlet Düalizmi”, Yeni Türkiye Dergisi, sayı: 18, Ankara, Kasım-Aralık 1997, s.98

¹⁶ Vehbi Bayhan, “Sivil Toplum ve Demokrasi”, edisyon, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2005, s. 153

¹⁷ A.e., s. 153

oluşturmak ise belki altı yıl, ama sivil toplumu kurmak altmış yıl sürebilir. Özerk kurumları oluşturmak ise en güç iştir.¹⁸

Hegel'e göre sivil toplum, bir sözleşme sonucu olarak kurulmaz, sözleşmenin yapılacağı ortamı ya da alanı oluşturur. Sivil toplum bireylerin kendiliğinden, gelenek ve görenekler uyarınca özgür birlikteliğinden meydana gelir. Sivil toplum ancak, yasal ve siyasal kavramlarla donatılınca devlete dönüşür.¹⁹

Sivil toplum durumunda otorite, bireyin rolünün, işlevinin, yeterliliğinin ve kişisel edimlerinin bir türevidir. İstikrarlı ve birbiriyle yarışan yapılara sahip kenetlenmiş bir toplum, sivil toplumun zorunlu koşuludur.²⁰ Sivil toplum, baskı grubu oluşturarak siyasi kararlar üzerinde etki yapmak olanağını bulamamış bireylere bu olanağı veren örgütlenmiş ya da örgütlenmemiş olabilen sivil birliklerdir.²¹

Sivil toplum kavramı çeşitli aşamalardan geçerek, bugünkü anlamına ulaşmıştır. “ Sivil toplum, gönüllü kendi kendini oluşturan kendi desteklerine sahip, devletten özerk, özel alan ile devlet arasında aracı niteliğinde örgütlü sosyal bir yapılanmadır.”²²

Sivil toplumun gelişmesi kültürel bir süreçtir ve çoğulculuk, bağımsızlık, dayanışma toplumsal bilinçlenme, katılım, eğitim, sorumluluk ve yetki devri gibi unsurların gelişmesiyle paralellik taşımaktadır.²³

Her şeyden önce sivil toplumda, özgürlükçü, eşitlikçi, dolayısıyla barışçı bir siyasal kültürü, toplumun tüm bireylerin bilinçlerinde yerleşmiş olması ön koşuldur. Bu koşullar altında kavram, yalnızca var olan sivil toplum oluşumlarını değil onların içindeki özgürleşme ve haklılaştırma gücünü ortaya çıkarma amacını da taşımaktadır. Bu da demokratikleşme açısından sivil toplumun tüm olanaklarını kullanmak

---

¹⁸ Ralf Dahrendorf, “Sivil Toplumu Özerk Kurumlar Yaşatır”, New Perspectives Quarterly, WPQ Türkiye Cilt: 1-2 1991, s.72-74

¹⁹ Mete Tunçay, “Sivil Toplum ile İlgili Kavramlar”, Tanzimattan Günümüze İstanbul'da Sivil Toplum Kuruluşları, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s.Xi

²⁰ Mahmood Sarıoğhalam, “Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası”, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s.74-82

²¹ Erhan Atiker, “Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşları Sempozyumu IX, Sivil Toplum Kuruluşlarında Örgüt İçi Demokrasi ve Gönüllülük, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı”, Haziran 2002, s. 6

²² Ali Yaşar Sarıbay,” Kamusal Alan Diyalojik Demokrasi Sivil İtiraz”, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s.58

²³ Avrupa Birliği Komisyonu Türkiye Temsilciliği, Sivil Toplum İş Başında, Ankara, 2001, s.2

anlamına gelmektedir. Bu açıdan bakıldığında sivil toplumun Habermas'ın deyişiyile “kamuoyunun tabanını”, oluşturduğu söylenebilir. Sivil toplum ve kamuoyu birbirlerini vazgeçilmez bir biçimde tamamlamaktadırlar.²⁴

1.2. SİVİL TOPLUM KAVRAMININ TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ:

Sivil toplum kavramı Batı toplumlarının gelişim sürecinin ve Batı siyasi geleneğinin içinde doğup gelişmiştir. Aynı gelenek içinde siyasi-yönetimsel sistem, demokrasi ve demokratikleşme arayışlarının birçok ana temasını kuşatan onlara rehberlik eden bir kavramdır. Kavramın düşünsel temelleri, Antik Çağda Aristo ve Çiçeron, Orta Çağda Thomas Hobbes, John Locke, Charles de Montesquieu ve Jean Jacques Rousseau'nun eserlerinde yer verdikleri devlet-toplum ilişkileri bağlamında incelenebilir. Bu düşünürlerin biçimlendirdikleri “doğal kanun”-“doğal hukuk teorisi” veya çokça bilinen adıyla “Sosyal Sözleşme” geleneği, Batı Aydınlanma çağına kadar kavram ve kuramlara yön veren egemen gelenek konumunu korumuştur.²⁵

Sivil toplumdaki “sivil”in kökü şehir hayatının beraberinde getirdiği hakları ve yükümlülükleri ifade etmektedir.²⁶ Avrupa’da eski demokrasi ile modern demokrasi arasında doğrudan bir süreklilik bulunmadığı vurgulanmalıdır. Sivil toplum terimi ilk defa Aristo tarafından “politike koinonia” kent devletinin yurttaşları olarak kullanılmıştır. Çiçero’nun kullandığı “societas civilis” “politike koinonia”nın Latince bir çevirisinden başka bir şey değildir. Aristo’nun sivil toplumu, erkek köle sahiplerinin özgür ve eşit toplumdur. Kavramın toplumsal bakımdan gizleyici bu niteliğinin nedeni, sivil toplumun her zaman üyeleri arasında önceden tanımlanmış ve oluşmuş bir eşitliği sergilemesidir.²⁷

Sivil olanla , siyasi olanın ayrımının henüz yapılmadığı bu anlayışta, sivil toplumun diğer toplum düzenlerinden farkı, hak ve haksızlığın ayrıldığı düzen olmasıdır. Sivil toplum ve devlet neredeyse eşanlamlıdır ve iyi vatandaşlıkla yakın

---

²⁴ Atiker a.g.e., s. 7-8

²⁵ Gülşin Erdoğan Tosun, “Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi”, İstanbul, Alfa Yayıncılık, 2001, s. 29-30

²⁶ Şerif Mardin, “Sivil Toplum”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.7, İstanbul, İletişim Yayınları, s.1918-1922

²⁷ Zeynep Yürük Silahtaroglu, “Avrupa Birliği ve Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşları ve Lobicilik Faaliyetleri”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2004

ilişkilidir. Sivil toplumun bu siyasi tanımı, Ortaçağa kadar kullanılmıştır. Bu dönemde dikkat çeken en önemli nokta; sivil toplumu belirten “politike koinonia” ve “societas civilis” gibi terimlerle, devleti ifade eden “polis” ve “civitas” gibi terimlerin birbirinin yerine kullanılmaları, bir başka deyişle aynı olguyu ifade etmeleridir. Bu anlayışa göre, bir sivil toplumun üyesi olanlar doğal olarak bir yurttaş (citizen) -devletin bir üyesi- olmaları nedeniyle onun yasalarına uyma ve diğer yurttaşlara zarar vermeyecek bir biçimde davranma yükümlülüğü altına girmektedir.²⁸

Sivil toplum olgusunun zeminini 12. yüzyılda gelişmeye başlayan kentler ve ticaret burjuvazisi oluşturmaktadır. Sivil toplumun, yönetimi temsil eden devletin bir parçası olarak görüldüğü bu anlam, Ortaçağ’da ticaretin ve tarımın gelişmesi sonucu kentlerin canlanmasıyla birlikte değişmeye başlamıştır. Kentlerde doğmakta olan bu zenginlik kaynağını hem korumak hem de ondan yararlanmak isteyen soylular sınıfı, kent burjuvazisi ile uzlaşmaya gitmek durumunda kalmıştır. Burjuvaların kent yönetiminde geniş özerklik kazanmaya başladıkları bu süreçte ortaya çıkan şehir hukuk ve kurumları sivil toplumun oluşmasına zemin hazırlamıştır.²⁹

Sivil toplumun kuramsal olarak genişlemesini ve yaygınlaşmasını sağlayan dinamik sanayileşmenin getirdiği büyük dönüşümlerdir. Sanayi kapitalizminin getirdiği mal üretim ilişkileri, modern sivil toplum anlayışının şekillenmesine imkan tanıyan çatışmacı bir toplum yapısının önünü açmıştır. Önceleri sınıfsal temelde ortaya çıkan bu örgütlenmeler, toplumsal yapının farklılaşmasına ve bireysel haklar ile özgürlüklerin gelişmesine bağlı olarak değişik ihtiyaç alanlarına yayılmıştır. Toplumda çıkarları ve düşünceleri birbirinden çok farklı ve birbirleriyle çatışan grup ve sınıflar, kendilerini ifade edebilmek için örgütlenmişlerdir. Bunun sonucunda ise bireyler, sivil toplum kuruluşlarıyla kendi çıkarları doğrultusunda başka kuruluşlara, örgütlere baskı yapabilecek, sosyal, siyasal ve ekonomik yaşantılarına yön verebilecek kararları etkileyebilecek duruma gelmişlerdir.³⁰

Sivil toplum kavramı Antik Yunan’dan 18. yüzyıla kadar devlet ile özdeş sayılan yurttaşlar topluluğu anlamında kullanılmıştır. Devlet ile siyasal iktidar karşıtı

---

²⁸ John Keane, “Sivil Toplum ile Devlet Arasındaki Ayrımın Kökenleri ve Gelişimi 1750-1850, Der. John Keane, Sivil Toplum ve Devlet-Avrupa’da Yeni Yaklaşımlar”, Çev. Erkan Akın, Aksu Bora, Ahmet Çiğdem, v.d., İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1993, s.48

²⁹ Mardin, a.g.m. s. 1918-1922

³⁰ Fikret Toksöz, “Dernekler”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul, C. 2, İletişim yayınları 1983, s.367;

olarak ele alınması 18. yüzyılla birlikte olmuştur. Sivil toplum kavramının bu ayrım çerçevesinde, modern bir içeriğe kavuşmasına önemli katkılar sağlayan ana öge, Batı'nın altyapısal ve üstyapısal birikiminin ürünü olan modernleşme sürecidir. Aydınlanmanın temelinde yükselen modernleşme süreci; kapitalizm, sanayileşme, kentleşme, ulus-devlet, demokrasi, laiklik ve insan hakları gibi temel dinamiklerini içermektedir.³¹

“Sivil toplum” kavramı ilk kez 1690’da yayımlanan John Locke’un “Two Treaties of Government” adlı eserinde ortaya çıktı. 18. yüzyılla birlikte sivil toplum kavramında bir kırılma gözlemlenmektedir. Bu yüzyılda hakim olan düşüncede sivil toplum, kent yaşamı ve ticari faaliyetlerin geliştiği, çoğulcu, devlet tarafından asimile edilmemiş ve aile sınırları dışında gerçekleşen bireysel faaliyetlerin yer aldığı toplum olarak kabul edilmektedir.³² Sivil toplum, artık devlet kavramıyla ilişkilendirilmekten çıkıp, giderek devlete eşdeğer nitelikte ayrı bir kavramı temsil etmeye başlamıştır. Bu burjuvazinin, sivil toplum kavramını, siyasi alandan bağımsız, toplumun özel yaşamına ve ekonomik pazara açılmış bir sosyal alan ile eş tutmasından kaynaklanmıştır. Kavram, Tocqueville’in demokrasi çözümlerine kadar, yaklaşık 1850’ye kadar geçerliliğini korumuştur.³³

“Sivil toplum” kavramı 18. yüzyıl Avrupa’sında, ilk kez toplumsal sözleşme kuramları bağlamında ortaya atılmıştır. “Doğa durumu”nda yaşayan insanlar, kendi aralarında sözleşerek “uygarlık durumu”na geçmektedir. Bazı kuramcılar, insanları iki katlı bir sözleşmeyle, önce uygar toplum durumuna, sonra da bir egemene bağlayarak siyasal toplum/devlet durumuna geçirmektedir; bazıları içinse tek bir sözleşme vardır; egemene karşı çıkılırsa, insanlar doğa durumuna, yani vahşete geri dönmektedir.³⁴

İngiliz liberal siyasal düşünce düşüncesinin önde gelen isimlerinden, Adam Smith, sivil toplumu devlet dışında ve kendisini kendi dinamikleri çerçevesinde üretebilecek bir alan olarak tanımlamıştır. Serbest rekabet ilkesine paralellik gösteren

---

³¹ Gazanfer Kaya, “Kamusal Hizmetler Gerçekleştiren STK’larının Neo-Liberal Politikalar Karşısındaki Konumları”, çevrimiçi, www.sosyalhizmetuzmani.org/kamusalhizmetler.htm, 02.08.2004

³² Gülgün Erdoğan Tosun, a.g.e., s. 36

³³ Avrupa Birliği Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, a.g.e., s.2

³⁴ Yücekök, Turan, Alkan, a.g.e., s. x

bu anlayış, böylece devlet-sivil toplum karşıtlığının da oluşmasına zemin hazırlamıştır.³⁵

Kant'a göre, "sivil toplum", yurttaşların yaşamaya katıldığı toplum ya da düzendir.³⁶ Sivil toplum kavramı günümüzdeki anlamını büyük ölçüde Hegel'in Alman birliği oluşturma ideali çerçevesinde yazdığı devlet felsefesi üzerine düşüncelerinde bulmuştur.³⁷ Hegel'de "Bürgerliche Gessellschaft", burjuva toplumu, kentliler toplumu, sivil toplum terimleriyle karşılaşılmaktadır. Sivil toplum bir sözleşme sonucu kurulmamakta; sözleşmenin yapılacağı ortamı ya da alanı oluşturmaktadır.³⁸

Hegel 19. yüzyılda sivil toplumun eşitliğini siyasal bakımdan değil hukuksal bakımdan tanımlayarak sivil toplumu aile ve devletten ayırmaktadır. Bu anlamda Hegel, "societas civilis" kavramının geleneksel karşılığını radikal bir biçimde değiştiren ilk kişi olarak kabul edilir.³⁹ Fakat kendi-merkezli, önceden oluşmuş eşitlik varsayımı yerli yerinde kaldı. Hegel'in sivil toplumunda önemli olan kişinin, "Yahudi, Katolik, Protestan, Alman, İtalyan vb." olması değil insan olmasıdır.⁴⁰ Hegel'e göre "sivil toplum", kazanç, şahsi mutluluk ve kişi statüsünün korunması gibi hayat kesitlerinin toplu olarak yansımış şeklinin ifadesidir. İnsanların tek tek yaşadıkları yaşam yönleri bu yolla kolektif bir şekil almaktadır. Ancak bu kolektif şekil tek başına yeterli değildir. Bu "çıkarlar sistemi"ni düzenleyen tarafsız bir güce ihtiyaç vardır bu da "devlet"tir.⁴¹ Sivil toplum, bireylerin kendiliğinden, gelenek ve görenekler uyarınca özgür birlikteliğinden ibarettir. Ancak, yasal ve siyasal kurumlarla donanınca devlete dönüşmektedir.⁴²

³⁵ H. Tarık Şengül ve Oğuz Oyan, "Sivil Toplum-Devlet İlişkisi Üzerine Düşünceler", Türk-İş 1999 yılı, Cilt 2i TİSK Türk-İş Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999, s. 700

³⁶ Kuçuradi, a.g.e., s.29

³⁷ Ömer Çaha, "1980 Sonrası Türkiye'sinde Sivil Toplum Arayışları", Yeni Türkiye Dergisi, sayı:18, Ankara, Kasım-Aralık 1997, s.29

³⁸ Hegel, a.g.e., s.290

³⁹ Matko Mestroviç, "The Sociality of Information and Civil of Society", Der Slavko Splichal, Andrew Calabrese, Colin Sparks, Information Society and Civil Society-Contemporary Perspectives on the Changing World Order, west Lafayette, Purdue University Press, 1994, s.140

⁴⁰ G.F.W. Hegel, Rechtsphilosophie s.290; aktaran M. Riedel, "Gesellschaft, Bürgerliche", O. Brunner vd., (ed.) Geschichtliche Grundbegriffe içinde, Stuttgart, 1975, c.2, s.781

⁴¹ Mardin, a.g.y., s. 1918-1922

⁴² Yücekök, Turan, Alkan, a.g.e., s.XI

Toplumsal yapıda bir değişikliği ifade eden bu terim, totaliter rejimi olan devletlerin ortaya çıkmasıyla anlam değişikliğine uğrayarak ve bugün yaygın olan anlayış sivil toplum devlet karşıtlığı anlayışı geliştirmiştir.⁴³

Hegel, bir sivil toplumun bir sınıf toplumuna dönüşme ihtimalini görmüştür. Marks da aynı sonuca ulaşmıştır. Daha sonra, Marks ekonomi politik olarak gördüğü “sivil toplum anatomisi”ne bakmaya yönelmiştir. Marks’a göre sivil toplum, üst yapısal kurumlara kaynaklık etmekte ve üretim alanını oluşturmaktadır.⁴⁴ Marks’a göre devlet, bireyin evrensel gelişmesinin sonucu değil, çıkarlarının biçimlendirdiğı sonuçtur. Ayrıca, sivil toplumun yalnız sınıflara ait olmadığını, genel anlamda örgütlenmeye olanak sağladığını belirtmektedir.⁴⁵

Sivil toplum, devletten önce gelen, onun içinde yaşayan, ama onunla özdeş olmayan, hatta ona karşı koyabilen bir tür insan ilişkileri yumağıdır. Batı uygarlığı tarihi içinde, böyle bir kavram kapitalizmin doğurduğu burjuvaziyle gerçekleşmiştir. Bir başka deyişle, daha ilkel gelişme düzeylerinde “sivil toplum” kurulamamaktadır. Siyaset bilimcileri, insanların aile ve ulus gibi toplumsal kurumların içinde doğduklarını, ordu ve baro gibi bazılarında belli koşullar altında katılmak zorunda olduklarını, siyasal parti ve dernek gibi bazılarında ise katılıp katılmamayı seçebileceklerini saptamışlardır.⁴⁶

18. yüzyılda belli başlı Avrupa devletlerinde resmi olarak örgütlenmiş araştırma kurumlarının kısmen tarafsız bilginlerin, kısmen doğmakta olan ticari uygarlığın sorunlarının baskıcı etkisi ve kısmen de kamu görevlilerinin teşviki ile olduğu söylenmektedir.⁴⁷ Sivil toplum batılı bir kavramdır. Bu kavram, belli bir tarihsel ve sosyoekonomik yerleşimde gelişip olgunlaşmıştır. Batı’nın küresel ekonomik hakimiyeti ve güvenlik kaygıları, kendine koşut batılı toplumsal, siyasal ve kültürel normları dünyaya kabul ettirme sürecini başlatmıştır.⁴⁸ Ekonomik ve

---

⁴³ İoanna Kuçuradi, *Düşünen Sivil Toplum: Felsefi Yaklaşımlar-Açılımlar*, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, Aralık 2003, s.6

⁴⁴ Çaha, a.y., s.29

⁴⁵ Tügiad, 2000’li yıllara Doğru Türkiye’nin Önde Gelen Sorunlarına Yaklaşımlar:21- Sivil Toplum Örgütleri, İstanbul, Şubat 1997, s.7

⁴⁶ Prof. Dr. Mete Tunçay, “Sivil Toplum Kuruluşları ile İlgili Kavramlar”

⁴⁷ Ernest Nagel, “The Development of Modern Science”, *Chapters in Western Civilization*, c. I, Newyork: Columbia University Press, 1948, s. 279-282

⁴⁸ Cohen ve Arato, a.g.e., s.83-117, 201-225

siyasal liberalizmin çerçevelediği modern devlet yapısıyla anlam kazanan STK'ların, işlevlerini yerine getirmesinde ulus devlet olgusu ve sosyal devlet anlayışı temel belirleyicileri oluşturmaktadır. Sivil toplum kuruluşları II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan refah devleti politikalarına bağlı olarak özellikle eğitim, sağlık, kalkınma ve kültürel alanlarda önemli ivmeler kazanmıştır. Ancak sosyal refah devleti anlayışının gerilemesinde koşut olarak ortaya çıkan neo-liberal politikalar ile sivil toplum olgusuna yeni bir form verilmeye girişilmiştir. Keane,⁴⁹ "Sivil toplumun neo-liberal bir formda ele alınmasını; Keynesci refah devleti politikaları üzerindeki siyasal tartışmalara, neo-liberalizmin dalgasına bağlı olarak ekonomi ve siyasetin yeniden yapılandırılmasına, totaliter, merkeziyetçi rejimlerin çözülüş eğilimine girmesi" ile açıklamaktadır. Böylece sivil toplumun örgütlenme alanı, piyasa mekanizmalarına dayalı özgürlüklerin ve bireyci anlayışların geliştirildiği bir alan anlamında kullanılmaya başlanmıştır.

Gordon White, sivil toplum terimlerinin en geçerli kullanımı olarak, "devlet ile devletten ayrı, devletle ilişkide özerkliğe sahip olan ve toplumun üyeleri tarafından kendi çıkarlarını ya da değerlerini korumak ya da yaymak için gönüllü olarak kurulan örgütlenmelerin oluşturduğu aile arasında ara bir birliktelik alanı" düşüncesini paylaşmaktadır.⁵⁰ Larry Diamond ise sivil toplumdaki "gönüllü, kendi kendini yaratan, (büyük ölçüde) kendi ayakları üzerinde duran, devletten özerk ve hukuksal düzenle ya da bir ortak değerler kümesiyle sınırlı olan örgütlü toplumsal yaşam alanı" diye bahsetmektedir. Ayrıca Diamond, sivil toplumun " bireyin ve ailenin yaşamını, içe dönük grup etkinliğini (örneğin eğlence, boş zaman ve maneviyat için), firmaların kar elde etme girişimini ve devletin denetimi ele geçirmek için gösterdiği siyasal çabaları dışlar." demektedir.⁵¹

Gellner'e göre, sivil toplumun gelişmesinin bir önkoşulu da "modüler insan"dır. Bu kavram farklı kurum ve örgütlere üye olmayı mümkün kılan bir eğitim düzeyine sahip bireyi tarif etmektedir. Bu birey, çok farklı toplumsal kümelerde bir yapı taşı işlevi görmek için gerekli donanıma sahiptir. Modüler insan, yerel kültürel

---

⁴⁹ John Keane (ed); Sivil Toplum ve Devlet, Çev. Levent Köker, İstanbul, Ayrıntı Yayınları,1993, s.16-23

⁵⁰ Gordon White, "Civil Society, Democratization and Development (I): Clearing the Analytical Ground", Democratization, No:1/3, 1994, s. 379

⁵¹ Larry Diamond, "Rethinking Civil Society: Toward Democratic Consolidation", Journal of Democracy, Temmuz 1994, s.5

cemaat sınırlarının parçalandığı ve ulusal topluluklara dayalı daha büyük siyasal birimlerin (ulus-devletler) ortaya çıktığı milliyetçilik çağında ortaya çıkmıştır. Bu süreçte herkes, geleneksel toplumda sadece eğitilmiş elitin sahip olduğu yüksek kültürün ortağı haline gelmiştir.⁵²

Diamond'a göre de "Sivil toplum bir şekilde devletle ilişkilidir, fakat devlette bir görev ya da resmi iktidarı ele geçirmeyi amaçlamamaktadır." Nasıl ki sivil toplum bireyle devlet arasında, siyasal toplum da sivil toplum ile devlet arasında durmakta ve ikisi arasında bir köprü işlevi görmektedir. Sivil toplumun siyasal toplum üzerindeki etkisi, siyasal toplumun yerini almak değil, onu bilgilendirme, gözetleme, denetleme ve baskı yapma etkisidir.⁵³

Sivil toplumun tarihsel ve düşünsel temellerinin buraya kadarki incelemesinde bir değerlendirme yapmamız gerekirse, doğa hukuku geleneğinin temel kavramları olan doğa durumu-sivil toplum'un Hegelci kullanımda devlet-sivil toplum şekline dönüşerek, anlamlarında bir kırılma meydana gelmiştir. Marks ve Gramsci'nin yorumlarının ise söz konusu kırılmanın belirginleşmesine önemli katkıları olduğunu söyleyebiliriz. Bu düşünsel süreç içinde kavram, kimi zaman devlet karşısında yadsınmış veya devlet ile eşanlı sayılmış, kimi zaman ise olumsuz-olumlu değer atfedilerek kullanılmıştır.⁵⁴

Her ne kadar tarihsel gelişime ilişkin genellemeler yapmak zor ise de, Batı'da feodalizmden krallıklar dönemine geçişle birlikte kavramın geleneksel anlamında bir iç parçalanma ortaya çıktığı söylenebilir.⁵⁵ Bu parçalanmaya paralel olarak, 18.yüzyıl sonu, 19.yüzyıl ve günümüzde birçok düşünürün sivil toplum ve devleti yeniden ele alarak, iki kavramın birbirlerine karşı konumlarını tartışmaya başlamaları, sivil toplum kavramının çok anlamlı bir hale gelmesine yol açar. Bu dönemden günümüze sivil toplum kavramının kullanımında ve içeriğinde meydana gelen değişim aşağıda ayrı bir başlık altında incelenecektir.⁵⁶

1.3. MODERN SİVİL TOPLUM KAVRAMI

---

⁵² Gellner, a.g.e. s.213-214

⁵³ Diamond a.y., s.6-7

⁵⁴ Gülgün Erdoğan Tosun, a.g.e., s.49

⁵⁵ Keane, a.g.m., s.49 ve 51

⁵⁶ Gülgün Erdoğan Tosun, a.g.e. s.49-50

18.yüzyılın mülk devletinden 20. yüzyılın refah devletine dönüşümün sonucunda sivil özgürlüklerin (genel oy hakkı gibi) toplumun tüm üyelerine yaygınlaştırılması ve ulus-devlet sürecinin bir sonucu olarak yurttaşlık düşüncesinin gelişimi, modern sivil toplumun olmazsa olmaz koşulu sayılmaktadır.⁵⁷ Sivil, siyasal ve sosyal yönlerin ayrı ayrı ele alındığı tanıma göre yurttaş, sivil olarak bireysel özgürlük ve kişi hakları için zorunlu olan konuşma, düşünce ve inanç özgürlüğü, mülkiyete sahip olma hakkı, sözleşme yapma hakkı, adalet ve başkalarına karşı kendi haklarını ileri sürme (savunma) hakkı gibi, diğerleriyle eşitlik içinde kullandığı yasalara uygun hakların bileşiminden oluşan (sivil) bir unsurdur. Siyasal bir unsur olarak yurttaş, toplumun bir üyesi olması nedeniyle, siyasal otorite ile birlikte siyasal iktidarın kullanımına katılma hakkına sahiptir. Sosyal bir unsur olarak ise, en az ekonomik kalkınma ve güvenlik hakkı ile toplumda yerleşmiş standartlara uygun olarak uygar bir şekilde yaşamını sürdürme hakkına sahiptir.⁵⁸ Marshall'ın yurttaşlık şemasında, yurttaşlığın sadece sivil ve siyasal hakların değil, aynı zamanda sosyo-ekonomik isteklerin de yaygınlaşmasını içerdiği dikkat çeker. Bu şema ile bakıldığında, devlet sosyalizminin egemen olduğu dönemin doğu ve merkezi-doğu Avrupası ile, devletin her alanda etkin görüldüğü diğer doğu ülkelerinde yurttaşlığın siyasal ve sivil yönlerinin yadsındığı bir sivil toplum modelinin var olduğu söylenebilir. Merkezi ve doğu Avrupa rejimlerindeki bağımsız yurttaş inisiyatiflerinin ve toplumsal hareketlerin büyümesinin önünü açan şey Keane'e göre, devletin iktidarın dağılımı konusunda gerçek bir çoğulculuğu önlemek istemesidir.⁵⁹ Bu bağlamda söz konusu bölgelerde 1980'lerin sonunda, sivil toplumu yeniden canlandırmaya yönelik yaygınlaşan hareketlerin aslında yurttaşlığın siyasal ve sivil (demokratik) modellerinin yerleştirilerek, evrensel yurttaşlık ilkelerine ulaşma isteği taşıdığı ileri sürebilir.⁶⁰

Sivil toplum kavramının modern dönemdeki global yeniden doğuşu, birbirleriyle yalandan ilişkili dört kriz bağlanımda açıklanmaya çalışılır.⁶¹ Bunlardan

---

⁵⁷ Adam B.Seligman; *The Idea Of Civil Society*, The Free Press, New York, 1992, s. 107, 113.

⁵⁸ T.H. Marshall; *Class, Citizenship and Social Development*, Greenword Press, Westport, 1973, s.71-72

⁵⁹ John Keane; "Giriş", *Sivil Toplum ve Devlet*, a.g.e., s.13

⁶⁰ Gülgün Erdoğan Tosun, a.g.e. s.51

⁶¹ Splichal, Calabrese, Sparks; "Information Society and Civil Society-Contemporary Perspectives on the Changing World Order-", *Purdue University Press*, West Lafayette, 1994.

ilki, "otarşik devlet kapitalizmi modeli" olarak ifade edilen sosyalist modelin genel krizidir. Modelin en belirgin örneği olan Sovyet ekonomik sisteminin ve bu sistemi kopya eden ölkelerdeki benzer modellerin dünya ekonomisindeki değişme ve üretimdeki entegrasyon artışı karşısında erimesi yanında, üretim tekniklerindeki gelişme, ihtiyaçların genişlemesi, eğitilmiş işgücünün artışı gibi faktörler giderek merkezi devlet kontrolünün iyi çalışmayan, verimsiz ve kaba bir mekanizma olduğu yönündeki kanıları güçlendirmiştir. Devletçi projenin ekonomik temellerinin yıkıldığına tanıklık eden 1980'li yılların sonu ise, ilk genel krizin iyice belirginleştiği yıllardır.

İkinci kriz ise, genel krize bağlı olarak mikro düzeyde Stalinizmin siyasal mirasçılarının moral ve entellektüel yapısına, makro düzeyde ise siyasal kurumlara ilişkindir. Krizin ortaya çıkışı, kriz bölgelerinde uzun süredir devam edegelen zorunlu ekonomik kalkınma üzerine kurulu siyasal ve sosyal sistemlerin minimum düzeyde de olsa rızaya dayalı egemenliğe izin vermediğinin ortaya konulmasıyla bağlantılıdır.

Splichal üçüncü krizi Batı Avrupa'da uyanan sosyal demokrat partilerin sınırsız kapitalizmin işçi sınıfı üzerindeki kötü etkilerini azaltmaya yönelik projesinin, dünya ekonomisinin globalleşmesi nedeniyle başarısız olma durumuyla karşı karşıya kalmasına bağlar.

Dördüncü kriz, klasik devlet temelli stratejilerin giderek kendi kendini tüketmesine bağlı olarak klasik muhalefetin de aşınması nedeniyle ortaya çıkar. Bu krizdeki en önemli etken, son yirmi yılda yeni çalışma alanlarının ortaya çıkışına bağlı olarak Batılı kapitalist ölkelerde çalışan sınıfın bileşimindeki yeniden yapılanma, değişme, eski emekçi sınıfın vaad ve geleneklerinin dışındakilerin nüfus içindeki artışıdır.

Keane de bugünkü modern sivil toplum kavramını etkileyen Avrupa kaynaklı üç yeni gelişmeye dikkat çeker. Bunlardan birincisi; birçok devlet politikasının, sivil toplumdaki görece bağımsız meta üretim-mübadele süreçleriyle yaşamsal bağını açıkça ortaya çıkaran kapitalist ekonominin yeniden canlanmasıdır. Diğeri; iç politikada siyasal amaçla planlama mekanizmasını genişleterek toplumdaki dayanışmanın bozulmasına, bürokrasi, profesyonellik ve uzmanlığa şüpheyle bakılmasına neden olduğu yönünde eleştirilen Keynesçi refah devletine ilişkin sancılı siyasal tartışmalardır. Üçüncüsü ise; gündelik yaşamın içindeki "görünmez" ilişki ağlarından oluşan, bu yaşamın egemen kodlarını sorgulayarak yeniden tanımlamaya

çalışan yeni toplumsal hareketlerin gelişimidir. Kapitalist ekonominin canlanması ekonomi ağırlıklı sivil toplum alanını genişletirken, Keynesçi refah devletine yönelik eleştiriler devlet garantisi altına alınmış daha geniş bir sivil toplum alanını toplumsal ihtiyaçlar bağlamında karşılıklı destek ve değişim ağırları ile geliştirmeyi günümüzde devletin anahtar nitelikteki siyasal görevi olarak değerlendirir. Anti-politik nitelikleri ağır basan yeni toplumsal hareketler işe, bir yandan sivil toplum ile devlet arasındaki bölünmeyi denkleştirirken, diğer yandan sivil toplum içindeki iktidar ilişkilerini çoğullatırarak yeni dayanışma biçimleri inşa eder.⁶²

Yüzyıllar boyu aileden devlete uzanan yelpazede çeşitli ilişki, örgüt veya toplumsal grupları belirtmek için kullanılan kavramın anlam çoğulculuğunu tarih içindeki değişimi bağlamında açıklayan Mardin'e göre, sivil toplum kavramının; 1-Bir medenilik anlayışı olarak sivil toplum, 2-Batı Avrupa'nın toplumsal tarihindeki çok önemli bir sosyal tarih aşaması olarak sivil toplum, 3-Tarih felsefesi alanında bir tartışma konusu olarak sivil toplum⁶³ olmak üzere üç farklı anlamı vardır. Bir medenilik anlayışı olarak sivil toplum kavramsallaştırması, toplumların medenileşme(civilization) süreçleriyle ilgili olup, bu bağlam içinde sivil toplum, toplumun "sivilleştiği" son noktaya kadar bunun daha da büyümesini ifade eder.⁶⁴ Söz konusu sivilleşme Atina 'polis'inde veya Roma 'cumhuriyet'inde klâsik olarak ifade edildiği üzere, vatandaşlığın sosyal bir düzeniyle -bireylerin (genellikle köle olmayan erkeklerin, nadiren de kadınların) ilişkilerini hukuk sistemine göre tartışma yoluyla halletmeleriyle- ilgili olduğu kadar, inceliğin ve medeni tavırların yaygın görünümü ile kendini belli eder. Shils sivil toplumu, toplum üyelerinin birbirlerine karşı davranışlarında medeniliğin var olduğu toplum olarak belirtir.⁶⁵ Söz konusu medenilik bireyler arası, bireylerle devlet arasındaki ve bireylerin topluma karşı davranışlarını topluluk ilişkilerini, topluluklar arası ilişkileri ve topluluk-birey-devlet ilişkilerini düzenler. John Locke da bireysel ilgilerin, karşılıklı anlaşmaların, özel

---

⁶² Keane,"Giriş", Sivil Toplum ve Devlet, a.g.e.,s.16-24

⁶³ Şerif Mardin; "Sivil Toplum", C.D.T.A., C:7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.

⁶⁴ Krishan Kumar;"Civil Society: An Inquiry Into The Usefulness of a Historical Term", The British Journal of Sociology, Cilt :44, No:3,1993.

⁶⁵ Edward Shils; "The Virtue of Civil Society", Government and Opposition, Cilt:26, Sayı:1, Kış,1991

hakların ve mülkiyetin gerçekleştirildiği alana sahip devleti medenileşmiş devlet (state of civilization) olarak nitelendirir.⁶⁶

İkinci durumda sivil toplum, Batılı toplumların evrim sürecinde devlet ile devlete ait olmayan alan arasındaki farklılaşmanın ortaya çıkardığı, yerellikten ziyade aile ve klân sınırları dışında kalan, ancak devletten de ayrık, özerk kurumların (ekonomik, dinsel, entellektüel veya siyasi) bileşimini içeren bir toplumsal parçayı ifade eder.⁶⁷ Batı Avrupa'nın sosyal tarihinde, 12.yüzyıldan başlayarak gelişen ticaretle birlikte feodalizmden feodal-sonrası topluma geçiş sürecinde ortaya çıkan bu toplum parçası, kendisi ile devlet arasındaki ilişkilerin (o güne kadarkinden) farklı bir biçimine ve (devlet ile arasındaki) bağlantılarını etkili bir şekilde sürdüren kurumlar dizisine sahiptir.

Üçüncü anlamda sivil toplum, kendini ortaya çıkaran maddi koşulların düşünsel öncülleri olan felsefecilerin temel tartışma temalarından biri olarak karşımıza çıkar. Felsefedeki bir tartışma konusu olarak sivil toplum düşüncesi ise, devletten açıkça farklı ve belirgin olarak da ondan özerk bir toplumsal yaşamın varlığı üzerine oturtulur.⁶⁸

Mardin'e benzer olarak Bozoki ve Sükösd da kavramın 1-Somut sosyal hareketler bütünü olarak sivil toplum, 2-Bir sosyal teori kategorisi olarak sivil toplum ve 3- Siyasal bir program olarak sivil toplum⁶⁹ şeklinde üç farklı açıdan ele alınabileceğini ileri sürerler. İlkine göre sivil toplum, belli amaçları gerçekleştirmek üzere bir araya gelmiş örgütlü bireylerin oluşturdukları çeşitli türden sosyal hareketlerin genel bir adı olarak kullanılır. Sivil toplum kavramının, Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinde yaşanan demokrasiye geçiş sürecinde, özellikle Polonya'da 1976'da kurulan ve daha sonraki Dayanışma hareketinin çekirdeği olan, İşçi

---

⁶⁶ "The Sociality of Information and Civüity of Society", Der.Slavko Splichal, Andrew Calabrese, Colin Sparks, Information Society and Civil Society-Contemporary Perspectives on the Changing World Order-, Purdue University Press, West Lafayette, 1994.

⁶⁷ Shils; a.g.m., s.4.

⁶⁸ Gülgün Erdoğan Tosun, a.g.e. s.56

⁶⁹ András Bozoki, Miklós Sükösd; "Civil Society and Populism in the Eastern European Democratic Transitions" Praxis International, C:33, S:3, Ekim 1993, s.224.

Savunma Komitesi tarafından sergilenen siyasal muhalefet biçimine gönderme yapılarak kullanılması⁷⁰ bu bakış açısına uygun düşmektedir.

İkincisinde ise kavram, Şerif Mardin'in üçüncü durumuna benzer şekilde sosyal teoriyle ilgili çalışmaların bir alt kategorisi olarak değerlendirilmektedir. Üçüncü bakış açısı sivil toplumun, insanlığın toplumsallaşmanın başlangıcından beri ilgilendiği "en iyi yaşam biçiminin sürmesini sağlayacak en iyi çevre (ortam) hangisidir?" sorusunun yanıtı olarak sunulan siyasal projelerden biri⁷¹ olduğunu vurgulamaktadır.

Bu çoğulculuk içinde çoğu zaman Batı toplumlarının özgün toplumsal-felsefi ve siyasal değerlerini özetlemek için kullanılan kavramın, tarihsel olarak karmaşık, merkezi bir çekirdekten çıkarak gittikçe geniş yankılar yaparak anlam kazanan oynak bir nirengi noktası olduğu⁷² yönündeki değerlendirmelere katılmaktayız.

Onu her yönüyle kapsayabilecek bir tanımlama yapmanın önündeki engellere rağmen, kavram çoğu zaman devlet tarafından kontrol edilmeyen haneler, kitle iletişim araçları, piyasa, gönüllü kuruluşlar ve sosyal hareketler gibi toplumsal ilişkiler alanına gönderme yapılarak⁷³ belirlenir. Bireylerin siyasal aygıtın denetimi dışındaki faaliyet alanını belirten sivil toplum; "insan topluluklarının hiçbir güç tarafından zorlanmaksızın içinde hareket edebilecekleri, kendini belirleyebilecekleri alanının adı ve bu alanı oluşturan aile, çıkar, inanç ve ideoloji adına kurulan karmaşık ilişkiler dizgesinin kendisi"⁷⁴ olarak da kullanılmaktadır. Bugünkü modern yaşam pratiklerini çağrıştıran tanımın içinde, hem devlet ile sivil toplumun zorunlu ayrımını, hem de çağdaş yaşamın zorunlu olarak birbirine bağımlı kıldığı iki eksen (toplum ve devlet) görmek mümkündür.

---

⁷⁰ A.Z. Pelcsynski "Dayanışma ve Polonya'da Sivil Toplumun Yeniden Doğuşu 1976-81", Çev.Ahmet Çiğdem, Der.John Keane, Sivil Toplum Ve Devlet -Avrupa'da Yeni Yaklaşımlar-, Ayrıntı Yayınlan, İstanbul, 1993.

⁷¹ Michael Walzer;"Sivil Toplum Düşüncesi; Toplumsal Yapılaşmaya Doğru Bir Adım", Çev. Nuran Erol, Birikim, C:7, S:37, Mayıs 1992, s.33-37

⁷² Şerif Mardin; "Türk Toplumunu inceleme Aracı Olarak Sivil Toplum", Der. Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder, Türkiye'de Sivil Toplum ve Siyaset-Makaleler- I-, İletişim Yayınları, İstanbul,1990, s.18-19

⁷³ Keane;"Introduction", a.g.m., s.xvi

⁷⁴ Michael Walzer;"Sivil Toplum Düşüncesi: Toplumsal Yapılaşmaya Doğru Bir Adım", Çev. Nuran Erol, Birikim, C:7, S:37, Mayıs 1992

İster bir siyasal projeyi, ister bir sosyal teoriyi, isterse de somut sosyal hareketleri belirtsin, bugün için her durumda geçerli ve kullanışlı bir sivil toplum kavramı var mı ? Modern sivil toplum kavramı neyi ifade eder, hangi unsurları içinde barındırır ? Günümüzde bu soruların yeniden gündeme gelmesi, demokrasi ile devletin sınırlandırılması arasında ilişki kuran sivil toplum(cu) düşüncenin yeniden canlanması, daha önce belirtildiği üzere kapitalizm ve sosyalizmin geçirdiği yapısal değişimlerin yeniden değerlendirilmesi çabaları ile yakından ilgilidir.⁷⁵

Sivil toplumu, süregelen koşullara uygun biçimde kullanma arayışı içinde olan çağdaş kuramcılardan Giner'e göre, özgür bir alan olarak hem aile etkisi hem de devlet iktidarının dışında yer alan sivil toplumun temel ayırıcı özellikleri; bireycilik, piyasa (pazar) ve çoğulculuktur. Giner bu üç temel özellik yanında, kişisel dokunulmazlık (gizlilik) ve sınıf ilişkilerine de ayrıca yer vermektedir. Giner'e göre "bireycilik"; sivil toplumda öncelikle bireysel değerlerin peşinden koşulduğu varsayımının sonucu olup, topluluk değerleri bireysel değerler tarafından meşrulaştırılan ve onlara bağlı olarak onlardan türeyen değerlerdir. Sivil toplum birliklerinin altında yatan da, bireylerin onları düzenleyen, uyarlayan, dönüştüren ve çözümleyen olmaları nedeniyle bireysel değerlerdir. Sivil toplumun "piyasa" yönelimli olduğunu belirten Giner, piyasanın sadece ekonomik işlemlerle sınırlı olmadığını, siyasal, ekonomik, sanatsal ve sosyal yaşamın geliştirilmesine yönelik diğer gönüllü düşünce alışverişinin (değişiminin) de bir pazar süreci olduğunu ileri sürer. Siyasal iktidar, zenginlik ve sosyal prestij kazanımını rekabetçi temele dayalı olarak bireylerin oluşturdukları birliklere bağlayan "çoğulculuk" ise, Giner için sivil toplumun "bir arada varoluş kültürünü" genelleştiren, iktidarın topluma yayılmasını sağlayan karakteristik bir özelliğidir. Buna bağlı olarak da, çoğulcu sivil toplum iktidar, zenginlik ve prestijin katı bir değerler dizgesi üzerinde temellenmiş bir otorite tarafından dağıtıldığı, insanların yetenek konusunda birbirlerinden farkının olmadığı ve aynı inançların, anlayışların ve tutumların bireyler tarafından paylaşılarak sürdürüldüğü monolitik toplum tipine zıttır. Giner'in kavramsallaştırması çerçevesinde sivil toplumun gelişimini bireycilik, piyasa ve çoğulculuğun gelişimine bağladığımızda, bu faktörlerin varlığı ya da yokluğu, zayıflığı ya da güçlülüğünü siyasal, ekonomik ve kültürel gelişmenin düzeyine, bir başka ifadeyle liberal değerlerin yerleşme durumuna bakarak belirlemek gerekir.

---

⁷⁵ Gülgün Erdoğan Tosun, a.g.e. s.58

Eğer siyasal, ekonomik ve kültürel alandaki gelişme yüksek düzeyde ise bu özellikler güçlü olacak, sonuçta da sivil toplum gelişmiş kabul edilecektir. Ters durumda, eğer söz konusu alanlardaki gelişme düzeyi düşük ise, bu özelliklerin yokluğundan ya da güdük kaldığından, sivil toplumun hiç gelişmemiş veya az gelişmiş olduğundan bahsedilecektir.⁷⁶

Sivil toplumu, "bireylerin ve onların örgütlerinin kendi değerlerini maksimize etmek için birbirleriyle rekabet halinde oldukları bir alanın varlığına dayanan, tarihsel olarak evrilmiş bir toplum biçimi" olarak tanımlayan Rau ise, ön koşul olarak üyelerinin uzlaşmış olmalarını arar.⁷⁷

Konuya farklı bir açıdan yaklaşan Keane de, sivil toplumu "kapitalist şirketlerin ve ataerkil ailelerin egemen olduğu, devletin dışında yer alan ve yasal güvence altında bulunan bir alanla" eş anlamlı olarak değerlendiren Yeni Sağ akımı eleştirerek, "en soyut anlamıyla" sivil toplumu "üyeleri öncelikle devlet dışı faaliyetlerle -ekonomik ve kültürel üretim, ev yaşamı ve gönüllü birlikler (voluntary associations)- uğraşan ve bu faaliyetler dolayısıyla devlet kurumları üzerinde her çeşit baskı ve denetim uygulayarak kendi kimliklerini koruyan ve dönüştüren kurumların oluşturduğu bir bütün" şeklinde tanımlar. Hatta daha da ileri giderek, "sivil toplumun, siyasal iktidarın başından hiç eksilmeyen bir bela kesilmesi" gerektiğini de belirtir.⁷⁸ Bu yaklaşımda Keane, sivil toplumun devlet ve hükümet üzerindeki denetleyici, sorgulayıcı ve rahatsız edici, aynı zamanda da kendini koruyucu rolünü vurgulamaktadır.

Shils, "bir sivil toplum olmak için ne gerekir?" sorusuna cevap olarak, kendini "devletin tecavüzünden koruyacak ve bir sivil toplum olarak muhafaza edecek kurumlara" ve "rekabetçi bir siyasal partiler sistemine sahip olma"yı belirtir.⁷⁹ Shils bu iki ana eksen çerçevesinde, özerk seçmenlere sahip, periyodik seçimlerde genel oy desteği arayan rekabetçi siyasal partileri, bireylerin ve kurumların özgürlüğünü koruyacak bağımsız bir yargıyı, yönetimin faaliyetleri hakkında sivil toplumu

---

⁷⁶ Gülğün Erdoğan Tosun, a.g.e. s.58-59

⁷⁷ Zbigniew Rau; "Introduction", Der. Zbigniew Rau, The Reemergence of Civil Society in Eastern Europe and the Soviet Union, Westview Press, U.S.A., 1991.

⁷⁸ John Keane; Demokrasi Ve Sivil Toplum: Avrupa'da Sosyalizmin Açmazları, Toplumsal Ve Siyasal İktidarın Denetlenmesi Sorunu Ve Demokrasi Beklentileri Üzerine, Çev.Necmi Erdoğan, Aynnü Yayınlan, İstanbul, 1994, s.36-37.

⁷⁹ Shils, a.g.m., s.10

bilgilendirecek serbest basın kuruluşlarını (ki burada basın; yazılı basın, radyo ve televizyon yayıncılığı, yazılı araştırmaları, eleştirel tartışmayı ve politikacıların, bürokratların, siyasal usul ve idari kurumların faaliyetlerinin değerlendirilmesini kapsar), gönüllü birlikleri, akademik çalışma-eğitim-araştırma ve yayınlama özgürlüğünü sivil toplumun unsurları olarak gösterir.⁸⁰

Tarihsel olarak vahşet ve/veya anarşiye, kiliseye ve devlete karşı çıkma şeklinde anlaşılabilen sivil toplum kurumlarının (devletten bağımsız kurumlar ve birliklerin) endüstriyel dünyada, farklı nedenlerle asıl temelleri olan siyasal ve dinsel alanda değil, sadece ekonomik alanda yerleştiği belirtilir.⁸¹ Modern toplumda sivil toplumun ekonomik alan içine yerleşmiş görüntüsünün halen baskın olduğu söylenebilir de, kurumsal temelden çok onun faaliyetleri ve yönelimlerinin önemli olduğu kanısındayız.

Sivil toplum kavramının modern versiyonuna ilişkin yukarıdaki görüşlerde dikkati çeken ortak nokta ve vurgu; özerk alanların çoğulculuğu ile bu alanlar içinde faaliyet gösteren kurum veya bireylerin özerkliği konusunda odaklanmaktadır. Modern sivil toplumun içerdiği üç önemli boyut bulunmaktadır. Modern sivil toplum, özel hukuk, sivil-siyasal-toplumsal eşitlik ve haklara dayanması nedeniyle yasallık, özerk, kendi kendini oluşturan gönüllü birlikleri kapsamı nedeniyle çoğulculuk, iletişim alanları, kamu katılımı, siyasal iradenin ve toplumsal normların doğuşunu, çatışmasını ve bunlara ilişkin düşüncelerin ifade edilmesini içerdiği için de kamusal ile eşanlı olarak değerlendirilir.⁸² Buna paralel olarak, sivil toplum içindeki topluluklar için; çoğulculuğun onların birbirine karşı özerkliklerini; kamusalın birbirine karşı sorumluluklarını; "özel"liğin birbirlerine karşı bireyselliklerini, yasallığın ise tabi olacakları ortak çerçeveleri sağladığı belirtilir. Özellikle refah devleti çerçevesindeki tartışmalarda devletleştirme/özelleştirme görüşleri bağlamında öne çıkarılan olgu "toplumun devletten görece özerkliği"nin nasıl sağlanabileceği arayışıdır. Bu özerkliği sağlamanın yolu ise sivil toplumun sınırlarının genişletilerek, bireylerin dayanışma ağları içinde faaliyet gösterebilecekleri, sosyal işlevlerin ağırlıkta olduğu yeni ara alanların çoğalmasındır.⁸³

---

⁸⁰ Gülgün Erdoğan Tosun, a.g.e. s.61

⁸¹ Ernest Gellner, "Civil Society in Historical Context", International Social Science Journal, C:43, S:3, 1991, s.495-502.

⁸² Cohen, a.g.e., s.255

⁸³ Gülgün Erdoğan Tosun, a.g.e. s.62

1.4. SİVİL TOPLUM KURULUŞU (STK) NEDİR?

Aynen sivil toplum tanımında olduğu gibi STK tanımında da bir bütünlük sağlanamamış, birinden oldukça farklı tanımlar ortaya konmuştur. Günümüzde uluslararası arenada “non-governmental organizations yada daha nadir olarak non-profit organizations” kullanımlarının karşılığı olarak ülkemizde, “sivil toplum kuruluşu” deyiminin yanı sıra “3. sektör, gönüllü kuruluşlar, hükümet dışı kuruluşlar, kar amacı gütmeyen kuruluşlar” gibi kullanımlar da mevcuttur. Bu bölümde çeşitli STK tanımlarına yer verilecektir.

Kuçuradi'ye göre, “Sivil toplum kuruluşları, belirli bir mekan ve zamanda bilgiye dayanılarak teşhis edilen bir ihtiyacı ya da bir ihtiyaçlar demetini karşılamayı amaç edinen, kar amacı gütmeyen hizmet veren böylece de kamunun yönetimine katılan kuruluşlardır.”⁸⁴

Nitekim Tocqueville, “Demokratik sistemin istikrarı bakımından yerel yönetimler ve derneklerin sistem içinde var olmasının şart olduğunu” belirtmektedir.⁸⁵ Ona göre gönüllü dernekler bir yandan çeşitli fikirler yayarak ve üye gruplarında anlaşmalar oluşturarak, kuruluşlar arasında çatışmaya temel olurlarken, bir yandan da yönetimin gücünü sınırlayıp; onunla yarışacak bağımsız ve yeni güç merkezleri meydana getirmektedir. Dolayısıyla, bu örgütlenmelerin yönetimle diyalog sağlaması ve bu kanallarla bireyin siyasal ilgisini artırması, sonuçta bireyin yönetime katılmasını doğuracaktır. Çünkü bireyler, hem siyasal alanda seslerini duyurabilmeyi ve siyasal sürece yön verebilmeyi hem de kendi yetersizliklerini ve sorunlarını ancak bu örgütlere üye olarak ya da yeni örgütlenmelere giderek çözebileceklerini düşünmektedirler.⁸⁶

İlhan Tekeli sivil toplum kuruluşlarını “... bireyler belli konularda, belli bir toplumsal hizmeti üretmek için bir araya gelerek, küçük küçük kamusal alanlar oluşturmakta ve bu alanda sağladıkları anlaşmalarla bu hizmeti üretmek için gerekli bir siyasal iradeyi oluşturmaktadır. ... getirdikleri parasal kaynaklarla, yaratıcı

---

⁸⁴ Ioanna Kuçuradi, Projeler, Projecilik ve Sivil Toplum Kuruluşları, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, Mayıs 2003, s. 40

⁸⁵ Alexis Tocqueville, Amerika'da demokrasi (Çev. Taner Timur), İstanbul, Türk Siyasi İlimler Serisi:4, Yenilik Basımevi, 1962, s.19, 26-30 ve 45-51

⁸⁶ Mehmet Akad, Baskı Gruplarının Siyasal İktidarla İlişkileri, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1976, s.55

düşünceleriyle, zamanını ve emeğini ortaya koyarak toplumsal ilişki ağlarından yararlanarak demokratik olarak oluşmuş ... farklılık üreten, küçük küçük kamusal alanlar oluşturan örgütler” diye tanımlamaktadır.⁸⁷

1.5. SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ ÖRGÜTSEL VE YAPISAL ÖZELLİKLERİ:

Sivil toplum kuruluşlarının örgütsel yapılarına ilişkin sorunlar, onların devlet karşısındaki konumlanışından ve/veya merkezi-bürokratik yapılanmalarından kaynaklanır. Sivil toplum ile devlet arasındaki ilişkiyi incelemek, kolayca devlet mi, sivil toplum mu tartışmasına dönüşebilir. Dolayısıyla bu ilişkide, sivil toplum kuruluşlarının devlete göre konumları hemen ön plana çıkar. Kurumsallaşma açısından sivil toplum örgütlerinin önünde dört farklı alternatif vardır: "Devletle beraber ve ona eklenerek, devletle temas içinde (belki sadece onun varlığını tanıyarak) ama ondan bağımsız olarak, onun karşısında ve onunla savaş içinde, onu görmezden gelerek, onunla ilişkisiz ama onunla savaş içinde de bulunmadan"⁸⁸. Ülkemizde, genel örgütlenme şeması içinde dört tür örgütün de bulunduğu söylenebilir. Benimsenecek konumlandırma stratejisi, devlet ile ilişkilerin gerilimi ya da yumuşaklığı, örgütün manevra alanının genişliği üzerinde etkili olmaktadır. Sivil toplum örgütleri devlete yakınlaşmak istediğinde, genellikle yönetim kurullarında merkezi ya da yerel yönetimlerden üyelere yer verirler. İstedikleri; kamu kaynaklarının dağıtım sürecinde yetkilileri etkilemektir. Ancak "bu faydacı tutumun, bu yardımın karşılığında otorite kaynağına ödenecek bir diyet borcu da yaratabileceği olasıdır". Dört alternatif içinden, kuşkusuz isteyen örgüt istediği yaklaşımı benimseyebilecektir. Ancak, demokratikleşme sürecinin sağlıklı işlemesi ve demokrasinin pekiştirilmesi açısından en sağlıklı olanı, devleti tanımakla birlikte, özerkliğini kaybetmeden teması sağlayan tiptir.

Demokratik değerlerin örgütsel yapıya içkin olmaması, bir diğer sorun boyutu olarak karşımıza çıkar. Sivil toplum kavramının yerini tutan "demokratik kitle örgütleri" kavramının vurgusu, "demokratiklik" üzerinedir. Oysa demokratik değerlerin gündelik yaşam pratiklerine aktarılamamış olması, bu kuruluşların

---

⁸⁷ İlhan Tekeli, Sivil Toplum Kuruluşları, Yerelleşme ve Yerel Yönetimler, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, Kasım 2002, s.15

⁸⁸ Akın Atauç; "Sivil Toplum ve Devlet", Ağaçkakan, S:32, Güz 1997, s.11.

etkinlik, devlet, toplum ve diğer sivil toplum kuruluşlarıyla ilişkilerini de yalandan ilgilendiren bir sorundur. Demokratik değerlerin birincil yuvası olması gereken siyasal partilerden, demokratik kitle meslek örgütlerine, sendikalara kadar demokrasiyi içselleştirme sorununun yaşandığı bir gerçektir. Önde gelen 1804 STK üzerinde yapılan bir araştırmaya göre, yönetim kurullarının ortalama görev sürelerinin 4.4 yıl (bu, odalarda 5.5 yıla çıkmaktadır), başkanların ortalama görev sürelerinin 6.4 yıl (odalarda 10.1 yıl, sendikalarda 8.6 yıl) olduğu dikkate alınır, demokratik ve dinamik bir kurumsal görüntüden çok, durağan ve bireysel ilişkilere dayalı kemikleşmiş bir yapıya dikkat çekmektedir. Çoğu zaman kendilerinin siyasal iktidara muhalif fikirler taşıdığı iddiasında olan ve devletin üzerlerindeki baskısından sıkılan sivil toplum kuruluşlarının kendi içindeki muhaliflere karşı tutumları da tam bir çelişkili görünüm sunar. Kısır örgüt-içi demokrasi çekişmeleri, sorunlar ve çözümleri üzerinde yoğunlaşmak yerine, kurumlar üzerinde yoğunlaşmayı gündeme getirmekte, çekişmelerin kamuoyuna yansıyan görüntüsü söz konusu kurumlara güveni azaltmaktadır. Bu çerçevede demokratik ilkelerin hem örgüt içi ilişkilerde, hem de diğer sivil toplum kuruluşları ve devlet kurumları ile ilişkilerde uygulanması gerekir.⁸⁹

Örgütlenme açısından dağınıklık, maddi koşulların yetersizliği sivil toplum örgütlerini sürekli ve uygun çözümler geliştirmelerini engellemektedir. Formel örgütler (dernek, vakıf, sendika vb) bu konuda informel örgütlere (sivil inisiyatifler, yurttaş girişimleri vb. oluşumlar) nazaran daha şanslı olsa da, onların da yeterli kaynaklara sahip olduğu söylenemez. Bunun en önemli sonucu, sivil toplum örgütlerinin büyümemesi (büyümenin ne kadar istendiği de ayrı bir konudur), amaca yönelik faaliyet yerine gelir getiren işlere yönelme riskidir. Büyüyen sorunlar karşısında birbirinden kopuk küçük tip örgütler çözüm üretememekte ya da özerkliklerini kaybetmek uğruna devlete eklemlenmeye ya da ona yaslanmaya⁹⁰ çalışmaktadırlar. Ortaya çıkacak devlet güdümündeki yapı ise, ancak temsil edilen toplumsal kesimlerin sisteme eklemlenme aracı işlevini yerine getirecektir.

Örneğin, sendikal örgütlenmelerin demokratikleşme sürecimizde belirleyici unsurlardan biri haline gelememesinde bunun payı büyüktür. Her ne kadar etkin

---

⁸⁹ Gülgün Erdoğan Tosun, Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi, İstanbul, Alfa Yayıncılık, 2001, s. 389-392

⁹⁰ Akın Atauz, a.g.m., s.12

olamama “Türkiye’de burjuva devriminin Batı toplumlarına göre oldukça geç fakat ülkedeki sanayileşmenin oldukça erken bir aşamasında gerçekleşmiş olmasına” bağlanırsa da, ülkemizde henüz demokrasi açısından güvence sayılabilecek bir düzeye ulaşmamış olan sendikaların demokratik bir söyleme eklemlemeye çalışmalarına karşın, kendilerini halen devlet güdümlü sendikacılık anlayışından sıyrımadıkları da bir gerçektir. Özellikle 1990’lar Türkiye’sinde genel yarar (milli güvenlik) ilkesini öne çıkaran sendikaların genel siyasal talepleri gündeme getirdikleri, sendikal taleplerin siyasal yollardan gerçekleştirilmesi konusunda bir baskı grubu olarak görece zayıf oldukları gözlenmektedir. 1980 öncesinin aşırı siyasallaşmış sendika tipi ile 1980 sonrasının aşırı depolitize olmuş sendika tipi arasında bir dengenin kurulması, bunların demokratik değerleri sadece söylemlerinde değil, örgütsel yapılanışlarında da hayata geçirmeleri gerekmektedir. Yıllarca değişmeyen genel başkanlar ve tek ses görüntüsü de siyasal partilerin yapısal sorunlarının aynen sendikalara da yansıdığını söyleyebiliriz. Mevcut sorunlar sivil toplum örgütlerinin demokratik modelden merkezîyetçi modele doğru kaymasına, her birinin kendi içinde küçük otoriter adacıklar oluşturmalarına, eleştirdikleri devlet ve partilerin minyatür birer kopyası haline gelmelerine yol açmaktadır.

Kitle meslek örgütleri de, özünde birer sivil toplum kuruluşu olarak işlev görmeleri gerekirken, yasal düzenlemelerle sadece mesleki yaşamı düzenleyen, meslek mensuplarını dolaylı yoldan devlete eklemlediren kuruluşlar şeklinde işlev görmektedirler. Devlet düzeyinde patrimonyal egemenliğin araçları olarak yapılandırılmış olan odalar, kamu kurumu niteliğinde olup, mensuplarını devletin himaye ağlarına bağlamaktadır. Üyelerinin mesleki açıdan denetimini gerçekleştiren odalar üzerindeki devlet denetimi dolaylı yoldan devletin toplum üzerindeki denetiminin yaygınlığını gösterir. Şunu da eklemek gerekir ki, kurumsallaşma sürecindeki devlet gölgesine rağmen, tarihsel süreç içinde zaman zaman Türkiye’nin demokratikleşme sorununa yakın ilgi gösterdikleri de bir gerçektir.

Sivil toplum örgütlerinin içinden gelen bir uygulayıcı olan Ensaroğlu’na göre, sivil toplum kuruluşları bir yandan sınırlayıcı yasal düzenlemeler, diğer yandan kadro, eleman, alt yapı ve malî yetersizliklerin üstesinden gelmekte zorlanmaktadırlar. "Ama daha da önemlisi zihniyet problemleri yüzünden yeterli ölçüde işlevsel olamamakta ve sivil toplumu örgütlemekte gerekli başarıyı gösterememektedirler. Bu kuruluşların en önemli zaafı ise, büyük çoğunluğunun

ideolojik özelliklerinin ön planda olması ve nasıl kullandıklarında daha verimli olabileceklerine ilişkin bir geleneğin olmamasıdır"⁹¹.

“Türkiye’de Gramsci’nin deyişiyle 'ilkel ve yumuşak' sivil toplumun 'gürbüz yapı' haline gelmesi, 'cebrilik' kavramının yerini 'hegemonya'nın alması ve 'her şey demek olan devlet'in yerini, güçlü bir sivil toplumu korumakla yetinen, ona egemen olmaya yöneleceğine, etrafını çeviren kale niteliğindeki devletin alması henüz gerçekleşmemiştir". İdealize edilen demokrasiye bugün batı demokrasilerinin bile ulaştığı söylenemez. Batı’da bugün süregiden demokrasi teorisine ilişkin geniş bir literatürün varlığı bunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Demokrasi ulaşılabilecek bir mutlu son değildir. Amaç, değişen tarihsel ve kültürel koşullara uygun daha hakça ve insanca bir düzenin oluşturulması için gerekli evrensel etik değerlerin yerleştirilmesi çabasıdır. Devlet ile sivil toplum arasındaki ilişkide demokrasinin etik değerlerinin ilkeleştirilmesi, siyasal meşruiyetin kaynağının sivil ve kamusal alana çekilmesi gerekir. Demokratik sivil toplum kuruluşlarının ise, söz konusu etik değerlerin taşıyıcıları olmaları beklenir.

Demokratik bir sivil toplumun oluşabilmesi için, toplumda çoğullaşan "öteki'lerin kimlik ve değerlerini “kendininki" kadar meşru ve geçerli kılan, tahakkümsüz özgürlük nosyonunu güvenceye alan bir alternatif çerçeve gerekmektedir. "Devlet ve sivil toplum arasındaki demokratik ilişki, mantıksal olarak ancak hiç bir toplumsal kesimin hakim iktidar olmamasıyla; dolayısıyla hiçbir hakim ideolojinin (veya tek hakikatin) rehberliğine ihtiyaç duyulmamasıyla mümkün olabilir".

Demokrasinin pekiştirilmesi açısından elverişli olan demokratik sivil toplum kavramı, hem sivil toplumsal örgütler arası ilişkilerde tahakkümün bulunmamasını, hem de birey-toplum ilişkisinde üye olunan topluluğun birey üzerinde tahakküm kurmamasını içerir. Belki de önerilebilecek terim, teslimiyeti ifade eden aidiyet'ten çok, eleştirel ve özerk yurttaşlık bağlamında gerçekleşecek gönüllü üyeliktir. Farklılıkların kamusalılığına, yaşadığına veya çoğulluğuna sınırlama getirecek her türlü düzenleme mantığı totaliteye gönderme yapar. Bu nedenle, hem sivil toplum

---

⁹¹ Yılmaz Ensaroğlu; "İnsan Hakları Mücadelesinde Sivil Toplum Örgütlenmesinin önemi: Mazlumder Örnek Olayı", Yeni Türkiye, Y:3, S: 18, Kasım-Aralık 1997, s.332.

grupları arasında, hem de kuruluşlar içinde demokratik değerlerin yerleştirilmesi gerekmektedir.

"Ekonomik gelişme ve demokrasi arasında sağlıklı bir ilişkinin varlığı sivil toplumun oluşmasına bağlıdır. Güçlü bir sivil toplum ise aktörlerinin, piyasa ekonomisi aracılığıyla değişimi yönlendirdiği ve aynı zamanda siyaset aracılığıyla bu değişimi denetlediği ölçüde vardır". Oysa sivil toplumun güçsüzlüğünün veri olduğu Türkiye örneğinde, demokratikleşme sürecinin sağlıklı işlemesi oldukça zordur. Öte yandan, sivil toplum örgütleri kendilerini demokrat ve sivil kuruluşlar olarak tanımlamalarına rağmen, sivil zihniyeti ve demokratik değerleri tamamen içselleştirebildikleri söylenemez. "Aslında görünen o ki, siyasal partiler özellikle de parlamentoda temsil edilenler, 'devlet politikası' üreten aygıtların (Milli Güvenlik Kurulu gibi) geliştirdiği ve yönlendirdiği siyasaya bütünüyle açık iken; sivil toplum örgütleri de, genel olarak, anılan -siyasaya uygun düşün üretmekte ve öneri geliştirmektedir". Burada vurgulanması gereken, tüm siyasal ve toplumsal hayatı çevreleyen gelenek etkisinin sivil toplum üzerinde de hakim olduğudur. Zihinleri merkezîyetçi, bürokratik ve patrimonyal geleneğin egemenliği altındaki toplumun unsurları, çıkış noktaları ne olursa olsun mevcut yapı içinde kendilerini devletin egemen odaklarıyla bütünleştirmekten alıkoyamıyor. Sivillik ise ancak ona uygun değerlerin üretimi ve yeniden üretiminin toplumsal kabul görmesiyle gerçekleşebilir.

Sivil toplumun siyaseti denetleme araçlarından yoksun olması yanında, "siyasal katılımın kapsamını, siyasal partilerin ve toplumsal örgütlerin tavan-taban ilişkilerini ve siyasal partilerin bu örgütlerle, bu örgütlerin kendi aralarındaki ilişkileri sınırlandırarak siyasetten arıtmak" mantığına dayalı yasaların varlığı, onun hareket ve etki alanını daha da daraltmaktadır.

Sivil toplumun yeterince gelişmemesi, örgütsel bir takım zaaflardan da kaynaklanır. "Parça bölük inisiyatifleri bir araya getirerek (kastedilen aritmetik toplam değil bir sinerji yaratmak) bütünlüklü bir toplum projesi oluşturamamak, içi boşalan yerleşik siyasetin karşısında başka türlü bir siyaset koyamamak... Dolayısıyla, özgürlükçü ve demokratik sivil inisiyatiflerin etkinliğini güvenceleyecek bir siyasal iradeyle, siyaseti yeniden tarif etme iradesiyle birleşmedikçe", içinde buldukları açmazdan kurtulmaları çok zordur. Bu anlamda sivil toplum örgütlerinin salt içi boş bir sivillikle yetinmemesi, gerçek anlamda demokratik sivil inisiyatifi harekete geçirmeleri gerekir. Devletin tahakkümcü tutumu karşısında günümüzde sivil toplum çoğu zaman devletin ve siyasetin karşısında olan toplum

olarak anlaşılmakta, siyasetin kirli ve pis bir iş olduğu yaklaşımı sivil toplum örgütlerince de geniş kabul görmektedir. Oysa sivil toplumun özü, toplumsal taleplerin dile getirilerek, kamusal alandaki tartışma gündemini belirlemekten fazlasını içerir. Dile getirilen sorunlara çözüm getirmek, önerilen çözümler üzerinde devlet ve kurumlarıyla ilişkiye geçmek ve özgürlükler içinde bir uzlaşma temeli aramak çok daha önemlidir. Bu çerçevede sivil toplum kuruluşlarının benimsemeleri gereken yapı; devlete karşı ve onunla çatışma içinde olan bir yapıdan çok, kendi özerklik ve özgürlük çerçevelerini kaybetmeksizin siyasal alanla iletişim içinde olacak bir yapıdır.⁹²

1.6. SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ İŞLEVLERİ:

Sivil Toplum kuruluşlarının işlevlerinden bahsedilmeden önce, sivil toplumun toplumsal ve siyasal yaşamın değişimi ve gelişimi üzerinde yerine getirdiği işlevlerin neler olduğunun incelenmesi gerekmektedir.

Sivil toplum, sosyal yaşamda önemli işlevlere sahiptir. Bunun yanında sivil toplum, toplumların siyasal yaşamına katkıda bulunmak işlevini de görmektedir. Bu bağlamda üç ilişkiden söz edilebilir.

- Sivil toplumun olgunlaşması, tepeden inmece olmayan, tabandan yükselen ve bu sebeple “*consensus*” sağlama olanağı yüksek olan bir siyasal reform girişiminin de yeşermesine imkân sağlar.

-Sivil toplumun olgunlaştığı bir yerde, sivil toplumu oluşturanların ille de işbirliği yapması gerekmez. Ancak kolektif akıl, tek olan doğrudan buluşmaya imkân sağlayacaktır. İşte bu bağlamda çoğulculuk kavramı ortaya çıkmaktadır. “Çoğulculuk” bir toplumun zenginliğidir, farklı kimliklerin, farklı düşüncelerin, farklı taleplerin de kamusal alanda söz sahibi olması, örgütlenip taleplerini duyurmasıdır.

- “Farklı olanın varlığını kabul etmek” beraberinde “diyalogu” da getirecektir. Sivil toplum sayesinde demokratik, siyasal ve toplumsal yaşam içselleşmektedir. Bu bağlamda, sivil toplum kavramını nitelendirebilmek için “konsensüs”, “çoğulculuk” ve “diyalog” sözcükleri kullanılabilir. Farklı taleplerin, taleplerini

---

⁹² Gülgün Erdoğan Tosun, a.g.e., s 392-397

duyurabilmeleri için örgütlenmeye ihtiyaçları vardır. İşte burada sivil toplum kuruluşlarına büyük işler düşmektedir.⁹³

Siyasal iktidarı etkilemek açısından günümüzde hayli etkin olan sivil toplum kuruluşları, devlet ile vatandaş arasında adeta köprü vazifesi görmektedir. Sivil toplum kuruluşları, toplumsal istek ve düşüncelerini, siyasal iktidarlara iletirken, hükümetin uygulayacağı ve uygulamayı düşündüğü politikaları topluma duyurma görevini de üstlenmektedir. Sivil toplum kuruluşlarının işlevlerine kısaca siyasal, toplumsal, kültürel ve bireysel işlevler çerçevesinde değineceğiz.

1.6.1 Siyasal İşlevler:

Taylor'a göre sivil toplum örgütlerinin en önemli işlevleri siyasi iktidara nüfuz etmek, siyasi iktidarı parçalayarak âdem-i merkezi hale getirmek, bireyleri otoriterinin baskısına karşı korumak ve böylece despotizme karşı güvence oluşturmaktır. Ayrıca siyasal duyarlılığı artırma amacı taşıyan sivil toplum kuruluşlarının değişik düşünceleri dile getirme fonksiyonları çeşitli grupların sistemden yabancılaştırmalarını önleyen önemli bir fonksiyondur. Böylece yalnızlaşmayan ve yabancılaştırmayan bireyler katılımın sağlandığı rejimlerde kendilerini daha rahat ifade edecek ve bu şekilde istikrar sağlanmış olacaktır⁹⁴.

Sivil toplum kuruluşları, kamuoyu oluşturarak, bireylerin taleplerinin dile getirilmesine ve dikkate alınmasına yardımcı olurlar⁹⁵.

Sivil toplum kuruluşlarını siyasi etki açısından ikiye ayırmak mümkündür. İlki, partiler üstü konumda olan kesimdir. Bu kesim, siyasal amaçlara bağlı olmaksızın varlıklarını sürdürürler. İşçi ve işveren sendikalarında olduğu gibi partiler üstü bir konumda üyelerinin ihtiyaçlarını karşılamaya çalışırlar. Genellikle gücünü üyelerinin çokluğundan alan kitle, baskı grubu niteliğindedirler. Diğeri, alt gruplardan oluşan sivil toplum kuruluşlarıdır. Bu kuruluşlar, gevşek bir örgütlenme şekli gösterirler. Hizmet almaktan çok kamu siyasetini etkilemeye çalışırlar. Bir kısmı gücünü

---

⁹³ Osman Arslan, Kuramsal ve Tarihsel Bayrak Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, 2001 Sivil Toplum, s. 20

⁹⁴ İbrahim Yıldırım, Demokrasi Sivil Toplum Kuruluşları, ve Yönetişim Seçkin Yayınevi, Birinci Baskı, Ankara, 2004, s.75-76

⁹⁵ Erözden, O. "STK'lar ve Hukuki Çerçeve de Yenilik Talepleri Üzerine Notlar", Taciser U. (Ed.), Merhaba Sivil Toplum, Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayın Dizisi: 10, 1998

üyelerinin saygınlığından, maddi kaynaklarından ve niteliklerinden alan bir baskı grubu niteliğindedir⁹⁶.

Sivil Toplum Kuruluşlarının siyasal işlevlerini, yasama ve yürütme alanına etkileri, siyasi partileri etkilemeleri ve kamuoyunu etkilemeleri şeklinde alt başlıklar altında incelemek konunun anlaşılmasında daha faydalı olacaktır.

1.6.1.1 Yasama Alanına Etkileri:

Yasama, devletin temel hukuki işlevidir. Yasama, siyasal toplumun birincil karar alma faaliyetini ifade etmektedir. Karar almadan ifade edilmek istenen, devletin temel siyasetlerinin esasını belirlemektir⁹⁷.

Sivil toplum kuruluşları, milletvekilleri aracılığıyla yasama alanını etkilemeye çalışmaktadır. Sivil toplum kuruluşlarının yasama alanına olan ilgileri daha çok kendilerine dönük çalışmaların yapıldığı dönemlerde ortaya çıkmaktadır⁹⁸. Sivil toplum kuruluşları, istenilen bir kanunun geçirilmesi ya da istenmeyen bir kanunun iptali için yasama organlarında faaliyet göstermektedirler⁹⁹. Sivil toplum kuruluşları, kendilerini ilgilendiren bir yasanın kabulü veya reddi için milletvekilleri ile temas kurmakta, bazen bir kanun taslağı hazırlamak biçiminde, bazen yetkili komisyonları etkilemeye çalışarak süreci her aşamasında izlemektedirler¹⁰⁰.

Sivil toplum kuruluşlarının en fazla başvurdukları ve sonuç alabildikleri yol lobiciliktir. Sivil toplum kuruluşları, siyasal sistemde kendilerini ilgilendirecek kararları alabilecek kişi ve kuruluşlarla yüz yüze ilişkiler kurarak onları amaçlarına inandırmaya çalışırlar. Sivil toplum kuruluşlarının temsilcilerinin hükümet üyelerine dolaysız ulaşmaları çoğu zaman mümkün olmayabilir. Bu noktada, sivil toplum kuruluşlarının temsilcileri kendilerine yardımcı olacak milletvekillerinin aracılığına başvurmaktadır. Milletvekillerinin desteğini alan temsilciler, hükümet yetkililerinin kendilerine daha duyarlı olmalarını beklemektedirler¹⁰¹.

⁹⁶ İbrahim Yıldırım, a.g.e., s. 78–79

⁹⁷ Kadriye Koç, “Sivil Toplum Kuruluşlarının Siyasal İktidarın Karar Verme Sürecine Etkileri”, (Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2005, s. 68

⁹⁸ İbrahim Yıldırım, a.g.e., s. 81

⁹⁹ Yücekök, A., “Türk Hukukunda Tüzel Kişilik”, Ahmet, Y. İter, T. ve Mehmet, Ö. A. (Der.), Tanzimattan Günümüze İstanbul’da STK’lar, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 11

¹⁰⁰ Kadriye Koç, a.g.e., s. 69

¹⁰¹ Kadriye Koç, a.g.e., s. 69

Sivil toplum kuruluşlarının, kendilerini ilgilendiren konularda sürekli bilgi topladıkları, araştırma yaptıkları, yayın çalışmalarında buldukları için kendilerini ilgilendiren yasa tasarılarının hazırlanmasında ve teknik bilgi sağlamada güçlü katkıları olmaktadır. Türkiye’de özel durumlarla ilgili olan kanun tasarılarını hazırlayan, destekleyen veya karşı çıkan, parlamento dışından yasama işleriyle ilgili uzmanlar çalıştıran sivil toplum kuruluşları da bulunmaktadır¹⁰².

1.6.1.2. Yürütme Alanına Etkileri

Yürütmenin temel görevi, kanunların uygulanmasıdır. Yürütme organının kanunların uygulanması görevi bir taraftan düzenleyici işlemler yapmak bir taraftan da kamu işlerini yürütmek olarak bireysel işlemler yapmaktan oluşur.

Sivil toplum kuruluşları hükümetin gerçekleştirdiği uygulamalara karşı bir ara yüzey olma işlevini görmektedir. İdare aygıtının uygulamaya koyduğu politikaların sivil toplum kuruluşları tarafından savunulması halinde, bu politikalar toplum tarafından daha kolay benimsenmektedir. Bununla birlikte bazı olumsuz politikalar da sivil toplum kuruluşlarının muhalefeti sonucunda uygulamadan kaldırılabilir. Sivil toplum kuruluşları hükümetin gerçekleştirdiği uygulamalara karşı bir ara yüzey olma işlevini görmektedir. İdare aygıtının uygulamaya koyduğu politikaların sivil toplum kuruluşları tarafından savunulması halinde, bu politikalar toplum tarafından daha kolay benimsenmektedir. Bununla birlikte bazı olumsuz politikalar da sivil toplum kuruluşlarının muhalefeti sonucunda uygulamadan kaldırılabilir.

Sivil toplum kuruluşları kamuoyunu harekete geçirerek, yönetim üzerinde daha genel bir denetim işlevini gerçekleştirirler. Bu kuruluşlar, bir çıkar grubunun kendi isteklerinin kamu politikalarına egemen olmaması konusunda yürütmeyi bilgilendirir ve etkilerler.

Hükümet de çeşitli sivil toplum kuruluşlarına kendi politikalarını meşrulaştırma ve destekleme anlamında bakmaktadır. Sivil toplum kuruluşları, pilot projeler üretmek, bu projelere kaynak bulmak ve bu projeleri uygulamaya geçirmek yoluyla; eğitim, sosyal refah ve istihdam konularında hükümet politikalarına paralel ya da alternatif sorumluluklar alabilmek işlevini yürütürler.

Sivil toplum kuruluşları; kamu politikalarının oluşturulması, hizmetlerin sağlanması, programların uygulamaya konulması noktasında baskı unsuru oluştururlar. Ayrıca sivil toplum kuruluşları, kamu politikasından yararlanabilmek için devlet bürokrasisini etkiler ve bunu sağlamak için idarenin soruşturma ve araştırma komisyonlarına temsilci gönderirler.

---

¹⁰²İbrahim Yıldırım, a.g.e., s. 81

Sivil toplum kuruluşları, bazen de yasama organına sorunlarını getirmek suretiyle yürütmeyi etkilemeye çalışırlar. Genelde yürütmedeki yönetici ve memurların dolaylı baskılara açık olması sivil toplum kuruluşlarının da dolaylı etkilerini çeşitli zamanlarda göstermektedir. Bir de siyasi sistemin gelenek ve kurumlarının böyle bir etkileşime açık olması durumunda sivil toplum kuruluşlarının bürokrasiyi etkilemedeki başarısı daha da artmaktadır. Hatta sivil toplum kuruluşları kendilerine yardımcı olacak idari personelin atanmasında daha etkili olmaktadır. Ayrıca, kendilerini ilgilendiren konularda idari kademelere taleplerini ve çalışmalarını iletmek suretiyle yardımcı olmaktadır. Bunun yanında, sivil toplum kuruluşları siyasal ve sosyal yapıdaki kurumların kendi yararlarına işlemleri için çaba gösterirler. Bu kurumlara, kendi görüşlerini destekleyen personelin atanmasını sağlamaya çalışırlar¹⁰³.

1.6.1.3 Siyasi Partileri Etkilemeleri

Siyasi partiler, çağdaş siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarından birisidir. Siyasi partiler demokrasinin yapıtaşlarını oluşturmaktadır. Demokratik rejimlerde iktidarı etkilemenin en hızlı, en etkili ve demokratik mekanizması siyasi partilerdir. Siyasi talepleri olan sivil toplum kuruluşlarının böyle bir mekanizmadan uzak kalmaları düşünülemez.

Sivil toplum kuruluşları doğrudan politikayla ilgilenmeyi amaçlamadıkları halde çoğu zaman devletin ekonomik ve sosyal görevler üstlenmeleri nedeniyle politik alanla ilişki ve destek ihtiyaçlarını göz ardı edememektedirler.

Otoriter rejimlerde ve geçiş dönemlerinde sivil toplum kuruluşları demokratik alanlar yaratmak işlevini görürler. Bu özellikleri ile sivil toplum kuruluşları demokrasi okulları olarak kabul edilebilir.

Bazı sivil toplum kuruluşları tarafsızlık ya da partiler üstü etiketi altında dolaylı yollarla siyasi partileri baskı altına almakta ve kendi yararlarına çalışacak adayı gizlice desteklemektedirler. Mutlak çoğunluk sistemine dayalı seçim sistemlerinin bulunduğu ülkelerde sivil toplum kuruluşlarının partiler üzerindeki etkisi sınırlıdır. Bunun yanında, nispi temsil sisteminin geçerli olduğu ülkelerde

---

¹⁰³ Sefa Usta, Avrupa Birliği'ne Giriş Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşları: Sivil Toplum, Demokrasi ve Güven Yüksek lisans tezi, Konya, 2006.

baskı grubu haline gelen sivil toplum kuruluşları, ayrı parti kurabilecekleri gibi, mevcut partilere etki edebilme gücüne de sahiptirler.¹⁰⁴

1.6.1.4. Kamuoyunu Etkilemeleri

Toplum hayatı ile ilgili olarak ortaya çıkan çeşitli sorunlar hakkında bütün vatandaşların bilgi sahibi olmalarına imkân yoktur. Çoğu zaman halk kitlelerinin büyük bir kesimi bu sorunların farkında bile değildir. Kamuoyu; belli bir zamanda, belli bir tartışmalı sorun karşısında, bu sorunla ilgilenen kişiler grubuna veya gruplarına hâkim olan kanaattir.¹⁰⁵

Demokrasinin tabana yayılabilmesi için sivil toplum kuruluşlarının sisteme yerleştirilmesi gerekmektedir. Toplumun örgütlü olması demokrasinin bir gereğidir. Katılımcılık ancak örgütlü toplum aracılığıyla hayata geçirilebilir.¹⁰⁶

Sivil toplum kuruluşları kamuoyu oluşturma suretiyle bireylerin taleplerinin dile getirilmesine ve dikkate alınmasına yardımcı olurlar. Sivil toplum kuruluşları, kamuoyunu devamlı olarak aktif durumda tutarak, kamuoyuna sosyo-ekonomik süreç hakkında sürekli bilgi vermek, belirli konularda uyarmak işlevini yerini getirirler.¹⁰⁷

Genellikle kamuoyunu aydınlatmak için yeni bilgiler sunmak veya elverişli ortamlar oluşturmak suretiyle belirli faaliyetleri gerçekleştirmeyi amaçlayan sivil toplum kuruluşları broşür, dergi, kitap, televizyon, internet gibi çeşitli araçlar kullanır.¹⁰⁸

1.6.2. Kültürel İşlevleri

Modern toplumlarda sivil toplum kuruluşları, insanları toplumdan kopuk, kendi başlarına hareket edebilen bireyler olmaktan çıkararak gruplar içinde toplamaktadır.

Sivil toplum kuruluşlarında insanlar bir takım ilişkiler içine girerek karşılıklı tutum ve davranışları ile birbirlerini etkilemekte ve bu ilişkiler belirli bir süre içinde gelişerek süreklilik kazanmaktadır. Çoğulcu bir toplumsal yapının oluşmasında ve çoğulculuk kültürünün toplumsal dokuya nüfuz etmesinde demokratik sivil toplum kuruluşlarının işleyiş ve örgütsel yapıları etkili olacaktır. Ayrıca, bu kuruluşların diğer örgütlerle uyumlu çalışmalarının çok olumlu katkılar sağlayacağı da bilinmektedir.

---

¹⁰⁴ Sefa Usta, a.g.e. s. 43-44

¹⁰⁵ Münci Kapani, Politika Bilimine Giriş, Bilgi Yayınevi, 15. Basım, İstanbul, 2003, s. 147

¹⁰⁶ İbrahim Yıldırım, a.g.e., s.85

¹⁰⁷ Ahmet Yücekök, a.g.e., s. 11

¹⁰⁸ İbrahim Yıldırım, a.g.e., s. 84-85

Sivil toplum kuruluşlarında, tartışma deneyimleri canlı tutulmakta, ideolojik tartışma alanları yaratılmaktadır. Ayrıca, bu tür kuruluşlar, halkın kültürel ve demokratik hafızasının canlı tutulmasına yardımcı olmaktadır.

Demokrasi kültürü, toplumun diğer kültürel araçlarından destek almaya ihtiyaç duymaktadır. Sivil toplum kuruluşlarına üyelik sayesinde oluşan grup üyeliği; üyelere belirli bir grup kültürünü paylaşma, ortak hareket etme ve davranışlarında diğer grup üyelerinin eylemlerini de hesaba katma alışkanlığını kazandırır. Bu gibi kültürel araçlarla, katılımcı demokrasi kültürünün kapıları aralanmaktadır¹⁰⁹.

1.6.3. Bireysel İşlevleri

Sivil toplum kuruluşları kendi içlerinde oluşturacakları katılımcı ve çoğulcu bir kültürle beslenmiş ve aynı zamanda yönetim deneyimi de edinmiş bireylerin yetişmesini sağlamak işlevini görürler.

Sivil toplum kuruluşları, bireylerin önünü açarak sorumluluk ve yaratıcılık bilincini geliştirmektedir. Birçok alanda hizmet veren, sivil toplum kuruluşuna üye olan ve faaliyetlerinde üyeliğin gereklerini yerine getiren bireyler, bireysel yaşamlarını çok boyutlu hale getirme şansını da yakalamış olurlar.

Sivil toplum kuruluşlarında bireylerin aidiyeti, gönüllülük ilkesine dayanmaktadır. Sivil toplum kuruluşlarında bir amaç için birbirine dayanan bireyler; takdir edilme, belirli bir değer ve statü atfedilme karşısında, saygı, güven ve benlik ihtiyaçlarını tatmin etmektedir.

Vatandaşlar, sivil toplum örgütlerine katılarak sivil bir sorumluluk üstlenmekte, bu da kişilerin bireysel çıkarının ötesinde, toplumsal çıkarı düşünme ihtiyacından kaynaklanmaktadır¹¹⁰.

Bireysel iletişimin sağlıklı gerçekleşmesinde sivil toplum kuruluşlarının ayrı bir rolü bulunmaktadır. Kişi, grup içinde kendini ve çıkarlarını topluma karşı daha kolay ve güvenle korur. Üyelerin tek başlarına elde edemeyecekleri bilgileri grup aracılığı ile elde ederek; gerçeklere ulaşmaları, güven ve etkin olma duygularını beslemektedir. Ayrıca, elde ettikleri bilgilerle, kendi değer, algı ve duygularını kıyaslama ve bunların doğruluğunu test etme imkanı elde edebilmektedirler. Yalnız başına toplumsal sorunlarla ilgilenmede kendine güvenemeyen birey, sivil toplum

---

¹⁰⁹ Sefa Usta, a.g.e. s. 44-45

¹¹⁰ Sefa Usta, a.g.e. s. 45

kuruluşlarının sağladığı daha enerjik, verimli ve yaratıcı bir ortamla sorun çözme konusunda yüksek bir motivasyona kavuşmaktadır¹¹¹.

1.6.4. Toplumsal İşlevleri

Modern devlet, zaman ve ihtisas açısından yeterli olmaması nedeniyle toplumsal hayatın her alanıyla ilgilenememektedir. Bu noktada, sivil toplum kuruluşları devreye girerek kendi alanları için aydınlatma ve bilgi verme görevini üstlenmektedir.

Sivil toplum kuruluşları, gerek örgüt içi yapıları itibariyle gerekse var olma sebebiyle, çoğulcu bir toplum yapısının sağlanmasında etkin bir işlev üstlenmektedirler. Bu tür kuruluşlar, toplumsal dokularda çoğulculuk kültürünün yerleşmesine; katkıda bulunmaktadır. Çeşitli amaçlara yönelik faaliyet gösteren birçok örgütlü yapının toplum bünyesinde yer alması olgusu çoğulculuğun göstergelerinden birisidir.

Sivil toplum kuruluşlarının toplumsal hayata katkıları şu şekilde sıralanabilir:

-Halk kesimlerinin kendilerini ifade edebilecekleri ve çıkarlarını tanımlayabilecekleri demokratik kalkınma alternatifleri ortaya çıkarma,

-Dayanışma ve ortak çalışma biçimleri yaratarak, örgüt-dışı ilişkilerde demokratik alanlar ortaya çıkarma,

-Yerel yönetimlerden ve ulusal yönetimlerden yola çıkarak halk alternatiflerinin tanımlanması, formüle edilmesi ve uygulanması,

-Halkın yaşam koşullarının iyileştirilmesine yönelik programları gerçekleştirmektir.

Ayrıca, sivil toplum kuruluşlarının toplumsal işlevleri olarak, sosyal faaliyetlerde ve sosyal yardımda bulunmaları gösterilebilir. Sivil toplum kuruluşları, fakirlere çeşitli yollarla yardımda bulunur, ayrıca kurs, seminer, konferans ve tanıtım gezileri düzenlerler¹¹².

1.7. YAYGIN SİVİL TOPLUM KURULUŞLARINDAN DERNEKLER, VAKIFLAR VE SENDİKALARA GENEL BİR BAKIŞ:

---

¹¹¹ İbrahim Yıldırım, a.g.e. s. 88-92

¹¹² Sefa Usta, a.g.e. s. 47-48

Toplum içerisinde idarenin bir parçası olmayan ve sivil toplum alanında etkinlik gösteren her örgütlenme sivil toplum kuruluşlarını oluşturmaktadır. Siyasi gruplar, esnaf ve işçi sendikaları, dini kurum ve kuruluşlar, loncalar, spor klüpleri, sanat ve kültür dernekleri, birlikler, odalar, küçük ve büyük özel sektör girişimleri de sivil toplum kuruluşu kapsamına girmektedir¹¹³.

1.7.1. Dernekler

Derneklerin, sanayi toplumu ile birlikte ortaya çıktığı söylenebilir. Sanayileşme, ekonomik gelişmeyi, ekonomik gelişme de işbölümü ve uzmanlaşmayı beraberinde getirmektedir. İşbölümü ve uzmanlaşmayla birlikte, yatay ve dikey hareketlilik artar yetenek ön plana geçer. Bunların sonucunda, çoğunluğun kentlerde oturduğu, karmaşık ilişkilerin olduğu bir toplumsal yapı ortaya çıkar. Bu durumda çıkarları ve düşünceleri birbirinden çok farklı ve birbiriyle çatışan grupların, kendi görüşlerini açıklayabilecekleri yeni örgütlenmelere gitmeleri kaçınılmazdır. Bu tür örgütlenmelerden biri de derneklerdir¹¹⁴.

Dernek terimi bugünkü kullanımında, batıda gelişmiş sivil kurum biçimi olan dernek, cemiyet veya kulüp anlamına gelmektedir. Dernekler, kazanç paylaşma amacı gütmeyen kişi toplulukları olarak, daha çok sanayileşmenin ve kentleşmenin yabancılaştırdığı ve yalnızlaştırdığı halkın oluşturduğu örgütlerdir. Dernekler ayrıca, benzer görüşleri paylaşan insanlarla bir araya gelerek kendi varlığını sürdürmek ve ortak amacı gerçekleştirmek için oluşturulan örgütlenme biçimleridir. Dernekler, bir kültür, hayır ve dayanışma örgütleridir.

Dernekler, bireylerin tek başına gerçekleştiremeyecekleri ideal amaçlarını uzun vadeli bir süreçte gerçekleştirmek için örgütlenme ihtiyacı hissetmelerinin bir sonucu oluşmuştur.

Bilimsel, siyasal, yardımlaşma, estetik ve sosyal amaçlarla kurulan dernekler bu kapsamın içine girmektedir.

Dernek, kazanç paylaşma dışında, belirli bir ortak gayeyi gerçekleştirmek üzere, oluşturulan demokratik sivil toplum kuruluşudur. Modern sivil

---

¹¹³Osman Arslan, **Kuramsal ve Tarihsel Aşamalarıyla Sivil Toplum ve Türkiye Gerçeği**, Bayrak Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, 2001, s.120

¹¹⁴Şahin, M. ve Canan, Ö. D. “Vakıf ve Derneklerle İlgili Mali Konular: Sorunlar ve Öneriler”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:3, Sayı:18, 1997, s. 322

görünümünde dernek; ortak bir amaç, fikir veya çıkar etrafında resmi olarak örgütlenmiş insan topluluğudur.

İlkesel olarak dernekler, ekonomik derneklerden siyasi partilere kadar her şeyi kapsayabilir. Buna karşılık modern ve resmi tanımıyla dernek, siyasi partileri, devletin kurduğu üyeliği gönüllüğe dayanmayan kurumları ve başlıca amacı kar etmek olan örgütleri dışında bırakır.

Dernek kurma ve derneklere üye olma birey için temel bir hak olarak kabul edilir. Demokratik sistemlerde bu hak, bir kamu özgürlüğü sayılmakta ve kural olarak anayasada da bireyin vazgeçilmez temel hakları arasında düzenlenmektedir¹¹⁵.

1.7.2. Vakıflar

Vakıflar, gerçek veya tüzel kişilerin yeterli mal ve hakları belirli ve sürekli bir amaca tahsisiyle oluşan tüzel kişiliğe sahip mal topluluklarıdır. Vakıflarda, dernekler gibi özel hukuk tüzel kişiliğine sahiptirler. Yalnız vakıflar, kuruluş biçimi ve nitelikleri itibarıyla derneklerden oldukça farklıdır. Vakıflarda, bir malın belli bir amaca tahsisi söz konusudur.

Dernekler kişi toplulukları iken vakıflar mal topluluklarıdır. Dernekler bir tüzük ile kurulabildikleri halde vakıflar ya resmi bir senet ya da ölüme bağlı olarak bir vasiyetname ile kurulabilirler¹¹⁶.

Vakıflar, hem doğuda hem de batıda bulunan eski bir kurum türüdür. Vakıfların kökeni İslam hukukudur. Vakıflar, İslam topluluklarında hayır, yardımlaşma, dayanışma gibi dini düşüncelerle teşvik edilerek oluşturulmuştur. Bu tür kuruluşlar, buldukları ülkelerin, eğitimine, kültürüne, ekonomisine, sosyal ve siyasal hayatlarına büyük katkı sağlamaktadırlar¹¹⁷.

1.7.3. Sendikalar

Sanayi evrimiyle birlikte oluşan kötü çalışma şartları ve iş görenlerin sermaye sahipleri tarafından sömürülmeleri, işçi kesiminin bilinçlenmesine ve kendi haklarını örgütlü ve örgütsüz biçimde savunmalarına yol açmıştır. Örgütlü hak aramada sendikaların oluşmasına neden olmuştur¹¹⁸.

Sendikalar, üyelerinin hak ve çıkarları için hareket eden ve bunları genişletmeye çalışan örgütlerdir. Sendikalar, genellikle çalışma koşulları ve işyeri

---

¹¹⁵ Sefa Usta, a.g.e. s. 48-49

¹¹⁶ İbrahim Yıldırım, a.g.e. s.179

¹¹⁷ Sefa Usta A.g.e., s. 50-51

¹¹⁸ İbrahim Yıldırım, a.g.e., s.136

düzeyinde ortaya çıkan sorunları çözmeye amacı taşırken, çoğunlukla ulusal ve uluslararası düzeyde ortaya çıkan sosyal ve politik alanlarda da faaliyet göstermektedirler.

Demokratik bir oluşum olan sendikacılık, demokratik kurum ve kuralların belli bir düzeyin üzerinde gerçeklik kazanmış olduğu toplumlarda varlık kazanabilir. Demokrasinin doğuşu ve gelişimi sendikacılıkla bağlantılıdır.

Sendikalar, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik, sosyal ve siyasal şartlardan etkilenmektedirler. Yoğun bir politik ve ekonomik güce sahip olan sendikalar, endüstrileşmiş ülkelerde özellikle çalışanlar, işverenler ve devlet olmak üzere üç grup aktörün oluşturduğu karşılıklı bağımlı bir sistemi ifade ederler. Gelişmiş ülkelerde pek çok sendika uluslararası gelişim projeleri ile ilgilenmektedir.

Sendikal örgütler, çevrelerinden etkilendikleri gibi çevrelerini de etkilemektedirler. Sosyal sendikacılık bilincinin egemen olmasıyla birlikte, sendikalar yalnız çalışan üyelerinin değil tüm nüfusun ve her kesimin refahını en üst düzeye çıkarmayı amaçlamaktadır. Bununla birlikte sendikalar, gücünü sahip oldukları üyelerin ya da gönüllülerin amaçları ve hedefleri doğrultusunda çalışmalarından alırlar.

Siyasal iktidarı etkilemek açısından hayli etkin ve etkili olan, sivil toplum kuruluşları, devlet ile vatandaş arasında köprü vazifesi görmektedir. Sivil toplum kuruluşları, toplumsal istek ve düşüncelerini, siyasal iktidarlara iletirken, hükümetin uygulayacağı ve uygulamayı düşündüğü politikaları topluma duyurma görevini de üstlenmektedir.¹¹⁹

İKİNCİ BÖLÜM

DEMOKRASİ

2.1. DEMOKRASİ KAVRAMI ve TARİHİ GELİŞİM SÜRECİ

---

¹¹⁹ Sefa Usta, a.g.e. s. 49

Antik çağlardan günümüze insanlığın ortaklaşa yaşamın siyasal modelleri arayışında, "demokrasi" kavramı merkezi bir konuma sahiptir. İnsanlığın henüz sona ermemiş bu arayış serüveninde, kavram diğer tüm sosyolojik kavramların tâbi olduğu "tarihsellik" özelliği nedeniyle, zaman içindeki evrimini halen devam ettirmektedir. Tarihsellik özelliğinin bir sonucu olarak kazandığı "görelilik" ve "mekânsallık" özellikleri nedeniyle, "demokrasi" her toplumsal mekânın kendi görelî farklılıklarına (tekliğine) bağlı olarak, her toplumsal ortamda kendini yeniden inşa eden bir niteliğe sahiptir.¹²⁰

Tüm sosyolojik kuramlar kendilerini ifade etmek için, kendilerinden öncekilere gönderme yaparlar, bir anlamda kendi konumlarını öncekine göre belirlemeye çalışırlar. Siyasal bilimin merkezi ilgi odaklarından olan demokrasiye ilişkin kuramlarda da bu zincirin varolduğu görülür. Demokrasi alanındaki kuramları açıklama faaliyeti, bir ucu Eski Yunan'a, diğer ucu günümüz modern -hatta kimilerine göre postmodern- dünyasına kadar uzanan, içinden çıkılması gerçekten zor bir düşünsel faaliyeti gerektirir. Bu nedenle, daha başlangıçta kavramın -tüm diğer sosyolojik kavramlara benzer olarak-, hemen her zaman kesin bir biçime uymaktan uzak ve içerikten yoksun gibi görünen, ancak bu görüntünün altında geniş bir anlam yelpazesini barındırdığını kabul etmek gerekir. Klâsik demokrasi, siyasal demokrasi, çoğulcu demokrasi, liberal demokrasi, sosyalist demokrasi, biçimsel demokrasi, temsili demokrasi, kılavuz demokrasi, burjuva demokrasisi, Marksist demokrasi, tekelci demokrasi, endüstriyel demokrasi, iktisadi demokrasi, kalkınmacı demokrasi, sosyal demokrasi, otoriter demokrasi, kitle demokrasisi, doğrudan demokrasi, halk demokrasisi, himayeci demokrasi, uzlaşmacı demokrasi, birlikçi demokrasi, cılız demokrasi, güçlü demokrasi ve daha birçok örnekte olduğu gibi, geçmişten günümüze demokrasinin önüne aldığı eklerin çokluğu bu görüşü destekler niteliktedir.¹²¹

Demokrasi, yüzyıllar boyunca insanlığın hep ideali olmuş, ancak günümüze değin bir "fantasma" olmanın ötesine geçememiştir. Demokrasinin gerçek anlamı insanlık tarihi boyunca anlam erozyonuna ve yorum enflasyonuna uğratılmıştır.¹²²

---

¹²⁰ Gülgün Erdoğan Tosun, a.g.e.,s. 95

¹²¹ Gülgün Erdoğan Tosun, a.g.e.,s. 97

¹²² Coşkun C. AKTAN, "Yeni Sivil Toplum Sözleşmesi", Yeni Türkiye, S:18, Kasım-Ara 1997, s. 135.

Demos ne demektir? Bu terim Yunanca'da bile belirsizliklerden kurtulamamıştır. Aristo'nun kurduğu temel çatı içinde, demokrasi, "iyi kent-site" diye çevirebileceğimiz politeia'nın (karşıtı) onun bozulmuş, yozlaşmış biçimidir. Bundan da anlaşılıyor ki Aristo'nun demokrasi görüşünün içinde yer alan demos, birçok öğeden oluşmaktadır. Terim yalnızca yığınları, kalabalıkları değil, yoksulları da kapsıyor ve ayrıca (bencillik, kanunsuzluk, veya başkaca) kusurlarla nitelenen yığınlar veya yoksullar bu terimin içine sokularak, demokrasi ile politeia arasında bir fark gözetildiği doğrulanmış oluyor.¹²³

Kökenbilimsel (sözcük) açıdan demokrasi (demokratia), Atina'da İ.Ö. beşinci yüzyıl sıralarında kullanıma girdi. "İSO" ya da "eşit", "insomnia" yahut yasa önünde eşitlikte olduğu gibi daha eski kavramların yerine geçmiştir denilebilir. Altıncı ve yedinci yüzyıllarda "demos" halk ve "kratos" otorite, halkın çoğunu kapsamıyor ve halkın özlemlerini yönetime yansıtmıyor olabilir. Fakat beşinci yüzyılın ortasından sonra, "demokratia" sözcüğü geniş olarak kullanılmaya başlanılmasından itibaren kendisine uygun görülen anlamı ile "halk yönetimi", "halk iradesi" dir.¹²⁴

Demokratia sözcüğü, İÖ beşinci yüzyılda ortaya çıkmış, ve o tarihten yaklaşık bir yüzyıl öncesine gelinceye kadar bir siyasal kavram olarak kullanılmıştır. Kısacası, demokrasi deyince bundan siyasal demokrasi anlaşılmıştır. Ancak, bugün, siyasal olmayan demokrasilerden de söz ediyoruz, örneğin sosyal demokrasi, sanayi demokrasisi, iktisadi demokrasi kavramları günümüzde artık çok sıkça duyduğumuz ve aşına olduğumuz kavramlar haline geldi. Demokrasiye verilen bu anlamlar tamamen meşru olmakla birlikte, demokrasi karmaşasından da çoğu kez bunlar sorumludur. Onun için bu kavramların anlamlarına açıklık getirerek siyasal olmayan demokrasinin siyasal demokrasi ile ilgisinin ne olduğunu baştan anlamak önemlidir.¹²⁵

Görüldüğü gibi etimolojik "demokratia" sözcüğü, "halk yönetimi" ile kesin ne istenildiği belli değil. Halk kimlerden oluşur? Yönetimi belirleyen etkenler nelerdir? Bu tür soruların içeriği demokrasinin geçirdiği aşamalarla doldurulmuştur. Demokrasi, halk egemenliği ilkesine ve meşruiyetin kaynağının halk olduğu

¹²³ Giovanni SARTORÍ, Demokrasi Teorisine Geri Dönüş, Çev. Tuncer KARAMUSTAFAOĞLU, Mehmet TURHAN, Ankara, Yetkin Yay, 1996, s. 22.

¹²⁴ Burhan KUZU, "Demokrasi ve Gereklere", Yeni Türkiye, S:17, Ankara 1997. s.103.

¹²⁵ Mehmet Ali Tura, "Çağdaş Demokrasilerde Sivil Toplum Örgütlerinin Siyasal Sisteme Etkileri" Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2004, s. 4-5

düşüncesi üzerine kuruludur¹²⁶, çıktığı ilk aşamada, "halk için, halk tarafından, halkın iktidarı" olarak tanımlanmıştır ve çoğunluğa dayanan bir sistemdir.¹²⁷

Bir demokrasinin yurttaşları olan halkın içine gerçekte herkes sokulamaz. Bu gereği yerine getiren bir demokrasi, ne var olmuştur, ne de var olacağına benzemektedir. Yunan demokrasilerinde yalnız kadınlar değil, özgür doğmamış olanlar, köleler de (sırf bunların sayısı sitede oturanların çoğunluğuna ulaşmaktaydı) demos dışında bırakılmıştı. Bugün (kadınların da yalan zamanlarda içine alınmasından sonra) hala küçükleri, akıl hastalarını, hükümlüleri, yabancıları, ve geçici oturanları, demos'un dışında tutuyoruz. Acaba "halk" kavramı ne denli kapsayıcı olmalıdır veya olabilir. Sorun ne kadar önemli sayılmış ve ne kadar üzerinde durulmuş olursa olsun, şimdiye değin hiç kimse bu kavramın içine ayrıksız herkesin, toptan girdiğini ileri sürmemiştir. Halkın "herkes" anlamı, deyim yerindeyse, gücünü, o kavramın anlamlı belirsizliğinden almaktadır.¹²⁸

"Halk" kavramını bir çoğunluğun sınırsız yönetme hakkı biçiminde tanımlayan çözüm, insana ilk bakışta doğru bir çözüm gibi gelebilir. Ama öyle değildir. Çoğunluğa, azınlık, veya azınlıklara iradesini zorla kabul ettirecek nitelikte sınırsız bir hakkın tanınması, zamanla, çoğunluğun yücelttiği ilkenin tam karşısı bir kuralın işlemesine neden olur. Eğer bir demokratik yarışmanın birincisi, sınırsız (salt) iktidar elde ederse, o zaman birinci gelen kendini sürekli birinci olarak kabul ettirebilir. Bu takdirde, demokrasinin geleceği artık demokratik olamaz ve demokrasi daha başında bir demokrasi olmaktan çıkar. Çünkü bir demokrasinin geleceğinin demokratik olması çoğunlukların azınlıklara ve tersi, azınlıkların çoğunluklara dönüşebilmesine bağlıdır. Öyleyse, ikinci bir bakış açısından, sınırlı çoğunluk ilkesi, sonuçta, demokrasinin demokratik işlemesini sağlayan tek ilke olmaktadır.¹²⁹

Demokrasinin bir süreç ve değer olarak yerleşebilmesinin bir takım "içsel" ön koşullarının olduğu kabul edilir. Demokrasinin uygulanabilmesi ve yerleşebilmesi kültürel, düşünsel, kuramsal temellerin gelişkinliğiyle sıkı sıkıya ilintilidir.¹³⁰

Demokrasi, her türlü ekinsel kalıtın ötesinde, bir siyasal düzenin özgürce yaratılmasına, halkın egemenliğine, dolayısıyla da temel bir seçme özgürlüğüne

¹²⁶ İhsan D. DAĞI, Ortadoğu'da İslam ve Siyaset, 2.bs., İstanbul, Boyut Kitapları, Ekim 2002, s.149.

¹²⁷ Esat ÇAM, Devlet Sistemleri, İstanbul, Der Yay., 1993, s. 11.

¹²⁸ A.e. s. 24.

¹²⁹ Mehmet Ali Tura, a.g.e., s.5-6

¹³⁰ DAĞI,a.g.e., s.212.

dayanır.¹³¹ Nasıl toplumların ekonomik alt yapısı ve onun üzerinde yükselen kültür, sanat, din ve benzeri üst yapı kurumları varsa, demokrasinin de kendi alt ve üst yapı öğeleri vardır. Demokrasinin alt yapı kurumları, seçimdir, genel oydur, siyasal partilerdir, parlamentodur, yargısal ve yönetsel denetim mekanizmalarıdır, kitle örgütleridir. Bu alt yapının üzerinde sınıfsal dengeler gibi, bireyin devlete karşı korunması gibi özgürlük, eşitlik, kardeşlik, adalet ve hoşgörü gibi kavramlar oturur.¹³² Demokrasi, siyasi kararlarda ferdi olarak söz sahibi olmak demektir. Rousseau, böylesi bir demokrasinin ancak ideal olduğunu bilir ve şunu ifade eder; "Tanrılardan oluşmuş bir millet olsaydı, kendisini demokrasi ile idare ederdi. Bu kadar mükemmel bir idare, insanların harcı değildir." Ancak böyle bir demokraside hükümlerlik bölünemez; zira hükümlerlik, genel idarenin bütünlüğünü yansıtır.¹³³

Hirst, demokrasinin halkın yönetim tarafından yapılmasını istediği kamusal eylemlerin tercih edilmesinde kullandığı bir siyasal mekanizma, bir karar verme süreci olarak kabul edildiğinde tekil bir tipinin olamayacağını; siyasal mekanizma ve karar-alma süreçlerine ilişkin kuramların çeşitliliğinin bunun göstergesi olduğunu belirtir.¹³⁴ Çoğu zaman basitçe "halkın, halk tarafından, halk için yönetimi" olarak tanımlanan demokrasinin siyasal terminolojideki anlamı ilk anda, temsili ve sorumlu yönetim kurumlarını, yasalarla düzenlenmiş süreçlerle periyodik olarak değişen yöneticileri ve bunların sorumluluklarının hukuk kurallarıyla düzenlenmesini¹³⁵, yönetime katılmanın genel ve geniş çapta olması gerekliliğini, özel hukuk, kamu hukuku ve siyasal hukuk alanındaki bireysel özgürlükleri, ideoloji çeşitliliğini, çoğunluk kararının geçerli olmasına karşın azınlıklara saygıyı ve kuramların çokluğunu çağrıştırmaktadır.¹³⁶ Sayılan mekanizmaların varlığı ve işleyişi onu diğer demokratik olmayan siyasal sistemlerden ayırır. Bu noktada demokrasinin dayandığı anayasal yönetim, siyasal özgürlük, bireysel güvenlik ve adaletin tarafsızlığı ilkeleri

---

¹³¹ Alaîn TOURAÎNE, Demokrasi Nedir?, Çev. Olcay Kunal, 3.bs., İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2002, s.102.

¹³² Yurdakul FİNCANCI, Günümüzde Sosyal Demokrasi, İstanbul, TÜSES Yay., 1993, s. 44.

¹³³ David THOMSON, v.d., Siyasi Düşünce Tarihi, Ed. Serdar TAŞÇI, İstanbul, Metropol Yay., 2002, s. 129.

¹³⁴ Paul Hirst; "Representative Democracy And Its Limits", Political Quarterly, C:59, 1988, s.191.

¹³⁵ Yehudah Mirsky; "Democratic Politics, Democratic Culture: Democratization And Civil Society", Current, S:359, Ocak 1994, s.29.

¹³⁶ Nazif Akçalı; Çağdaş Siyasi Rejimler, Bilgehan Basımevi, İzmir, 1989, s.27-28.

ön plana çıkar. Anayasal yönetim-anayasal demokrasi kavramı, yönetenlerin sahip olduğu otorite ile yönetilenlerin özgürlükleri arasındaki denge arayışının ortaya çıkardığı hukuk kurallarına dayalı hukuk devleti anlayışının bir uzantısıdır. Tüm bu sayılan ilke ve mekanizmalar demokrasinin standartları olarak kabul edildiğinde, standartların yüksek olduğu ülkelerde demokrasinin bir siyasal aygıttan çok, toplumsal bir yaşam tarzı haline dönüştüğü görülür. Standartların nispeten düşük olduğu örneklerde ise demokrasi sadece bir hükümet ve onun işleyiş şekline indirgenir. Demokrasinin toplumsal bir yaşam tarzı haline gelmesi ise, ancak onun bir idealler ve değerler bütünü olarak toplum tarafından benimsenmesiyle mümkün olur. Demokrasi konusundaki kuramlar ne kadar ayrıntılı, görüşler ne kadar farklı olursa olsun, bugün hakim olan kurulu demokrasilerin karşısında, geçerli, sistematik ve genel kabul görmüş bir alternatifin -henüz- yokluğu ve otoriter yönetimler karşısında demokrasinin tercih edilir alternatif olma özelliğini koruması veridir. Demokratik olmayan bir siyasal-toplumsal yapıdan demokratik olana doğru arayış ve evrimi besleyen en önemli kaynak; otoriter bir yönetim sistemi altında yaşayan-milyonlarca insanın demokrasiye ilişkin umutlarıdır.¹³⁷

Gruplar arası çatışmalar yönlendiren ve sona erdiren özel bir sistem olarak kabul edildiğinde, demokrasi onu diğer siyasal düzenlerden ayıran bir dizi özelliğe sahiptir¹³⁸. Bunlar; çatışan çıkarların varlığı ve bu çıkarların kendilerini gerçekleştirmek için kurumsal garantilere sahip örgütler kurabilmesi, çatışmaların önceden belirlenmiş katılım ve eylem pratikleri kurallarına göre yönlendirilmesi ve sona erdirilmesi, güç kullanımının evrensel olarak belirlenmiş kurallara göre düzenlenmesi, her bir grubun sonuçlarına katlanacakları önemli stratejiler arasında tercih hakkına sahip olması ve demokratik çatışmanın çıktılarının belli sınırlar içinde gerçekleşmesidir. Demokrasi bir siyasal sistem olarak siyasal iktidarın örgütlenmesini belirlerken, aynı zamanda belirli grupların kendi özgül çıkarlarını gerçekleştirme kapasitelerini de belirler. Hangi çıkarların ne kadarının tamamen, ne kadarının kısmen tatmin edileceğine, hangi çıkarların ise tatmininin imkansız olduğuna ilişkin bu belirlemeyi daha başlangıçta ekonomik, ideolojik ve diğer kaynakların dağıtımı yoluyla yapar. Özel çıkarların gerçekleşme olasılıklarını

---

¹³⁷ Gülgün Erdoğan Tosun, a.g.e.,s. 99-100

¹³⁸Adam Przeworski; "Some Problems In The Study Of The Transition To Democracy", Der.Guillermo O'Donnel, PhiUppe C.Schmitter, Laurence Whitehead, Transition From Authoritarian Rule: Comparative Perspectives, John Hopkins University Press, Baltimore, 1986, s.56-57.

belirleyen faktörler, seçim sistemi, hukuki süreçler, toplu pazarlık düzenlemeleri, kitle iletişim araçlarına ulaşımı düzenleyen yasalar ve toprak kullanımı ile benzeridir. Przeworski'ye göre, demokrasiyi kurabilmek için toplumsal yaşamın bütününi otoriter ideolojik projeden kurtarmak gerekir¹³⁹. Przeworski'nin kapitalist devlet bağlamında açıklamaya çalıştığı yukarıdaki şekliyle, sürekli varolan -ve varolacak çatışmaları kurumsallaştırmanın yollarından biri olarak ele alındığında, demokrasinin aynı zamanda özel grupların kendi çıkarlarını gerçekleştirme kapasitesinden, özel kurumsal düzenlemelerden ve çatışmaların sonuçlarından da etkileneceği açıktır. Özellikle örgütlenmeye ilişkin teminatlar, parlamento, partiler ve seçimler aracılığıyla iktidarın dağıtım şekli çatışan çıkarların korunması ve siyasal alana eklenmesinde oldukça önemli rol oynar.¹⁴⁰

Demokrasiyi siyasal bir mekanizma olarak ele alan yaklaşımlarda kavramsallaştırmanın merkezi, bu mekanizmanın siyasal iktidara sahip olan yöneticilerin bu iktidarı kendi bireysel amaçlarını gerçekleştirme amacıyla kullanmalarına engel olmayı sağlamasıdır. İktidarın bu tür kullanımı, iktidarın yağmalanması veya şüpheli şekilde el değiştirmesine imkan veren süreçlerin ortaya çıkmasıyla belirir. Keane, demokratik sistemlerde iktidarın dağılımının karar-alma kurallarıyla çerçevelenmiş bir siyasal yarışmanın sonuçlarını yansıtmaya eğiliminde olduğunu, bu nedenle de çatışma ve uzlaşmanın kurumsallaştığını, iktidarın kişisellikten uzaklaştığını belirtir. Bu noktada "siyasal iktidarın kullanımını sınırlayan ve kurumsallaştıran bir mekanizma" olarak demokrasi, aynı zamanda çıkarların rekabetini uzlaştıran, yani çatışmaları uzlaştıran bir yöntemdir.

Schumpeter ise demokrasi'ye, "özgürlük, eşitlik, adalet katılım gibi birtakım değerlerin gerçekleştirilmesini amaçlayan ve tüm toplumsal yaşamı kucaklayan bir örgütlenme tarzı olarak" değil, değer yargılarından arındırılmış bir şekilde sadece bir hükümet kurma metodu olarak bakmaktadır. Bu yaklaşım demokrasinin salt kapitalist, gelişmiş toplumlara özgü sayılmasını engelleyerek, alanını genişletirken, onun idealist bir toplumsal değer olarak varlığını yadsır.

Demokrasiyi salt bir yönetim biçimi olarak tanımlamak istemeyenlerden Wolin'e göre, demokrasi sıradan yurttaşın siyasal potansiyeli ile ilgili bir projedir. Bu siyasal potansiyelin temel belirleyicisi ise modern ulus-devletin çizdiği sınırlardır.

---

¹³⁹ A.g.m., s.58

¹⁴⁰ Gülgün Erdoğan Tosun, a.g.e.,s.101

Sınırlar metaforu çerçevesinde anayasal demokrasinin kapsamını açıklamaya çalışan Wolin'in önemli gördüğü sorun; sınırların nasıl belirleneceği, sınırlanmış alanın nasıl doldurulacağı veya yapılandırılacağı, bu dolgu veya yapının demokrasi ve demokrasiden beklentilerle nasıl ilişkilendirileceğidir. Dikkat edilirse, bu sorunlar doğrudan doğruya devlet-toplum ilişkisinin belirlenmesine gönderme yapar. Bugün tartışılan konuların gizli bir sınırını çizmesi, demokrasiden ne beklediğini göstermesi açısından ilginçtir.¹⁴¹

Demokrasi kavramını daha iyi anlamak için, karşıtlıklardan veya genellemelerden yararlanabiliriz. Bu konuda bize yardımcı olacak genellemelerden biri; doğrudan veya katılımcı demokrasi ile liberal veya temsili demokrasi arasındaki ayırmadır¹⁴². Yurttaşların siyasal alana dahil olma, siyaset yapma, siyasal konularda karar alma sürecine katılmalarına ilişkin konumlarını belirleyen bu ayırmadaki ilk tanım, yurttaşların kamu işleri hakkındaki karar alma sürecine bireysel olarak doğrudan katılmasını ifade eder. İlk uygulama örnekleri Antik Yunan şehir devletlerine kadar indirilen doğrudan demokrasi -günümüz ortalama kent büyüklüğü düşünüldüğünde-ancak, oldukça az (birkaç bin) sayıda insanın yaşadığı yerlerde uygulanabilir özelliğe sahiptir. Antikitenin küçük şehir devletlerinde uygulandığı haliyle doğrudan özelliği olan, ancak demokratikliği şüphe götüren doğrudan demokrasi, günümüzde ulaşılmak ve gerçekleştirilmek istenen ideal tip olarak demokrasi kuramlarındaki ayrıcalıklı yerini halen korumaktadır.¹⁴³

Liberal veya temsili demokrasi sistemi ise, siyasal kuralları yapma yetkisinin yurttaşların görüş veya çıkarlarını temsil yükümlülüğü altındaki seçilmiş kişilere verildiği sistemdir.¹⁴⁴ Weber, Schumpeter ve Dahl gibi plüralist yazarlar, liberal demokratik geleneğin koruyucu ve temsili boyutunu vurgulayarak, Liberal demokrasinin bireysel özgürlüklerin devlet iktidarına karşı korunması, yarışmacı siyasal partiler ve açık seçimlerle eşanlı olduğunu ileri sürerler. Burada demokrasi öncelikli olarak, seçmenlere kendilerini yöneten elitin iktidarı kullanım şekli üzerinde periyodik bir veto hakkının verilmesiyle tanımlanır.

---

¹⁴¹ Gülgün Erdoğan Tosun, a.g.e.,s.102

¹⁴² David Held; "New Forms Of Democracy ?", Der.David Held, Christopher Pollitt, New Forms Of Democracy, Sage Publications, London, 1986, s.7.

¹⁴³ Gülgün Erdoğan Tosun, a.g.e.,s.103-104

¹⁴⁴ David Held; a.g.m., s.7

Doğrudan demokrasi-temsili demokrasi paralelindeki bir başka ayrım, Barber'ın ideal tip demokratik rejimler tipolojisidir. Barber'ın tipolojisinde de demokratik rejimler doğrudan demokrasi ve temsili demokrasi olarak iki ana grupta toplanır. Doğrudan demokrasi kendi içinde birlikçi demokrasi ve güçlü demokrasi olmak üzere iki alt gruba ayrılır. Temsili demokrasinin alt grupları ise, otoriter temsili demokrasi, hukuki temsili demokrasi ve çoğulcu temsili demokrasi'dir. Barber tüm bu demokrasi tiplerini siyasal tarz, değer, kurumsal eğilim, yurttaşlığın durumu, yönetim hali ve siyasetin "bağımsız temel"inin dayanağı gibi kriterler açısından değerlendirerek, temsili demokrasiyi cılız demokrasi olarak nitelendirmekte ve doğrudan demokrasinin bilinçlenmiş yurttaş katılımına dayalı güçlü demokrasi tipini önermektedir.¹⁴⁵

Modern devlet ve demokrasiye ilişkin kuramlara baktığımızda, bunların iki ana gelenek etrafında biçimlendiği görülür. Liberal demokrasi kuramı ekseninde biçimlenen gelenek, burjuva sınıfı öncülüğünde aristokratların doğal yönetme ayrıcalıklarını ellerinden almak üzere başlatılan, özgürlük ve eşitlik ilkelerinin uzantısı bir yasal eşitlik ilkesine dayanan demokrasi anlayışını savunur. Bu anlayışın tarih içindeki evrimi, özellikle kapitalizmin başarısına paralel olarak başarı kazanması siyasal liberalizm ve liberal demokrasi kavramlarını terminolojiye dahil etmiştir. Liberal demokrasinin genel oy ilkesi, geniş toplumsal kesimlere dayanma ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Liberal demokrasi teorisyenleri özel mülkiyet'i sosyal düzenin yapı taşı olarak görürler ve bu sosyal düzen içinde demokratik siyasal usuller bireysel hakları devlet tiranlığına karşı koruyacak zorunlu bir araçtır. Bu bölümün başında saydığımız "demokrasi" öneki kavramların büyük kısmının merkezini "liberal demokrasi" ana eksenini oluşturur. Modern kapitalist devletin dayandığı liberal demokrasi felsefesi çerçevesindeki tartışmalarda da bu ana eksenini görmek mümkündür.

Diğer terim olan Marksist demokrasi ise, sosyalist ideoloji çerçevesinde işçi sınıfının öncülüğünde kurulacak bir demokrasi tipi önerir. Sosyalist teorisyenler özel mülkiyet ve onu sürdüreceği siyasal sistemi ekonomik ve siyasal demokrasinin gerçekleştirilmesinin önünde engel olarak görürler. Marksçı kuramlar modern devletin yürütme organının, aslında "bütün burjuvazinin ortak işlerini idare eden bir komiteden" ibaret olduğunu vurgular. Lenin'in burjuva demokrasisi ismini verdiği

---

¹⁴⁵ Gülgün Erdoğan Tosun, a.g.e.,s.104-105

liberal demokrasi, kapitalistlerin çıkarlarına hizmet etmesi, kapalı ve gizli (sınıf farklılıklarını gizleyen) doğası, karar alma ve yönetimde kitlelerin desteğini almadaki başarısızlığı açısından eleştirilirken; işçilerin ve sömürülen halkların doğrudan kendi kurumları olan sovyet-tipi organlara dayalı proleterya demokrasisi, burjuva demokrasisinin ciddi sınırlamalarının üstesinden gelebilecek tek yönetim tarzı olarak savunulur. Ancak marksist demokrasi anlayışının kendisi de, siyasal parti ve rekabete yer vermemesi nedeniyle tekelci demokrasi olarak isimlendirilerek, eleştirilmekten kurtulamamıştır. Marksist demokrasi çağdaş gelişmelerin onu bir anlamda sürüklediği noktada, bir yandan kamusal taleplerin ortaya çıkmasına izin vermeyen, kendi baskıcı, monolitik ve bürokratik yapılarını dönüştürme, diğer yandan girilen kriz ortamında liberal demokrasi alternatifi karşısında insanların Marksist demokrasinin gerçekleşmeyeceğine ilişkin umutsuzluklarını umuda döndürme arayışı içindedir. Bu yaklaşımın günümüze kalan en önemli mirası, kapitalist toplum ve burjuvazinin (liberal demokrasinin) oldukça etkili ve kapsamlı eleştirisidir.

Yukarıdaki iki ana yaklaşım arasındaki temel farkı özel mülkiyet'in konumu oluşturmaktadır. Liberal demokrasi özel mülkiyet hakkını temel bireysel haklar arasına yerleştirip, devlet ve diğer mütecaviz bireylere karşı korunması gereğini demokrasinin temel işlevi olarak gösterirken, sosyalist demokrasi anlayışına göre liberal demokrasinin özel mülkiyet yaklaşımı aslında sınıfsal, cinsî ve ırkî eşitsizlikleri gizleyerek bunların artmasına yol açmaktadır.

Verili durumlar ve yukarıdaki yaklaşımlar bağlamında demokrasinin burada bizi ilgilendiren yönü; devlet ile toplum ilişkilerini düzenleyen mekanizmalardan biri olmasıdır. Bu mekanizma kimi zaman bir siyasal mekanizmaya, kimi zaman toplumsal değerler sistemine gönderme yapar. İnsanlığın genel arayış macerasına baktığımızda, demokrasi kavramı etrafındaki devlet-toplum ilişkilerinin temel kuramsal çerçevesini liberal demokrasi ve onun eleştirisi bağlamında görmek mümkündür. Varolan terminoloji yığınının genel olarak bakılacak olursa da, demokrasi kavramının bizi ikilemler dizgesini incelemeye ittiğini söyleyebiliriz. Bu ikilemleri oluşturan kavrayışlar benzer sorunları ele almalarına karşın kolayca birbirlerinin yerine konulamayacağı gibi, içerik olarak da farklı çıkış noktalarına sahiptirler. Örneğin, liberal demokrasi-radikal demokrasi arasında yapılacak bir ayrım Phillips'in de belirttiği üzere; ne doğrudan demokrasi-temsili demokrasi ayrımına, ne Macpherson'un korumacı demokrasi-gelişimci demokrasi ayrımına, ne Mansbridge'in muhalif demokrasi-üniter demokrasi ayrımına, ne de Barber'ın

yukarıda sözünü ettiğimiz cılız demokrasi-güçlü demokrasi ayırımına denk düşer. Ama ortak olan bir şey var ki, o da tüm bu ikilemlerin aslında liberal demokrasinin alternatifleri arasındaki bir arayışı yansıttığıdır.¹⁴⁶

2.2. DEMOKRATİKLEŞME ÇABALARININ GENEL OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ

Ülkelerin demokratikleşme çabalarını açıklamaya yönelik çalışmalardan oluşan literatüre genel olarak baktığımızda, ya devlet merkezli, ya da toplum merkezli açıklama girişimlerinin varlığı dikkati çeker. 1960 ve 1970'li yıllarda vurgu, yapısal koşullar üzerindedir ve otoriter sistemlerden demokrasiye geçişin önündeki engeller, iktisadi yapı ve ekonomik indirgemecilik kavramları çerçevesinde açıklanmaya çalışılıyordu. 1980'ler boyunca vurgu, yapısal koşullardan siyasal koşullara doğru kaymıştır. Devlet merkezli açıklamalar ve yapısal koşulların, yerini elitlerin stratejik hesapları ve pazarlıklarını temel alan açıklamalara bıraktığı görülür. 1980'lerin sonu ile 1990'larda ise ekonomik koşullara ilginin yeniden uyanmaya başladığı, demokrasiye geçiş sürecinde yapısal koşullarla, öznelerin stratejik tercihlerinin birlikte değerlendirildiği dikkat çeker. Allison, demokratikleşme sürecini açıklamaya yönelik çalışmaları iki grupta toplamaktadır. Bunlardan ilki olan makro yönelimli araştırmalar, objektif koşullara odaklanmış ve kararlı bir dille konuşurken, mikro yönelimli diğer araştırmalar siyasal aktörler ve onların stratejilerine yoğunlaşma eğiliminde olup, çıkarları ve algıları vurgularlar. Sorunları olasılıklar ve tercihler terminolojisi ile formüle etmeye çalışırlar. Mikro yönelimli sol kanat demokrasi teorisyenlerine göre ise, siyasal aktörlerin somut tarihsel durumlar içindeki stratejik davranışları demokrasi açısından oldukça önemlidir. Bu grupta yer alan ve özgürleşimci reçetelerini söz konusu toplumların yaşam standardından bağımsız oluşturan radikal demokratik teorisyenler için, demokrasiyi isteyen, amaç edinen bir yurttaş tipinin varlığı demokrasinin olmazsa olmaz koşuldur. Bu iki kesim arasındaki temel fark, Üçüncü Demokratlaşma Dalgası'nı yorumlamalarında ortaya çıkar. Sol kanat demokrasi teorisyenlerine göre, 1980'lerden soma dünyadaki demokratik ülke sayısının 30'dan 60'a çıkarak ikiye katlanması bir zaferin işareti değildir. Çünkü A.B.D. örneğinde de gözlemlendiği üzere, sosyal ve ekonomik eşitsizlikler artarken, siyasal katılma düşmektedir. Sağ kanattaki demokratikleşme teorisyenlerine göre ise, 1980'ler bir zaferdir, bunun en önemli göstergesi sayısal artıştır ve bu artışta A.B.D.

---

¹⁴⁶ Gülgün Erdoğan Tosun, a.g.e.,s.107-108

başta olmak üzere Batılı modeller esin kaynağı olmuştur. Aynı olguya yönelik iki farklı bakış açısı ve yorumlama tarzı, iki kesim arasındaki farklılıkları ortaya koymaktadır.

Makro yönelimli araştırmacılar, çoğu zaman kısa dönemli siyasal dinamikleri ihmal etme pahasına objektif koşullara, ekonomik ve sosyal koşullara dikkat çekerler. Örneğin, Huntington ve Moore piyasa yönelimli bir ekonomi ve burjuvaziye demokratik siyasal sistemin varlığı için zorunlu, ancak yeterli olmayan bir koşul olarak gösterirler. Siyasal modernleşmeyi (demokrasi, istikrar, yapısal farklılaşma, ulusal entegrasyon) ekonomik gelişme (sanayileşme, kişi başına toplam üretim ve hasılanın artması gibi total ekonomik aktivitedeki artış) ve sosyal modernleşmeye (hızlı kentleşme, coğrafi hareketlilik, kitle iletişim araçlarının tüketimi, eğitimin yükselmesi vb.) bağlayan bu yazarlar, indirgemeci bir yaklaşımla siyasal dönüşümü şaşmaz görerek, demokrasiyi ekonomik gelişmenin, sınıf yapısındaki bir dönüşümün, eğitimdeki artış vb.nin bir sonucu olarak gösterirler. Bu yaklaşım siyasal modernleşmeyi öncelikle otoritenin rasyonelleştirilmesi, yani geleneksel, dini, ailesel ve etnik birçok siyasal otoritenin tek bir seküler, ulusal siyasal otorite ile yer değiştirmesi olarak kabul eder. Demokratikleşme teorisyenleri yaptıkları çalışmalarda yukarıda sayılan göstergelere göre ülkeleri sınıflandırarak, siyasal modernleşmenin neresinde olduğunu belirlemeye çalışmaktadırlar.

Demokratikleşme teorisyenlerinin esas aldıkları bir başka nokta; siyasal sistemdeki siyasal kurumsallaşma düzeyi ve bu kurumlara siyasal katılım düzeyidir. Buna göre, siyasal kurumsallaşma ve siyasal katılım oranının yüksek olduğu rejimler demokratik, düşük olduğu rejimler ise pretöryen olarak kabul edilir. Siyasal kurumsallaşma düzeyi ile siyasal katılım düzeyi arasındaki ilişkiye göre üç farklı aşama vardır. Siyasal kurumsallaşma olsa bile, siyasal katılma düşük düzeyde ise, katılma küçük geleneksel aristokratlar ve bürokratik elit ile sınırlıdır. Katılımın orta düzeyde bulunması orta sınıfların da siyasete dahil olduğunu, yüksek olması ise elit, orta sınıf ile birlikte toplumun geniş kesimlerinin siyasal aktivitelere katıldığını gösterir. Siyasal gelişmenin amacı olarak görülen siyasal istikrar da kurumsallaşma ve katılma arasındaki orana bağlanır. Çünkü burada "istikrar, temel siyasal değerler, kültür ve siyasetin temel kurumsal (veya anayasal) yapısı gibi, siyasal sistemin temelinde yatan ana unsurlarda nisbi bir süreklilik ve değişmezliği ifade eder". Siyasal sistemin temel değerleri konusundaki süreklilik, yani bu değerlerin paylaşımındaki ortaklığın devamı, siyasal kurumsallaşmanın da temeli olacaktır.

Modernleşmeci yaklaşıma yöneltilen iki temel eleştiri vardır; ilki sosyal modernleşmenin her zaman demokratikleşmeyi gerektirmeyeceğidir. Çünkü "farklı modern toplumlarda modernitenin farklı kültürel programlarının geliştiği" gözlenir ve bu büyük ölçüde ülkelerin "farklı medenileşme deneyimlerine" dayandırılır. Söz konusu ülkelerin modernleşme sürecinde merkez-çevre ilişkilerinin yeniden yapılanmasında (dönüşümünde) protesto geleneği'nin varlığı ve sembollerinin önemi vurgulanır. İkinci eleştiri noktası; demokrasinin minimal standartlarının başarımını demokratlaşma olarak yorumlamasıdır. Demokrasinin siyasal eşitlik, oy kullanma hakkı, serbest ve özgür seçimler ile parlamentoyu içerdiği konusunda herkes hemfikirdir. Ancak kurumların varlığı ve istikrarı kadar -hatta daha fazla-, onların işletilme düzeyi, demokrasinin sadece siyasal değil sosyal yaşamın genelinde -bir yaşam tarzı olarak demokrasinin- nasıl bir yaygınlık gösterdiği de önemlidir. Bu yaklaşıma paralel olarak, radikal demokratlar demokrasinin biçimsel unsurlarından çok, iktidar ve kullanımı konusuna ilgi gösterirler. Eşitliği, "insanların iktidarın kendi yaşamları üzerindeki kullanımına ilişkin kontrollerinin derecesindeki eşitlik", demokrasiyi "her bireyin kendi gelişmesini maksimize etmesi" olarak kabul ederler. 1970'lerde radikal demokratların vurgusu işyerinde demokrasinin yerleştirilmesi (industrial democracy) iken, 1980'lerde cinsiyet ilişkilerinde demokrasi konusu ön plana çıkmaya ve azınlık haklarını güvence altına almadan gerçek demokrasinin yerleştirilemeyeceği düşüncesi ağırlık kazanmaya başlamıştır.

Siyasal kurumsallaşma ve siyasal katılma aslında birer sonuçtur. Kanımızca önemli olan bu sonucu yaratacak etkenlerdir. Huntington başlangıçta bu sonuca yol açacak etkenin sosyal modernleşme olduğunu belirtirken, daha sonraki çalışmalarında, Üçüncü Dünya ülkelerinin çoğunda gözlemlendiği üzere, sosyal modernleşmenin her zaman siyasal gelişmeye veya demokratlaşmaya değil, aksine demokratik siyasal kurumların çökmesine yol açtığını belirterek, 20.yy'ın sonlarındaki Üçüncü Demokratlaşma Dalgası'nı açıklayan daha geniş kapsamlı bir kitap yazar. Yazar bu eserinde demokratlaşmanın nedenlerinin bir yere ve zamana göre büyük farklar göstermekle birlikte şu önermelerin geçerli olabileceğini belirtir;

"1- Hiç bir faktör tek başına, bütün ülkelerde veya tek bir ülkede demokrasinin gelişmesini açıklamaya yeterli değildir,

2- Hiç bir faktör tek başına, bütün ülkelerde demokrasinin gelişmesi için zorunlu değildir,

3- Her ülkede demokratlaşma, bir sebepler kombinezonunun sonucudur,

4- Demokrasiyi doğuran sebepler kombinezonu ülkeden ülkeye değişir,

5- Bir demokratlaşma dalgası için genelde sorumlu olan sebepler kombinezonu, diğer dalgalar için sorumlu olanlardan farklıdır,

6- Bir demokratlaşma dalgasındaki ilk rejim değişimlerinden sorumlu olan sebep, sonra meydana gelen rejim değişmelerinden sorumlu olanlardan farklı olabilir".

Yukarıdaki önermeler kümesine göre, demokratlaşma sürecini etkileyecek bir çok faktör vardır. Bu çoğulculuk, demokrasiyi getirecek, onun ilerlemesini sağlayacak, ayrılmaz bir parçası olacak tek bir önermenin, tek bir reçetenin var olmadığını bize gösterir. Gerçekten de kurumsal şekil ve uygulamalar ne kadar yerleştirilmeye çalışılırsa çalışılınsın, demokratik bir yaşam tarzının yerleştirilebilmesi için önemli olan şey, insanların neyi istediği, demokrasiyi ne(reye) kadar destekleyebildikleri, yani onların her alanda demokrasiyi gerçekten isteyip istemedikleridir.

Demokrasiye geçiş sürecindeki ülkelere genel olarak bakıldığında, bunların ya bir savaş sonrası restorasyon kararıyla, ya içsel dönüşüm için yapılan yeniden formülasyonla, ya da dışsal baskı (dış askeri güçler veya uluslararası örgütlerden gelen baskı) sonucu eski otoriter rejimlerini bırakıp demokratik rejime geçiş yaptıkları görülür. Stepan'a göre demokratikleşmeye giden bu yollar iki kategoriye ayrılır; İlkinde otoriter rejimlerin sınırlanması ve demokratikleşme süreci, siyasal iktidarı elinde bulunduranlar tarafından başlatılır. Başlatanlar ya sivilleşmiş siyasal liderlerdir, ya yönetimdeki askerlerdir, ya da yönetimdeki askerlere muhalif askeri kurumlardır. İkinci kategoride ise, otoriter rejimin sınırlanmasında en önemli rolü siyasal iktidara muhalif olan güçler oynar. Bu güçlerin çizdiği rota da büyük ölçüde demokratikleşme sürecinin yönünü belirler. Toplumsal başkaldırı otoriter rejimi dönüştürmede önemli ya da vazgeçilmez olsa da, tek başına toplumsal güçlerin baskısı her zaman demokratikleşmeye yol açmaz. Çoğu örnekte görüldüğü üzere otoriter rejimin sertleşmesine ve/veya hükümet değişikliğine, ya da askeri darbeye yol açar.

Przeworski'ye göre otoriteryen bir rejimden demokratik bir rejime geçiş iki eşzamanlı, ancak birbirinden özerk süreci içermektedir; çoğu zaman liberalleşme olarak ifade edilen otoriteryen rejimin parçalanma süreci ve demokratik kurumların ortaya çıkış süreci. Bu dönüşümlerin her ikisi de eski rejimin özgül nitelikleri ve demokratik kurumların kurumsallaşma biçimi tarafından belirlenir. Stepan ve Przeworski'nin önermelerinden çıkarabileceğimiz sonuç; demokratikleşme yolundaki

toplumların salt toplumsal baskı yoluyla bunu gerçekleştiremeyecekleri, değişmesini istedikleri otoriter rejimin kurumsal kalıntı ve dinamiklerinin etkisine açık olduklarıdır. Bu süreçte eski ile yeni, güçlü merkezi devlet yapısı de özerk toplum talepleri arasında kurulacak dengenin demokratikleşmenin başarısında etkili olacağı açıktır.

Vurgulanması gereken bir diğer nokta; yeni (ya da geçiş sürecindeki) demokrasilerin, kurulu liberal demokrasilerin kurumlarını ve temel normlarını taklit etme yönündeki istekliliğin bu girişimlere başarı garantisi vermeyeceğidir. "Hiçbir tecrübe yoktur ki, demokrasi kaçınılmaz, geri dönülemez veya tarihsel bir zorunluluk olsun. Demokrasi ne kapitalizmin gerekli bazı işlevlerinin zorunlu yerine getiricisidir ne de sosyal evrimde kaçınılmaz bazı ahlaki zorunluluklara gönderme yapar". Schmitter'in bu belirlemesi, demokrasiyi kapitalizmin zorunlu bir tamamlayıcısı olarak gören ve demokratikleşme için kapitalizmin tüm kurum ve kurallarıyla yerleştirilmesini öngören anlayışa sert bir karşı çıkıştır. Aynı zamanda kapitalistleşme sürecindeki başarının demokratikleşmeye de yansıtacağı ön kabulünün geçersizliğini belirtmesi açısından önemlidir. Bu bağlamda, ekonomik alandaki gelişmeler ve ekonomik alanın özerkliği önemli olmakta birlikte, demokrasiyi salt ekonomik alana indirgemek, sivil toplumu ekonomik alana indirgemekle aynı anlama geleceği gibi, siyasal alanda devlet iktidarının ekonomi dışı alanlar üzerindeki denetiminin gözden kaçırılmasına yol açabilir.

İster gelişmiş kapitalist toplumlarda, isterse az gelişmiş toplumlarda olsun, tüm demokrasi arayışlarının ve kuramlarının karşı karşıya kaldığı ikilemler vardır. Schmitter'e göre, kendini demokratik olarak niteleyen, demokrasiyi sağlama iddiasında olan tüm kuram ve arayışlar, özgürlük ile eşitlik, büyüme ile adalet, verimlilik ile isteklilik, özerklik ile sorumluluk arasındaki ikilemleri de denge içinde çözümlenme iddiasını taşımaktadır. Şekilsel bazda demokrasinin, örneğin seçimlerin varlığı, bu çözümleri kendiliğinden sunamaz. Azınlık hakları ile seçim çoğunluğu arasında demokratik ilkelere dayalı denge kurulmadığında, seçimlerin çoğunluğun sınırsız despotizminin aracı haline gelmesi kaçınılmaz olacaktır. Parekh'e göre, Batılılar tarafından yönlendirilen demokrasilerin demokratikleşme süreci üzerindeki dar batıcı baskı, bazı bağlamlarda özellikle fakir ülkeler üzerinde mali bir yük empoze edebilir, bu ise rüşvetin bilinen tüm biçimleri için cesaretlendirici olabilir. Etnik ve dinsel farklılıkların bulunduğu bir toplumda paylaşılan değerlerin eksikliği, kamusal alanda bu farklılıkların tartışılması veya onların saf bir ideolojik

terminolojiye eklenmesi durumunda, seçimler bölünmeleri arttırabilecek, suni ideolojik kutuplaşmaların sertleşmesine yol açabilecek, güçlü saldırgan dürtüleri harekete geçirerek, onları tehlikeli ve gelenekselleşmemiş yönleri kanallara edebilecektir. Bu nedenle, her yeni demokrasi, kendi tarihleri, kültürleri, jeostratejik durumları, doğal ve benzeri kaynaklarının belirleyerek özgülleştireceği karmaşık ve zor tercihler yapmak durumunda kalacaktır.

Bugün dünyanın merkezini oluşturan zengin, istikrarlı, kapitalist ve demokratik batılı toplum tipini yakalama çabesindeki istikrarsız, fakir, az gelişmiş ve demokrasiye geçiş sürecindeki periferik toplumları bekleyen bir tehlike vardır. Periferik toplumların batılı toplum tipine eklenme veya onu yakalama konusunda başarı sağlayabilmesi, ulusal birlik, toplumsal disiplin ve gelecekteki büyüme için bugünkü refahın korunmasına dikkat etmeyi gerektirir. Bu gereklilikler halkta hoşnutsuzluk yaratacak şekilde otoriter yönetim biçimlerine müsamaha gösteren, disiplinsiz, birliksiz, ileriye göremeyen, zayıf demokratik rejimlerin doğmasına da yol açabilir. Bir başka anlatımla, eklenme ve yakalamadan ötesini göremeyen çabalar, demokratikleşme iddiasıyla yola çıkmalarına rağmen, hiç istenmedik şekilde sonuçlanma olasılığını da içinde barındırırlar.

Bu noktada Schmitter, yeni kurulan bir demokrasinin karşılaşılabileceği ikilemleri, modern demokrasinin asli ikilemleri ve geçici ikilemleri olarak ikiye ayırır. Asli ikilemler; demokrasinin kural ve eylemlerin hakim sosyal, kültürel ve ekonomik kurumlarla uyumunda zorluk çıkaran etkenlerdir. Schmitter bunları; siyasal partilerin, birliklerin, hareketlerin oligarşik eğilimli yapılan, kitlelerin siyasetten soğuyarak uzaklaşması nedeniyle (siyasal) meydanın profesyonel siyasal müteşebbis ve müşteri-seçmenlerine kalması, fayda ve maliyetlerin toplumsal gruplar arasındaki dağıtımına ilişkin siyaset dengesinin kararsız dengesi, ordu, merkez bankası vb. gibi kurumlarla devlet arasındaki işlevsel özerkliğin kurulması, diğer uluslar ve uluslararası çevre karşısında bağımsızlığın sağlanması şeklinde formüle eder. Geçici ikilemler ise, asli ikilemleri belli ölçülerde de aşmış, kurulu demokrasileri daha fazla rahatsız eden ikilemlerdir. Bunlar; siyasal birliğin ulusçuluğa dayalı sınırlarının ve kimliğinin meşrulaştırılması, kapitalist üretim, birikim ve dağıtımın düzenlenmesi (kamu-özel mülkiyet dengesinin kurulması, milli gelirin dağıtımı, para piyasalarına müdahale, refahı yaygınlaştırma, tüketicinin korunması, sanayi teşvikleri, gümrüklerin korunması vb. yollarla demokrasi ile kapitalizmin uyumlaştırılması), rüşvet ve siyasal yozlaşmanın önlenmesi, dışsal

güvenliğin sağlanması, içsel güvensizliğin aşılmasıdır. Görüldüğü üzere, demokrasiyi tüm kurum ve kurallarıyla kurma ve işletme kolay bir şey değildir Her demokratikleşme süreci istenen, amaçlanan sona erişebileceği gibi, her an kesintiye ve başarısızlığa uğrama tehlikesiyle de karşı karşıyadır. Schmitter'in işaret ettiği bu ikilemler, tüm yeni kurulan demokrasilerin meşruiyetlerini sağlamak ve hayatiyetlerini devam ettirmek için aşmak zorunda oldukları ikilemlerdir. Dolayısıyla, bunlar zorlu demokrasi sınavının çerçevesini belirler.

Hangi açıklama tarzı benimsenirse benimsensin, 1970'lerden beri demokratikleşme yönünde devam edegelen istek, bugünkü globalleşme ortamının da etkisiyle eski ulus-devletin hiyerarşik yapılarından kopuşa doğru yönelmekte ve yeni-eski siyasal merkezlerin yeniden yapılanması, topluluğun-yurttaşlığın yeniden formülasyonu, haklar ve eşitlikler arasındaki dengenin yeniden gözden geçirilmesi, katılım üzerindeki vurgunun güçlendirilmesi taleplerini gündeme getirmektedir. Tüm bu süreçte siyasal iktidarın yapısı ve tercihleri kadar, ülkelerin sahip oldukları aracı sivil toplum kurumları, gönüllü birlikler ve sosyal hareketlerin -yönü önceden belirlenemez olsa da- tartışılmaz bir etkinliği söz konusudur.¹⁴⁷

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SİVİL TOPLUM VE DEMOKRASİ İLİŞKİSİ

Çoğulcu demokrasiler halkın katılımı ile ancak gerçekleştirilebilir. Katılımın sağlanmadığı yönetimler demokrasi adına azınlık yönetimlerine yol açmaktadırlar. Katılımcılığın sağlanmasında dernekler, vakıflar, sendikalar gibi gönüllülük esasına dayalı sivil toplum kuruluşları çok gerekli bir yere sahiptir.

Demokrasi ve sivil toplum kuruluşları biri diğerinin göstergesi durumundadır. Eğer bir ülkede demokrasi gelişmişse örgütlenme özgürlüğü de gelişmiş ve sivil toplum kuruluşları da toplumda yaygınlaşmış durumdadır. Sivil toplum kuruluşları

---

¹⁴⁷ Gülgün Erdoğan Tosun, a.g.e., s. 136-147

gelişmiş ve ülke demokrasisi için ağırlığını koymuşsa, demokrasi de en güçlü dayanaklarından birini bulmuş demektir.¹⁴⁸

3.1. DEMOKRATİK SİVİL TOPLUMUN TEMEL NİTELİKLERİ

Sivil toplum örgütlerinden beklenecek demokratiklik özelliği büyük ölçüde kendi iç yapılarına ve işleyişlerine, siyaset yapma tarzlarına ilişkindir. Bu nedenle öncelikle sivil toplumdaki grupların faaliyetleri, yöntemleri ve amaçlarına bakmak gerekir. "Eğer sivil toplum maksimalist, uzlaşmaz çıkar gruplarını veya antidemokratik amaç ve yöntemleri kullananları içermiyorsa" demokrasiyi geliştirmeye yönelik beklentileri karşılaması daha muhtemeldir. Ancak durum bunun tam tersi de olabilir. Bazen sivil toplumun içindeki bir grup devlet ve otoriteyi meşru olmayan yollardan ele geçirmeye çalışıyor ya da demokratik hukuk ilkelerini reddediyorsa, bu grubun hem kendisi demokrat değildir, hem de demokratikleşmeye ya da varolan demokrasiye zarar verici olabilir. Sivil toplumu demokratikleştiren şey; farklılıkların halk, toplum, sınıf hatta yurttaşlık gibi total bir kimliğe bürünmemesidir. Demokrasinin etiği farklı gruplar arasında, sorumluluğa dayalı sınır çizgisinin belirginleşmesine bağlıdır. Çizginin silikleşmesi siyasal despotizmi doğurur¹⁴⁹. Özellikle toplumsal, sınıfsal çatışma ve bölünmelerin derin, bunların siyasal alanda mobilizasyonunun oldukça kolay olduğu toplumlarda, sivil toplumdaki grupların anarşik ya da kutuplaşmayı teşvik edici yönelimleri demokratik unsurların zayıflamasına, farklılıkların ve kimliklerin radikalleşmesine, sonuçta da devletin baskıcı bir tavra bürünmesine yol açar.

Bora Türkiye'den bir örnek vererek, sivil olmanın, sivil toplum sahasında oynamanın kendi başına bir erdem olmadığını belirtir ve linççi kalkışmalar veya 'DEP'i meclisten atın' kampanyalarının da sivil inisiyatifler olduğuna dikkatimizi çeker¹⁵⁰. Bu noktada kendini sivil toplum olarak tanımlayan unsurların siyaset yapma tarzı ya da yöntemleri, demokratlıkları konusunda bize ipucu vermektedir.¹⁵¹

---

¹⁴⁸ İbrahim Yıldırım, a.g.e., s.113

¹⁴⁹ Ali Yaşar Sanbay; "Sivil Toplum-Devlet İlişkisi veya Demokrasinin Etiği", Postmodernite, Sivil Toplum Ve İslâm, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 143.

¹⁵⁰ Tanıl Bora; "Sivil Toplum Kuruluşları; Demokrasinin Meşruiyet Üreticileri", Gazete Pazar, 2 Mart 1997.

¹⁵¹ Gülgün Erdoğan Tosun, a.g.e.,s.149

Devletten özerkliğini sağlamış olsa bile, kendi içindeki çoğul iktidar yapıları arasında demokratik yöntemleri kurumsallaştıramamış bir sivil toplum, demokrasi konusunda ümit vermekten uzaktır. Böyle bir durumda özgürlük ve özerklik alanı olarak tanımlanan sivil topluma despotizm bizzat sivil toplum grupları tarafından taşınmış olur. Dolayısıyla, sivil toplum faaliyetlerinin mevcut siyasal sistemi demokratik yönde besleme konusunda esaslı bir amacı olmayabilir. Aksine, belirli koşullar altında, ortak şikayetlere sahip bireyleri biraraya getirerek, yıkıcı siyasal faaliyetler yönünde mobilize edebilir. Dengeli bir birlik yapısı olmadığı takdirde, rejim muhalifleri, durumu çözme ve faaliyetleri koordine etme, hoşnutsuzlukları giderecek bir uzlaşma zemini bulma konusunda başarısız olabilirler. Unutulmamalıdır ki, Fransa'da Poujadism, Amerika'da aşırı sağ kanat faaliyetleri, Almanya'da Nazizm coşkulu birliktelik gösteren yapılar tarafından desteklenmişti¹⁵².

Berman'a göre, sivil toplum "ortak çıkar duygusu (sense of common interest) ve ulusal topluluğa bağlılık ihtiyacı gibi çıktıları, hatta sivillliği de kendi başına üretmeyebilir. Aksine, sivil toplum faaliyeti sık sık birlikten çok, parçalanmaya, varolan bölünmeleri derinleştirmeye hizmet eder. Bu dinamiğin belki de en dramatik örneği, savaş sırasında Almanya'da yaşanmış ve sivil toplum ülkenin acılı bölünmelerini yatıştırmaktan çok, şiddetlendirmiştir¹⁵³. Bu noktada, Walzer'in de belirttiği gibi, sadece demokratik bir devletin demokratik sivil toplumu yaratabileceğini, sadece demokratik bir sivil toplumun demokratik bir devletin varlığını devam ettirebileceğini söylemek gerekir. Dolayısıyla, devletin siyasal kurumsallaşma düzeyinde demokratik unsurların baskın veya zayıf olması büyük ölçüde sivil toplumun kurumsallaşma şeklini de etkileyecektir.¹⁵⁴ Berman'ın ifadesiyle;

"Eğer, siyasal kurumlar zayıf ve/veya mevcut siyasal rejim etkisiz ve gayrimeşru olarak kabul ediliyorsa, sivil toplum faaliyeti, tatmin olmamış yurttaşlar için temel ihtiyaçlarını tatmin ederek ve enerjilerini artan ölçüde emerek, siyasete alternatif hale gelebilir. Bu tür durumlarda birliktelik muhtemelen siyasal istikrarı zayıflatacak ve bölünmeleri derinleştirerek, memnuniyetsizliği arttıracak ve muhalefet hareketleri için zengin kaynak temin ederek, demokrasi için olumsuz

¹⁵² Sheri Berman;"Civil Society and Political Institutionalization", American Behavioral Scientist, C:40, S:5, Mart- Nisan 1997, s.565-566

¹⁵³ A.g.m., s.567

¹⁵⁴ Gülgün Erdoğan Tosun, a.g.e.,s.150

sonuçlara sahip olacaktır. Bu şartlar altında gelişen bir sivil toplum, idari ve kurumsal çöküşün sinyallerini verir ve siyasal istikrar ile demokrasi için kötüye delalet eder".¹⁵⁵

Sivil toplumu ait olduğu toplumsal iklimden ayrı düşünmek mümkün değildir. Her toplumun sivil toplumu kendine özgü olacak, o toplumun ortak kültüründen, ortamından ve anlayışından etkilenecektir. "Toplumsal adaptasyon mekanizmaları sivil inisiyatifler için de söz konusudur. Toplumda doğmuş sivil hareketler zihniyet olarak sivil olmayabilir. Bu nedenle bir sivil toplum kuruluşunun varlığı, ona otomatik olarak sivilite ya da ilerçilik veya demokratlık payesini vermez"¹⁵⁶. Bir başka ifadeyle, sivil toplumun demokratikliği, içinden çıktığı toplumda demokratik geleneğin varlığı ile yakından ilişkilidir. Eğer toplumda demokratik gelenek veya siyasal kültür zayıf ise, sivil toplumdaki örgütlerin, hareketlerin ve yurttaş inisiyatiflerin demokratlığına ilişkin bir şey söyleyebilmek için, iç işleyişi, insan malzemesi ve amaçları demokratlık açısından bir kez daha gözden geçirilmelidir.

Sivil toplumun demokratikliğine ilişkin bir başka belirleyici; onun örgütlenme ve kurumsallaşma düzeyidir. Kurumsallaşmış çıkar grupları aynen siyasal partiler gibi demokratik rejimin istikrarına ve yönetilebilirliğine yardım eder. Sivil toplumun kurumsallaşmış görünümü sivil temsilcilerin sorumluluk ve hesap verme kaygılarını artıracığı gibi, üyelerin sürekli denetim ve kontrolü kamu yararı-bireysel yarar dengesinin daha iyi kurulmasını sağlar.

Demokratik sivil toplum, katılımcılarının düşüncelerini, eylemlerini ve değerlerini demokratik yönde biçimlendiren toplumdur. Eğer sivil toplumu oluşturan örgütler demokrasi açısından birer eğitim kurumu gibi işliyorsa, yani kendi karar alma süreçlerini ve seçimlerini demokratik bir şekilde işletiyorlarsa, o zaman demokratik olduğu söylenebilir. Üyelerine demokratik değer ve pratikleri kazandıran bir sivil toplum, kendi örgütlenme ve kurumsallaşmasını da bu değerler üzerine inşa edecektir.

Sivil toplumun demokratikliğinin diğer belirleyicisi; kendi içindeki çoğulculuğa izin verme derecesidir. "Sivil toplumda çoğulculuk, grupların yaşamlarını devam ettirmesine yardımcı olur ve onlara işbirliği yapmayı öğrenme ve

---

¹⁵⁵ Berman; a.g.m., s.571

¹⁵⁶ Etyen Mahçupyan; İdeolojiler ve Modernite, 2. Baskı, Yol Yayınları, İstanbul, 1998

diğerleriyle müzakerelerde bulunma konusunda cesaret verir". Kamusal alanda sivil örgütler ve gruplar ne kadar fazla ise, ne kadar farklılıkları bir arada yaşatabiliyor ve birbirleri üzerinde hegemonya kurmaksızın birlikte yaşamayı gerçekleştirebiliyorsa, sivil toplum o kadar demokratik demektir. Ayrıca, çoğulculuğun getirdiği örgütler arası rekabet demokratiğin artırılması yönünde olumlu katkıda bulunur. Burada önemli olan, sivil toplumun ancak üyelerinin kendilerini sorumlu katılımcılar olarak görmeleri halinde yeterli derecede demokratik olabileceğidir.¹⁵⁷

Çoğulculuğu ve bu çoğulcu yapının kendini özgürce hayata aksettireceği bir özgürlük ortamını gereksinen demokrat anlayış için sivil toplum kurumları ve hareketleri bizzat bir değerdir. Bu kurumlar ve seslendirdikleri talepler, katlanılmak zorunda kalınan bir zül veya yönetime yardımcı olacak araçlar değil; başlı başına bir amaç olarak vardırırlar. Diğer bir deyişle, sivil toplum kurumlarının hayatiyeti demokratiğin açısından ahlaki bir tercihtir. Sivil toplum demokrat bir yönetim biçiminin vazgeçilmez bir parçasıdır, çünkü sistemin çalışabilmesi ve meşruiyeti sivil toplumun işlevsel olabilmesine birebir bağımlıdır.¹⁵⁸

Demokrasi erklerin ayrılmasıyla değil, sivil toplum, siyasal toplum ve devlet arasındaki bağların doğasıyla tanımlanır. Güç yukarıdan aşağıya doğru kullanılıyorsa, demokrasi yok demektir, çünkü biz, toplumsal eyleyenleri devleti sırayla denetleyecek kendi siyasal temsilcilerini seçtikleri toplumlara demokratik toplum diyoruz. Sivil toplumun demokrasiyle ilişkisi çerçevesinde en önemli işlevi, devleti metafiziksel bir kurum olmaktan çıkarmasıdır. Sivil toplumun gelişmesiyle devlet, ulaşılamaz, sorgulanamaz yarı tanrısal bir otorite olmaktan çıkar; eleştirilebilen, sorgulanabilen, gerektiğinde yanıldığı siviller tarafından ortaya konabilen bir teknik örgüt ve hizmetçi birim haline gelir.¹⁵⁹

Sivil toplum kavramının demokratikleşme tartışmalarındaki merkezi önemi, devletin gücünü tanımlama, denetleme ve meşrulaştırma konusunda sivil toplum güçlerinin oynadıkları rollerle ilgili önemli noktalara işaret etmesinden kaynaklanmaktadır. Sivil toplumun, demokratik siyasal sistemin ve yönetişimin (governance) gelişmesine dört şekilde katkıda bulunacağı ileri sürülmektedir: Devletle toplum arasındaki güç dengesini değiştirerek toplum lehine dengeli bir

---

¹⁵⁷ Gülgün Erdoğan Tosun, a.g.e.,s.152-153

¹⁵⁸ Etyen Mahçupyan, a.g.e., s. 130.

¹⁵⁹ Ömer ÇAHA, Sivil Toplum Aydınlar ve Demokrasi, İstanbul,İz Yayınları, 1999, s. 76-77.

muhalefet sağlamak, kamusal ahlak ilkeleri oluşturmak ve bunların uygulanmasını sağlamak, alternatif bir temsil süreci yaratarak örgütlü grupların istemlerini sisteme aktarmak, bu grupların çıkarlarını birleştirmek ve demokratik değerleri yerleştirmek ve korumak.¹⁶⁰

Devlete karşı hak ve özgürlüklere dayalı, devletten bağımsız, özerk, gönüllü toplumsal örgütlenmeler, kurumlar ve sosyal yaşam alanında "sivil toplum", özgürlükçü ve çoğulcu demokrasinin temelidir. Sivil toplumun özerkliğini kabul etmek demokrasinin birinci koşuludur, çünkü siyasal toplumun oluşumunu sağlayan sivil toplumla devletin birbirinden ayrılmasıdır. Sivil toplumun, siyasal toplumun ve devletin birbirinden ayrılması demokrasinin oluşumu için temel koşuldur.

Demokraside katedilen mesafe, Batıda devlet dışı sivil alanı oldukça genişletirken, bu alan sürekli kendi içinde kıvrılarak bireyleri anonim bir teslimiyete zorlayan toplumlarda ise daralmıştır. Modern toplumda demokratik siyasal yapının gelişmesine paralel olarak devletlerin sert yüzleri erime sürecine girmiştir. Bu süreci sağlayan temel faktör demokratik mekanizma içerisinde yer alan kurumların, başka bir deyişle, sivil toplum kurumlarının gelişmiş olmasıdır.¹⁶¹

3.2. DEMOKRATİK SİVİL TOPLUMUN OLUŞUMUNDA ÇEŞİTLİ ETKENLER

Demokrasinin iki farklı içeriği ve biçiminden söz edilebilir. Bir iktidar biçimi olarak demokrasi, demokratik kuramın tarihinde ortaya atılarak geliştirilmiş toplumsal çelişkilerin bir çözüm şekli olarak demokrasi anlayışına işaret eder. "Demokratik devlet" kavramında ifadesini bulan, bir devlet biçimi olarak demokrasi ise, toplumsal tarihte pratik olarak gerçekleştirilmiş ve gelişmiş demokrasiye, bir devlet formasyonuna işaret eder. "Sivil toplumun pek gelişmemiş politik ve ekonomik, sosyal etkinliğin yetersiz olması, devlet biçimi olarak demokrasinin toplumsal çelişkileri çözebilmesini yeterli kılıyordu; ancak çağımızda sivil toplum, etkin bir şekilde harekete geçmekte ve devletin karışmadığı alanlarda kendisine özgü iç çelişkiler yaratmaktadır ve bu çelişkilerde de devlet kurumlarına bağlı olmayan

¹⁶⁰ Ömer Faruk GENÇKAYA, "Demokratikleşme ve Sivil Toplum ilişkisi Üzerine Bir Not", Yeni Türkiye, S.18, Ankara, 1997, s. 103-104.

¹⁶¹ Mehmet Ali Tura, "Çağdaş Demokrasilerde Sivil Toplum Örgütlerinin Siyasal Sisteme Etkileri" Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2004

mekanizmalarda ve bu kurumlardan bağımsız bir biçimde çözülmektedir". Peki, sivil toplumun devlet iktidarının uzanmadığı alanlarındaki çatışmalar, çelişkiler için tek çözüm yolu demokrasi midir? Ya da demokrasisiz toplum olmaz mı? Mahamatov'a göre, tarihsel pratik demokrasi dışı çözüm yollarının da varlığını bize gösterir. Bunlar, diktatörlük ve anarşizmdir. Toplumsal çelişkiler diktatörlük veya anarşizm yoluyla da çözülebilir ya da toplumsal yaşam diktatörlük veya anarşizm biçiminde de örgütlenebilir. Toplumsal örgütlenme ve sorun çözümleme kapasitesinin hangi yönde geliştiğini gözden kaçırarak, demokrasiyi salt bir siyasal iktidar aracı olarak görmek ve onu devlet biçimine indirgemek ya da bir devlet biçimi olarak demokrasinin varlığını yeterli görmek, aslında onu biraz tahrip etmek anlamına da gelir. Çünkü, demokrasi yokluğuna rağmen bir gelişme, ancak çarpık ve tek yanlı bir gelişme eğrisi gösteren toplumlarda belli bir süre sonra "bu gelişme eğrilerinin tersine döndüğünü, gelişmelerinin tıklandığını" görmekteyiz. Mahamatov'un bu yaklaşımı aslında sivil toplum içinde demokrasi kültürü ve geleneğinin önemine işaret etmektedir. Toplumsal çelişkilerin çözümüne yönelik demokratik siyaset geleneğinin yeterince gelişmediği toplumlarda, demokratikleşme sürecini salt devletin ve partilerin, yani siyasal alanın demokratikleşme sürecine indirgeyen yaklaşım eksik bir yaklaşım olacaktır.¹⁶²

Sivil toplumun tek başına demokratikleşmeyi sağlayamamasının, ya da her sivil toplumun demokratik olmamasının nedeni, içinde barındırdığı sorun çözümleme kapasitesinin, anarşizm ya da despotizm yönünde gelişme olasılığının varlığıdır. Bu açıdan bakıldığında, salt sivil toplumun varlığına bakarak onun kendiliğinden demokratik olduğu söylenemez. Varolan bir sivil toplum anarşik veya despotik bir yapının eğilimlerine sahip olabilir. Bir türlü çözülemeyen ve giderek sertleşen sorunlara karşı görünürdeki en kolay çözüm yolunu seçmek diktatörlüğü getirir; çünkü o sorunları çözmez, sorundan bahsedilmesini yasaklayarak üstünü örter. Geniş halk kesimlerinin yaşanan sorunlar karşısındaki ani ve mucizevi çözüm isteği çoğu zaman diktatörlüklere davetiye çıkarır. Demokrasi ise en zor yoldur; çünkü sorunların tüm yönleriyle ele alınması, geçici olmayan çözümlerin üretilmesi uzun bir süreci gerektirir. Sarıbay'a göre, "devlet ile sivil toplum arasındaki ilişkinin demokratikliği ancak, sivil toplum içindeki hiçbir toplumsal grubun hakim iktidar olmaya yönelmemesi, hiçbir hakim ideoloji ve hakikatin rehberliğine ihtiyaç

---

¹⁶² Gülgün Erdoğan Tosun, a.g.e.,s.153-154

duyulmamasıyla sağlanabilir... Eğer bir toplumda sivil itaatsizliğe olanak tanıyan bir siyasal kültür oluşmamışsa, mutlak ve tek bir hakikatin arkasına sığınmış bir öznenin (şahıs, grup, cemaat) halkın ruhunu sahiplenmesinin, dolayısıyla farklı kimliklerin ve söylemlerin bastırılmasının, nihayet demokrasi ve sivil toplumun silikleşmesinin yolları açık demektir"¹⁶³. Sarıbay'ın doğrudan demokratik bir sivil toplumun varlığı için demokrasi ve sivil toplumun örtüşmesinin gerekliliğine gönderme yapan açıklaması, sivil toplumun sahip olması gereken siyasal kültürün önemine işaret eder.

Toplumsal sorun çözme kapasitesinin demokratik bir gelenek çerçevesinde işlediği örneklerde, toplumun sahip olduğu demokrasi ve devlet anlayışının niteliklerine göre devlet iktidarının sınırlanıp, denetlenebildiği görülür. Oysa toplumun itaatkar davranış örüntülerini içselleştirip yeniden ürettiği, kendi içinde de sorun çözme yolu olarak despotizme dayalı ilişkileri doğal bir ilişki tarzı olarak benimsediği örneklerde devlet de toplumun sahibi gibi davranabilecek, ondan beklediği tek şey itaat olacak ve toplum üzerindeki tahakkümünü doğal bir siyaset tarzı olarak görecektir. İtaatkar gelenekten gelen bir toplumun sahibi olan tahakkümcü devletin sivil toplum oluşumlarına bakışını da belirleyen aslında uysal toplumun kendisidir. Çünkü devletin alıştığı tarzın aksine bir hareketlilik; kutsallaştırılmış "tarihsel yönelimi (ki bu aslında çoğu zaman demokrasi idealidir) anlamayan cahiller veya sistemi yıkmak isteyen münafıklar" olarak değerlendirilmesine, "toplumun çıkarını toplumdaki daha iyi bilen ve bunun için uğraşan bir yönetim altında, sivil toplum hareketlerinin bizzatı bir suç"¹⁶⁴ olarak addedilmesine yol açar. Mahçupyan'a göre ellerindeki araçlarla toplumu ve kültürü yeniden, ama her halükârda kendi iktidarını pekiştirmek üzere üreten devlete karşı sivil toplum kuruluşlarının misyonu; "resmi tarihe, eğitime ve inanca ilişkin kabul ve uygulamaları eleştirel bir gözle yeniden ele almak ve demokratik bir zihniyet çerçevesinde bir dönüşümü gerçekleştirmek", böylece "ülkedeki değişim potansiyelini ve iradesini demokratik bir çizgi üzerine oturtmak olmalıdır". Bu misyonun gerçekleştirilmesi büyük ölçüde demokratik siyaset tarzının kabul edilmesiyle mümkün olur. Demokratik siyaset tarzı ise demokratik siyasal kültürün içselleştirildiği bir ortamda mümkündür. Burada sorulması gereken soru; sivil toplum faaliyetinin doğurduğu sosyal deneyimler ve ilişkiler niçin bazen demokratik

---

¹⁶³ Ali Yaşar Sarıbay; "Sivil Toplum: İki Sırtı Keskin Bıçak", Radikal, 14 Mayıs 1997.

¹⁶⁴ Etyen Mahçupyan; a.g.e., s.128.

amaçlardan çok, demokratik olmayanlara hizmet ile yer değiştirir? Birlikte yaşama katılım niçin bazen toplumu entegre etmekten çok, parçalanmaya hizmet eder? Eckstein"a göre, bir yönetim, eğer kendisinin otorite örüntüsü, bir parçası olduğu toplumun diğer otorite örüntüleriyle uyum halinde ise, istikrarlı olma eğiliminde olacaktır. Bir başka anlatımla, sivil toplum örgütlerinin ve sosyal ilişkilerin bu tür geleneği yansıttığı ve beslediği ülkeler istikrarlı ve etkin demokratik sisteme sahip olabileceklerdir. Bu açıklamalar, örgütlenme düzeyinin yüksek olup olmamasından çok, örgütlerin demokratik değerleri içselleştirme düzeyinin önemine dikkat çeker. Putnam da İtalya'ya ilişkin gözleminde, sivil toplumun demokratik tiplerinin dikey bağımlı bağlardan, istismardan çok, ancak karşılıklı dayanışma ve yatay bağlar etrafında örgütlenme halinde ortaya çıkabileceği görüşündedir. Putnam'a göre, kilise ve mafya gibi örgütler, dikey örgütlenmeleri nedeniyle sivil toplumun "doğru" bileşimleri olarak kabul edilemez¹⁶⁵.

Toplumsal bütünü alt sistemlerinden biri olarak (ekonomik-politik-kültürel) kültürel sistem; "toplumun bütünü için geçerli olan, geçmişten miras kalan ve öğrenilebilir olan değer norm ve davranış kalıpları toplamından oluşur"¹⁶⁶. Bu kültür hoşgörüyü ön plâna çıkaran uzlaşmacı bir kültür olabileceği gibi, farklılıkları kutuplaştıran, mutlakçı, dışlayıcı veya çatışmacı bir kültür de olabilir. Demokratik siyasal kültür sorunu ise, demokratik değerlere, yöneten ve yönetilenlerin inanç derecesine ilişkin bir sorundur. Huntington demokratik bir rejimin devamını, birinci derecedeki siyasal elitlerin -parti liderleri, askeri liderler, iş dünyası liderleri-, toplumlarının karşısındaki sorunlarla başa çıkmak için birlikte çalışabilmelerine ve bu sorunları kendi yakın maddi ya da siyasal çıkarları uğruna istismar etmekten kaçınmalarına" bağlar. Buradan çıkarabileceğimiz sonuç, sivil toplum içindeki örgütlerin (siyasal partiler, işçi ve işveren örgütleri gibi) liderlerinin tutumlarının ve kültürel yönelimlerinin siyasal alanda demokrasinin yerleştirilmesi sürecinde önemli olduğudur. Liderler ve temsil ettikleri gruplar içinde otoritarizm veya anarşizm özleminin bulunması, makro demokratik siyasal düzenlemeleri de yalandan etkileyecek, hatta yönünü değiştirecektir. Bu nedenle, siyasal alandaki demokratik düzenlemelerin başarısı, demokratik siyasal davranış örüntülerinin mikro sivil toplum örgütleri içinde kurumsallaştırılmasına bağlıdır. Erkan'a göre demokratik bir

---

¹⁶⁵ Gülgün Erdoğan Tosun, a.g.e.,s.156-157

¹⁶⁶ Hüsnü Erkan; Demokrasi ve Piyasa Ekonomisinde Birlikler, Tükelmat, İzmir, 1992, s.29-30

toplumda temel kültür değerleri dört ana yönetime sahip olmalıdır. Toplumsal alanda bireyler ve gruplar arası ilişkilerde sosyal uzlaşma, kültürel alandaki etkileşimde hoşgörü, siyasal alandaki iktidar ilişkilerinde demokrasi, ekonomik ilişkiler alanında ise rasyonellik. Sorunların çözümlenmesinde kullanılacak bu yöntemlerin bir arada bulunması, siyasal toplum ve sivil toplum alanındaki çifte demokratikleşmenin gerçekleştirilmesi için de gerekli olan demokratik, özgürlükçü ve barışçıl ortamı hazırlayacaktır. Dolayısıyla, "farklılaşmış, çoğulcu ve modern bir sivil toplum, demokratik ve liberal yurttaşlığın risklerini ve vaatlerini kabul etmeye yetecek kadar olgun bir siyasal kültür gerektirmektedir."¹⁶⁷

Sivil toplum örgütleri toplumsal talep ve çıkarları örgütleme yanında, hükümetlerin uygulamalarına yönelik hayal kırıklığı ve tepkileri de örgütleyen, mobilize eden kurumlardır. Tepkilerin yansıtılması sürecinin demokratik, barışçıl biçimde örgütlenmesi, anarşik eylemler yerine, mesaj verici, sivil itaatsizlik türü eylemlerin yaygınlaştırılması gerekir.

Demokratikleşme sürecindeki en büyük engel, temelden anti-demokratik olan bir kültürün, toplumda demokratik kuralların yaygınlaşmasını engellemesi, demokratik kurumların bir türlü meşruluk kazanamamasıdır. Bu demek değildir ki, anti-demokratik bir kültür hep aynı şekilde kalır. Dinamiklik özelliğine sahip olan kültür, toplumsal veya toplumlararası etkileşime, teknolojik gelişmelerle etkileşime açık bir olgudur ve zaman içinde söz konusu gelişmelere bağlı olarak bireylerin ve toplumların zihniyet dünyaları, değerleri ve inançları evrilerek değişebilir. Bu bize, anti-demokratik unsurları barındıran bir toplumdaki sivil toplumun zaman içinde evrilebileceği yönünde ümit verir.¹⁶⁸

Demokratik siyasal kültürün yerleşmesi için öncelikle yurttaşlar arasında oyunun kuralları ilkesine saygının, hoşgörünün, birlikte hareket edebilme-ortak çalışabilme yeteneğinin, demokratik kurum ve kurallara güvenin, siyasal etkinlik duygusunun ve siyasal bilgi düzeyinin yüksek olması beklenir¹⁶⁹. Bu özelliklerin eksik olması durumunda demokratik siyasal kültürün gelişmesi ve pekişmesi zora girer. Sonuç olarak, gelişme yolundaki demokrasilerin kendi yapılarına uygun

---

¹⁶⁷ Gülğün Erdoğan Tosun, a.g.e.,s.157-158

¹⁶⁸ a.g.e., s.159

¹⁶⁹Ersin Kalayaoğlu; "Türkiye'de Siyasal Kültür Ve Demokrasi", Der.Ergun Özbudun, Ersin Kalaycıoğlu, Levent Köker, Türkiye'de Demokratik Siyasal Kültür, Türk Demokrasi Vakfı, Ankara, 1995, s.50-51.

kurumlara ve bu kurumların iyi işletilmesine gereksinimi vardır. Her toplumun farklılık gösteren demokratikleşme sürecinde ortaya çıkan kurumların ve siyaset yapma tarzının ilham kaynağı, toplumların kendi gelenekleri, kültürleri ve tarihleridir. Demokratik bir sivil toplumun oluşabilmesi için; katılımcı, uzlaşmacı, pazarlığa açık, hoşgörülü, çatışmaların çözümlenmesi sürecinde şiddeti bir yöntem olarak kabul etmeyen bir değerler sisteminin tüm yurttaşlar tarafından paylaşılarak, kurumsallaşması, yani toplumda kültürel birer değer olarak benimsenmesi gerekir. Demokratik bir sivil toplumun oluşma koşullarını bunlardan ayrı düşünmek imkansızdır.¹⁷⁰

3.3. KOŞULLAR VE ZORUNLULUKLAR PERSPEKTİFİNDE DEMOKRASİ-SİVİL TOPLUM İLİŞKİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Çağdaş toplumlarda demokratikleşme, katılımcılar arasında özerk kamusal alanların ortaya çıkışı ve artışı ile ifade edilir. Sivil toplum içindeki karmaşıklık ve parçalanma, farklılaşmış biçimler ve süreçlerin işleyiş yönü demokratikleşmenin yönünü de belirleyecektir. Bu nedenle, her halükârda sivil toplumun demokratikleşme bağlamında yeniden gözden geçirilmesi, "kalkıncı devletin krizini açıklamada, siyasal iktidara karşı eleştiride entellektüel bir rasyonalite (temel) sağlamada ve bu yapılara öncülük eden siyasal kuvvetleri tanımlamada" oldukça yararlı olabilir. Ancak demokrasi-sivil toplum ilişkisinde demokratik bir sivil toplumun oluşabilmesi ve kendinden beklenen demokratik işlevlerini yerine getirebilmesi için bazı koşulların varlığı ve bazı zorunlulukların yerine getirilmesi gerekmektedir.

Her şeyden önce sivil toplum bireylerin bireysel ya da toplumsal çıkarları-talepleri-sorunları dile getirmek üzere kurdukları, gönüllü faaliyet ve kaynaklardan beslenen, devlet iktidarının alanı dışında, ondan özerk örgütlenmelerinin alanıdır. Bu tanımın getirdiği birincil koşul, sivil toplumun finansal, işlevsel ve yasal açıdan devletten özerkliğe sahip olması gereğidir. Devlet ödeneklerine veya yardımlarına bağımlı, devlet tarafından yetki verilmiş veya yaratılmış örgütler bu sivil toplum tanımının dışında kalacaktır. Çoğulcu bir sistem içinde sivil toplum örgütlerinin, kendi kendine doğmuş, büyük ölçüde kendi kaynaklarından beslenen, yarışmacı, gönüllü ve özerk olmaları esastır. Eğer çıkarların örgütlenmesi süreci korporatist bir

---

¹⁷⁰ Gülgün Erdoğan Tosun, a.g.e.,s.160

sistem içinde gerçekleşiyorsa, ortaya çıkan sivil toplum yapısı bunun tersine bir görünüm arz edecektir. Tekilci, yarışmacı olmayan, üyeliğin idari olarak zorlandığı, hiyerarşik düzenli, sektörel olarak ayrımlanmış, liderlik ve amaçlar yönünden devletin idari zorlamasını kabul eden örgütlerden oluşacaktır. Özellikle az gelişmiş toplumlarda siyasal istikrarı sağlama amacına yönelik olarak kullanılan korporatist düzenlemeler göze çarparken, çıkar birlikleri ile devlet arasında korporatist stilde paktlar veya anlaşmalar da görülür. Korporatizmin demokratik bir biçimine geçiş büyük ölçüde liberal-çoğulcu geleneğin geçmişine bağlanır. Bu noktada gerçek anlamda demokratikleşmeye yardım edecek sivil toplumun, korporatist değil, çoğulcu bir şekilde örgütlenmiş olması gerektiği söylenebilir. Sivil toplumun çoğulculuğu ise büyük ölçüde devlet geleneğinde çoğulculuk kültürünün varlığı ile paralellik gösterir.

Demokratik sivil toplumun zorunlu koşulu, siyasal, toplumsal ve ekonomik özgürlüklerin varlığıdır. Kurumsallaşmış yasal özgürlüklerin geniş bir çerçevesinin varlığı hem bireyleri örgütlere katılmaya teşvik edecektir, hem de devletten özerkliklerin kaynağını oluşturacaktır. Özgürlüklerin çerçevesi, siyasal iktidarı elinde tutanların meşruiyete verdikleri öneme göre daralıp genişleyebilecektir. Devlet toplum tarafından denetlenmeyi, sınırlanmayı kabul ettiği ölçüde, yani meşruiyetini tamamen halka dayandırmak istediği ölçüde, bir başka ifadeyle meşruiyetin ölçüsünü rızada aradığı ölçüde bu çerçeveyi geniş tutacaktır. Sosyo-ekonomik ve siyasal yozlaşmanın arttığı, patronajcı ve klientalist ilişkilerin tüm sistemi sardığı, rüşvetin kitlesel bir görünüm kazandığı, yaşanan ekonomik-siyasal sorunlara bağlı olarak siyasal istikrarın bulunmadığı toplumlarda devlet her türlü özgürlüğün alanını daraltmak, otoriter korporatist bir örgütlenme düzeni kurmak çabasında olacaktır. Oysa demokrasinin haklar ve özgürlükler talebi çevresinde gelişen doğasını görmezden gelmek, demokrasinin siyasal demokrasi yanında ekonomik demokrasi, sosyal demokrasi, kültürel demokrasi boyutlarını da kapsadığını ihmal etmek anlamına gelir. Siyasal demokrasi nasıl ki siyasal partilerin çoğulculuğunu ve bunlara geniş düzeyde halk katılımını gerektiriyorsa, ekonomik demokrasi ekonomi birliklerinin çoğulculuğunu ve geniş katılımı, sosyal demokrasi toplumsal taleplerin örgütlenmesini ve halkın bu konudaki kararlara katılımını, kültürel demokrasi ise kültürel bazlı isteklerin örgütlenmesini ve ilgililerin engellenmeksizin, bunlara katılımını gerektirir. Kısacası demokrasinin tam anlamıyla kurumsallaştırılabilmesi

için her alanda örgütlenme özgürlüğünün ve bunu tamamlayan özgürlüklerin bulunması gerekir.

Sivil toplumun eylem alanını yasal güvence altına alacak ve örgütler arası hakemlik işlevi görecek olan devlettir. Bu nedenle demokrasinin kurumsallaştırılması devlet-sivil toplum ayrımını ya da sivil toplumun devletten özerkliğini karşıtlığa veya düşmanlığa dönüştürme yerine, devletin ve sivil toplumun toplumsal uzlaşma ile belirlenmiş oyunun kurallarına karşılıklı olarak uymalarını gerektirir. Yani bir yandan sivil toplum uyanık olacak, diğer yandan devletin hakemliğini benimseyecek, buna saygı gösterecektir. Özellikle yeni kurulan demokrasilerdeki en derin sorunlardan biri "çökmüş, bozuk bir devlete karşı sivil toplumun köklerinden çıkıp gelen esasen tehlikeli, kızgın ve anomik protestolardır". Yurttaş Zararı (Civic Deficit) olarak da isimlendirilen bu durum siyasal iktidara muhalefetin yabancılaşıma, disiplinsizlik ve kinizm gibi uçlara çekilmesine yol açabilir. Bu durumda demokratik bir sivil toplumdaki çok istikrarsızlığı ve anti-demokratik tavırları körükleyecek bir sivil toplumdaki söz edilebilir. Anomik ve kuralsız bir sivil toplum kendine de zarar verir. "Aşırı durumlarda, kavgaya tutuşmuş bir sivil toplumun, kendi kafasına copla vura vura kendi ölümüne yol açması bile mümkündür". Demokratikleşme süreci içinde sivil toplumun istenmeyen uçlara kaymasını engelleyecek yegane unsur toplumun sahip olduğu sivil geleneklerdir. Sivil geleneklerin zayıf, buna karşılık yağmacı siyasal kültürün yaygın olduğu toplumlarda demokratikleşmenin başarımı nispeten daha zor gerçekleşmektedir.

Bu arada belirtilmesi gereken bir çekince vardır ki, o da; sivil toplum örgütlerinin tamamen siyasal partilerin işlevlerini üstlenemeyecekleridir. Sivil toplum örgütleri katılım yönündeki istekliliği artırıp, gündelik yaşamın çok çeşitli boyutlarına yayılmış benzer çıkarları bir araya getirebilir. Ancak, siyasal partiler kadar yaygın çıkarları birleştirecek bir başka sivil toplum örgütü yoktur. Sivil toplum örgütlerinin siyasal partiler üzerindeki katılım baskısını azaltma yeteneğinin sınırları bu bağlamda düşünülmelidir. Hatta bazı durumlarda sivil toplum örgütleri aracılığıyla siyasal partiler üzerinde belli çıkar gruplarının hegemonyasının kurulması bile mümkündür. Sivil toplum alanındaki çıkar gruplarının siyasal partiler üzerinde tahakküm kurarak onları zayıflatabileceklerini, hatta devre dışı bırakabileceklerini ileri süren Diamond'a göre, Barrington Moore'un ünlü "burjuvazi yoksa demokrasi yok" sloganına, "uygun parti sistemi yoksa istikrarlı demokrasi yok" sloganı eklenmelidir. Bu noktada sivil toplum alanında örgütlenen çıkarların

tahakkümü tehlikesi karşısında, siyasal partilerin yeni bir tarz siyaset üreterek, bunları birleştirme ve mobilize etme yeteneğini arttırması gereğinden söz edilebilir. Siyasal partiler giderek derinleşen temsil krizini kendilerinin de bir üyesi oldukları sivil toplumla -ve onun örgütleriyle- yakın ilişkiye girerek aşabilirler. Çünkü temsil krizinin kaynağı, temsili demokrasinin siyasal araçları olarak siyasal partilerin toplumdaki değişik grupların, duyarlılıkların, taleplerin tercümanlığı işlevini gereği gibi yerine getirememesidir. Siyasal partiler yeni tip meşruiyet üreticileri konumundaki sivil toplum örgütleriyle iletişim kurarak bu sorunu aşabilirler. Temsil krizini derinleştiren etken tek başına siyasal partilerin işlevsizleşmesi değildir. Günümüz toplumlarını karakterize eden özellikler; yurttaşların kendi çevrelerinde yüz yüze iletişim kurmaktan giderek soğuması, toplumsal iktidarın dağıtımında eşitsizliğin artışı, gündelik yaşama, işyerine, eğitim-kültüre, dinsel ve siyasal alana ait karar alma süreçlerine yurttaş ilgisinin giderek azalmasıdır. Soğuma, eşitsizlik ve ilgisizliğin artışı partiler ile temsil ettikleri kesimler arasındaki iletişimi kesici yönde etki yapmaktadır. Modern toplumun merkezi ve hiyerarşik kurumlar çerçevesinde yapılaşması, bu kurumlara birey olarak yurttaşların erişmesini zorlaştırmakta, temsiliyet sisteminde çoğunluk kuralı katılımın önüne geçmektedir.

İşyerlerinde, okullarda, hastanelerde, yerel yönetimlerde, mahallelerde siyasal belirleme sürecine alınan kararlardan etkilenecek yurttaşların katılımının sağlanması, toplumsal iktidarın dağıtımındaki adaletsizlikleri önleyebilir. Yurttaşlar demokrasiyi ve demokratik değerleri ancak mevcut demokratik kurumlar içinde bilinçlenerek, eyleyerek ve ortak sorumluluk alarak öğrenebilirler. Dolayısıyla, sivil toplum ancak, insanların kendi yaşamlarını seçtikleri ve ortak problemlerini çözdükleri bir yer olduğu ölçüde demokratikleşme için bir alan oluşturabilir.¹⁷¹

3.4. DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNDE DEVLET – SİVİL TOPLUM İLİŞKİSİ

Sivil toplum ile demokrasi arasındaki ilişki aslında siyasal alan (siyasal iktidar) ile kamusal alan (toplumsal iktidar merkezleri) arasındaki karşılıklı etkileşimin belirlediği bir ilişkidir. Batı'daki gelişim süreci içinde yurttaşlar arası sosyal ve ekonomik (mülkiyet) ilişkiler sivil ya da özel hukukun temelini oluştururken, kamu

---

¹⁷¹ Gülgün Erdoğan Tosun, a.g.e.,s.162-164

yönetimi de bu sivil taban üzerine kurulmuştur¹⁷². Siyasal alan ve sivil toplum arasında yurttaşlığın daralıp genişleyen anlamı bağlamındaki ilişkiler Batı demokrasilerinin biçimlenmesini sağlayan önemli etkenlerdendir. İlişkinin tarafları devlet iktidarının kurumsallaştığı siyasal alan ve sivil toplum aynı zamanda demokratikleşme yönündeki eğilimin de belirleyicisi durumundadır. Bu nedenle madalyonun her iki yüzü de ayrı ayrı incelenmelidir.

Demokratikleşmenin üç farklı açıklamasından söz edilir ki bunlar; rasyonel seçim yaklaşımı, sivil toplum yaklaşımı ve siyasal toplum merkezli yaklaşımlardır. İlk yaklaşım, demokratikleşme sürecini başlatan etken olarak siyasal elitlerin tercihlerine vurgu yaparken, ikincisi sivil toplum ve toplumsal muhalefet olgusunu, üçüncü yaklaşım ise siyasal parti-demokratikleşme ilişkisini ön plana çıkarmaktadır.¹⁷³ Sivil toplum ile demokrasi arasındaki ilişkinin incelenmesi, hem devlet merkezli bir analizi, hem de toplum merkezli bir analizi gerektirir. Ayrıca sivil toplum kavramını "devlet" ile birlikte ve/veya onun karşıtı olarak kullanma, sosyal iktidar sorunlarına ve normatif demokrasi tartışmalarına sivil toplumun da dahil edilmesine yol açar. Bir başka ifade ile devlet ile sivil toplum arasındaki ilişkinin incelenmesi yoluyla bu ilişki, doğrudan demokrasi ile ilgili tartışmaların da gündemine alınmış olur.¹⁷⁴

3.4.1 Demokratikleşme Sürecinde Devletin Rolü

Kuramsal olarak siyasal alanda konuşlanan devlet, sahip olduğu siyasal iktidar aracılığıyla ekonomi, özel alan ve sivil toplum üzerinde de düzenleme, denetleme yetkisine sahiptir. Zaten siyasal alanın daralıp genişlemesinin temel belirleyicisi siyasal iktidarı kullanma tarzıdır. Demokratik veya demokratikleşme yolunda olduğunu iddia eden tüm devletlerin kurucu harcını oluşturan kapitalizm ve ulusçuluk, aynı zamanda modern devletin kendini meşrulaştırma ve sahip olduğu siyasal iktidarı arttırma kanallarıdır. "Toplumsal zihniyeti müsait bulduğu Türkiye benzeri toplumlarda, devlet yapısı iki kanalı bilinçli olarak kullanmış ve bir yandan kendini toplumdan farklılaştırırken, öte yandan kendini yeniden üretme cihazlarına sahip bir kimlik geliştirmiştir". Bu durum devletin görece özerkliğinin sınırlarıyla ilgilidir. Kendi yetki alanı içindeki kapitalist birikim ve dağıtım araçlarını kullanarak

¹⁷² İdris Küçükömer, Bütün Eserleri-3: Sivil Toplum Yazıları, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1994, s.133.

¹⁷³ Ferdan Ergut; "Demokrasi, Politik Toplum ve Parti" Toplum ve Bilim, Sayı:68,1995

¹⁷⁴ Gülgün Erdoğan Tosun, a.g.e.,s.166-167

toplumsal denetimin üstünde ve dışında bir siyasal alan yaratması ve Mahçupyan'ın ifadesiyle "iktidarını kendi mantığının sınırlarına kadar genişletmesi"¹⁷⁵, zihinlerde "devlet toplum için mi var, yoksa devlet için toplum anlayışı mı geçerli?" sorularının uyanmasına yol açar. Diğer yandan devlet-toplum ilişkilerinin ulusçuluk anlayışına dayalı bir yurttaşlık formülasyonu ile belirlenmesi, sonuçta soyut ve prototip bir yurttaş imgesinin üretilmesine yol açar. Hem üretim ve dağıtım araçlarının sahibi, hem de soyut yurttaş imgesinin yaratıcısı olarak devletin kamusal ve özel alanlar üzerindeki etkinliği, demokratikleşmenin yönü ve şeklini tayin eder.¹⁷⁶

Tamamen devlete terk edilmiş bir kamu alanı, bir yandan geliştirdiği herşeyi devletten bekleyen, kendini devlete bağımlı hisseden toplum anlayışı nedeniyle devletin görece özerkliğinin sınırlarını genişletecek, diğer yandan toplumu devlet karşısında zayıflatarak kamusal yaşamın önemli bir dinamiği olan dayanışma örüntülerini parçalayarak yok edecektir. Devlet içindeki bir kamu hizmetlisi olarak yurttaş "ya devletin hak ve menfaatlerini kollayan bir memur (salla başı al maaşı, gözlerimi kaparım vazifemi yaparım), ya memur sıfatı altında kendi çıkarına bakan bir işini bilir (devletin malı deniz yemeyen domuz, hazinenin bir ucuna yapışmak), ya da bir emek satıcısı sıfatıyla (devlet adındaki patrona karşı) kendi sınıfsal hak ve çıkarlarını koruyan bir emekçi" kimliğine sahip olacaktır ki, aslında bu kimliklerin hepsi de devlete bağımlı birer kimliktir. Böyle bir yapı içinde ister işçi, isterse işveren bazında devleti ekmek kapısı olarak görenlerin sayısı arttıkça, dolaylı yoldan devlet müdahalesine bırakılan özel alanlar da genişleyecektir. Oysa canlı bir sivil topluma sahip demokrasinin gelişmesi, ancak iktidar ve kaynaklar üzerindeki her türlü tekeli engelleyen bir değişimle mümkün olur.

Devletin iktidar ve eylem alanını kayıt altına alan, oyunun kurallarını önceden belirleyen anayasal demokrasi, belirlenmiş olan oyunun kurallarının seçilmiş temsili kurumların, yöneticilerin sorumluluğunu garanti edeceği varsayımına dayanır. Ne var ki siyasal çoğulculuğun ve anayasal oyun kurallarının medenilik ilkelerine göre belirlenmiş olması bile, tarafsız bir siyasete ilişkin tutum ve normların gelişmesini tek başına sağlayamaz. Anayasal demokrasilerde demokrasi mantığına uymayan patronajcı ve klientalist davranış örüntülerinin yaygınlaşması gözlenen bir olgudur. Karşılıklı faydalılık ilkesine dayalı klientalist ilişkilerin özü, tabakalaşmış

---

¹⁷⁵ Etyen Mahçupyan, a.g.e., s.122

¹⁷⁶ Gülgün Erdoğan Tosun, a.g.e.,s.168

toplumlarda kaynak akışı ve kaynaklara ulaşım yolları üzerinde kontrol yetkisine sahip aktörlere iş gördürmedir. Yarışan çıkarlar arasındaki rekabetin yasal olmayan bir zemine taşınmasına yol açan bu türden ilişkilerin birinci elden yöneticisi veya yönlendiricisi olanlar, kamu kurumları, yani devlet içinde etkili ve yetkili konumda olan görevlilerdir. Devlet kaynaklarının dağıtımını gerek kendileri, gerekse müşterileri veya yandaşları adına rant dağıtım ve kollama mekanizmasına çeviren bu görevliler, karşılığında ya siyasal çıkar (oy, sus payı vb.) ya da bireysel çıkar (zenginleşme, emekli olunca özel bir şirkette üst düzey yöneticilik vb.) gözetirler. Bu mekanizma aslında toplumun devlete bağımlılığını sürdürmenin bir aracı olarak sivil toplumun özerkleşmesi ve demokratikleşmenin sağlanmasının önündeki en büyük engeldir.

Demokrasi ancak yurttaşların kamusal alandaki taahhütlere geniş katılımının sağlanması, kamusal adaletin yaygınlaştırılması, sivil sorumluluk ve problem çözme kapasitelerinin harekete geçirilmesi ve eyleme katılma konusundaki istekliliğin sağlanmasıyla güçlenebilir. Aslında tüm bu sayılanların gerçekleşmesi devletin yasa koyma işleviyle yakından ilgilidir. Çünkü yasalar aracılığıyla yurttaşlığın eylem alanını, bireylerin hak ve özgürlüklerini, devletin yükümlülüklerini, bireylerin devlete karşı sorumluluklarını belirleyen devlettir. Her ne kadar yasal güvenceye sahip ve kendi kendini örgütleyebilen çok sayıdaki kamusal alanı içine alan sivil toplum aynı zamanda devlet dışı bir alan olma potansiyeline sahip ise de, yasal güvenceleri ve örgütlenme özgürlüğünün sınırlarını belirleyen, uygulayan devletin kendisidir. Yasal çerçevenin izin vericiliği ölçüsünde sivil toplum siyasal alandan özerk eylemlilik kapasitesini harekete geçirebilecektir.

Devletin sahip olduğu araçların (üretim, dağıtım ve yasa yapma gibi) toplum üzerindeki düzenleyici ve denetleyici etkisinin geniş olması nedeniyle, demokratikleşme çabaları gündeme geldiğinde akla ilk gelen, devlet iktidarının demokratikleştirilmesidir. Demokratik olmayan -özellikle az gelişmiş- toplumlarda ilk akla gelen; "devlet kurumlarının yeniden yapılandırılıp demokratikleşmesi, devlet kurumlarının yurttaşların yaşamını koruma, koordine etme ve düzenleme işlevlerinin yeniden biçimlendirilerek, sivil topluma karşı daha sorumlu hale getirilmesi"dir. Bir başka açıdan okunduğunda, bu siyasal ve toplumsal düzenin tepeden başlayarak, yine tepeden değiştirilmesi uygulamalarına yeşil ışık yakar. Demokratikleşme sorununun merkezine devleti, devletin yapılanmasını, siyasal elitleri, siyasal partileri oturtur. Ancak bu noktada, demokratikleşme sürecini etkileyen bir başka unsurun sivil

toplumun kendisi olduğunu hatırlamakta yarar var. Sivil toplum tek başına demokratikleşmenin belirleyici unsuru değildir, içinde hiç de sivil ve demokratik olmayan eğilimleri barındırıyor olabilir. Bazen otoriterliğin yumuşak biçimleriyle bir arada varolabilir veya kendi tiranlarını kendi içinde barındırabilir. Ama bazı durumlar vardır ki, sivil toplumun doğuşu, harekete geçmesi, yayılması veya yeniden yapılanması demokrasinin oluşumuna ön ayak olabilir. Bu nedenle demokratikleşme için devlet merkezli bir yapılanma projesi önerilirken, sivil toplumun nitelikleri ve demokratik kapasitesi dikkate alınmaksızın yapılacak analiz eksik kalacak ve demokratikleşmenin diğer ayağı olan toplumun ihmaline yol açacaktır. Devlet iktidarı (siyasal iktidar) için mücadele eden siyasal güçlerden özerk bir alan oluşturan sivil toplum, demokratik temsili rejimin varlığı için tek başına yeterli olmasa da, zorunlu bir koşuldur.¹⁷⁷

3.4.2. Demokratikleşme Sürecinde Sivil Toplumun Rolü

1990'ların siyaset bilimi terminolojisinde toplumların demokratikleşmesi için gösterilen sihirli reçetede üç ilaç dikkati çekmektedir. Ekonomik alanda piyasa, siyasal alanda demokrasi, toplumsal alanda demokratik sivil toplumun varlığı ve işlerliği. Bu reçeteye göre sivil toplum, ekonomik alanda pazarın, siyasal alanda ise demokrasinin sosyolojik tamamlayıcısı durumundadır. Sivil toplumun demokratikleşme sürecindeki tamamlayıcı ve dengeleyici etkisi özellikle Doğu Avrupa'da yaşanan değişimler, Güney Amerika ve Sahra Altı Afrika ve Tayvan örneklerinde baskı altındaki toplumlarla zorba devlet arasındaki siyasal dengenin sağlanması sürecinde daha açıklıkla gözlenir. Bu ülkelerde sivil toplumdaki kaynaklanan hareketlerin yayılması demokratikleşme yönündeki toplumsal baskıyı arttırmıştır. Devlet ile ekonomi arasında çoğu zaman üçüncü sektör (third sector), ara sektör olarak isimlendirilen sivil toplumun, anarşik bireycilik ile dogmatik devletçilik arasındaki dengeyi sağlamaya yardımcı olması beklenir.

Devlet iktidarının sınırları ve meşruluğuna ilişkin tartışmada sosyal kuvvetler olarak ön plâna çıkan sivil toplumdur. Demokrasinin temelini, yurttaşların devlete ve siyasal kurumlara duyduğu güven oluşturur. Sivil toplum örgütleri toplumsal ve siyasal düzeyde güveni üreten ve yayan kurumlar olarak, devletin meşruluğunu güçlendirir. Yurttaşlar yöneticileri kendilerinin de üye olduğu grupların üyeleri arasından seçtiğinde güven düzeyi yükselecektir. Güçlü, gelişmiş, demokratik

---

¹⁷⁷ Gülgün Erdoğan Tosun, a.g.e.,s. 172-173

yapılanmaları ve gelenekleri içinde barındıran bir sivil toplumun varlığı, devlet-toplum arasındaki ilişkide ikinci tarafın etkinlik kazanmasına sağlayabilir. Toplum için devlet yaklaşımının egemenliğini mümkün kılar. Ancak aradaki güç dengesi toplumların özelliklerine ve devletin totaliter, kapsayıcı veya baskıcı niteliğine göre değişebilir. Baskıcı devletin varlığına karşın, iç dayanışmasını koruyabilen bir örgütlü sivil toplumun varlığı gelecek için bir umut anlamına gelir.

Sivil toplum demokratik yönetimleri kurma ve korumaya katkıda bulunma yanında, devlet içinde yönetim niteliğinin de geliştirilmesine katkıda bulunur. Gordon White'a göre sivil toplum bu işlevini dört farklı şekilde yerine getirebilir. İlki; devlet ile toplum arasındaki dengelenmiş muhalefet odağı olması nedeniyle sivil toplum, devlet-toplum arasındaki güçler dengesini toplum lehine çevirebilir, devletin zor kullanma kapasitesini zayıflatabilir. İkincisi; güçlü bir sivil toplum devlet-toplum ilişkisinde devleti disipline edici bir rol oynayabilir. Bunu hem siyasetçilerin, hem de yöneticilerin sorumluluklarını ve kamu ahlakının standartlarını geliştirerek yapar. White'a göre, hegemonik devletten demokratik devlete dönüşümü gerçekleştirecek bu işlevi ancak modernleşme sürecinde doğan, ya da özel girişimciliğin veya burjuvazinin yayılmasından doğan sivil toplum tipleri yerine getirebilecektir. Üçüncüsü; sivil toplumun devlet ile toplum arasında bireysel yurttaşlar ile formal siyasal sistem arasındaki ilişkiyi kayıt altına sokan, potansiyel bir aracı veya ileti kayışı (transmission-belt) rolü oynamasıdır. Dördüncüsü; sivil toplum demokratik çizgiler boyunca siyasal oyunun kurallarını yeniden tanımlayarak, kurucu (constitutive) bir rol oynayabilir.

Bu bağlamda, demokratikleşme sürecinde devlet-sivil toplum dengesini sağlayacak aracı bir rol üstlenebilir. Etkin bir sivil toplum temsil ve meşruluk krizlerinin aşılması sürecinde, toplumsal taleplerin siyasal alana iletilmesini sağlayarak, demokratik siyasaların geliştirilmesine hizmet eder. Devlet-toplum iletişiminin tamamlayıcı bir unsur olarak alternatif bir temsil mekanizması işlevini yerine getirebilir. Bölük-pörçük talep ve inisiyatifleri toparlayıp, bütünleştirerek olumlu bir siyasal mecra sokabilir. Yurttaşlara sağladığı demokratik katılım pratiği imkanı sayesinde, kamusal alan-devlet arasındaki ilişkilerin dayanacağı yeni demokratik normların yaratılmasına katkıda bulunabilir. Bu arada devletin ve yöneticilerin sivil topluma bakışı, kamusal alandaki eylem ve inisiyatifleri değerlendirme tarzı da büyük önem taşır. Sivil toplumdan yükselen taleplerden rahatsız olan baskıcı bir devlet, bu talepleri dikkate alma yerine, toplum üzerindeki

baskısının şiddetini arttırma yoluna gidebilir. Bu durumda ortaya çıkacak bir yönetim krizine bağlı olarak, toplumsal çatışmalar sertleşerek kutuplaşabilir ve siyasal istikrarsızlık doğabilir. Böyle bir olasılığın varlığına rağmen, demokrasinin mikrokozmosları olarak kabul edilen sivil toplum örgütleri demokratik pratiğin kazanılmasına yaptıkları katkılarla, ulusal düzeyde demokratik sistemin inşasında önemli bir rol oynayabilirler.

Demokrasinin olabilmesi için toplumsal çatışmaların, modernliğinkine benzeyen değerlerle, yani akılcılaştırma ve öznelleştirmeyle dorukta sınırlandırılması gerekir; ama gereken bir başka şey de temsili siyasal güçlerin, yani bir tüketim toplumunun karşıt yüzlerini temsil edebilecek güçlerin mevcut olmasıdır. Demokrasinin temel koşulu, merkezde yer almasına karşın rakiplerin ortak kültürel hedeflerinin dahilinde bulunan bir toplumsal çatışma olarak gösterilir. Sivil toplum toplumsal çatışmaların yüzeydeki arenası olarak taleplerin toparlanması ve siyasal alana iletilmesinde aracı bir rol oynar.¹⁷⁸

Güney Kore, Tayvan, Şili, Polonya, Çin, Çekoslavakya, Güney Afrika, Nijerya örneklerinde sivil toplum seferberliğinin demokratikleşme sürecindeki baskısı önemli bir dönüm noktası olmuştur. Söz konusu örneklerde yurttaşların otoriterliğe karşı meydan okumaları sadece bireysel olarak değil, öğrenci hareketlerinin, kiliselerin, profesyonel birliklerin, kadın gruplarının, sendikaların, insan hakları örgütlerinin, üretici gruplarının, medya kuruluşlarının, sivil birliklerin vb.nin üyeleri olarak gerçekleşir. Elbette demokratikleşme sürecinin kurucu unsuru merkezi siyasal kurumlardır. Demokratikleşmeye ilişkin kurumsal ve yasal düzenlemeler bu merkez eliyle gerçekleştirilir. Ancak, sivil toplum alanında yer alan, kâr amacı gütmeyen, hükümetler dışı olarak tanımlanan gönüllü kuruluşların siyasal merkez üzerinde demokratik değişme yönünde uyguladıkları baskıların lokomotif etkisi de aynı derecede önemlidir.

Demokratikleşme-sivil toplum ilişkisini incelerken yapmak istediğimiz şey; "demokratikleşme sürecinde devlet mi, sivil toplum mu önceliğe/üstünlüğe sahiptir?" gibi anlamsız bir soruya yanıt aramak değildir. Amacımız; demokratikleşme sürecinde siyasal merkezin önemi yanında, sivil toplumun da analize dahil edilmesi gerektiği, tek yanlı bir analizin eksik kalacağını vurgulamaktır. Demokratikleşme, iki yönlü ve iki eş zamanlı bir faaliyeti ifade eder. Demokratikleşme faaliyeti bir yandan

---

¹⁷⁸ Gülgün Erdoğan Tosun, a.g.e.,s. 173-176

toplumsal eşitlik ve özgürlüğün genişletilmesini, diğer yandan devlet kurumlarının yeniden yapılandırılıp demokratikleşmesini ve bunların aynı anda gerçekleştirilmesini gerektirir. Toplumsal eşitlik ve özgürlüğün alanının genişletilmesi yurttaşların kamusal alanlarda birlikte hareket etme, iktidar için eşit yarışmalarını sağlayarak, sivil toplumun etkin rol oynama kapasitesinin artırılması yoluyla gerçekleştirilir. Yani, uyanık ve etkin bir sivil toplumun gereksinimi olan özgürlüklerin artırılması yoluyla. Demokrasi bireysellik ve bireysel hak arama özgürlüğü demek değildir. Haksızlıklara karşı hak arama mücadelesinin bireysel ve sınıfsal parçalılıktan kurtarılarak birleştirilmesi, örgütlenmesi gerekir. Bu da ancak sivil toplum örgütleri aracılığıyla sağlanabilir. Özgürlüklerin kısıtlı olduğu, eşitsizliklerin yaygın olduğu bir toplumda sivil toplumun etkinlik sağlaması oldukça güçtür, ama imkansız değildir. Devletin yeniden yapılandırılması ise, devlet ve sivil toplumun özgül alanlarının yeniden tanımlanmasını, sivil toplumun devletten özerkliğinin sağlanmasını gerektirir.

Keane'e benzer biçimde, Held de tam bir demokratikleşme için çifte demokratikleşmeye (double democratization) ihtiyaç olduğunu belirtir. "Çifte demokratikleşmeden kasıt, devletin ve sivil toplumun iki bağımsız süreç olarak yeniden biçimlenmesidir (reformudur). Bu, bir yandan devlet kurumlarında yeniden yapılanmayı, diğer yandan sivil- toplumda özerkliğin yaygınlaştırılmasını içermektedir". O'na göre, bu yöndeki bir girişim devletin sivil toplumla yer değiştirmesini veya birbirlerine karşı olmalarını reddetmesi gerekir. Liberal değerlerle Marksist değerleri birleştirmeye çalışan yazara göre, çifte demokratikleşme "bir yandan devleti sivil toplumdaki liberal ilkeleri demokratik düzenin koruyucu bir özelliği olarak savunmalı, diğer yandan da bu düzenin verimi, mülkiyeti, statüleri ve karar alma gücünü uzun süre özel kesimin yönetimi altında bırakmayan Marksist bir nosyonu olmalı". Held'in burada bahsettiği; siyasal iktidarın hegemonyası yerine sivil toplum içindeki toplumsal iktidar odaklarını çoğullaştırarak, siyasal iktidarın kontrolü ve denetlenmesi gerektiğidir. Bu bağlamda devlet ile sivil toplum arasında karşıtlık ya da düşmanlık yerine, bu iki unsuru birbirlerinin demokratikleşmelerinin koşulu olarak görür.

Demokratikleşme sürecinde sivil toplumun tamamlayıcı rolünün incelemesi bizi, bağımsız bir sivil toplum olmaksızın demokratikleşme olmayacağı gibi, devletin koruyucu, dağıtıcı ve hakemlik gibi işlevleri olmaksızın sivil toplumun parçalılıktan ya da iktidar, servet ve statülerdeki eşitsizliğin yeni biçimlerinin taşıyıcıları olmaktan

kurtulamayacağı sonucuna götürür. Demokratik sivil toplum asla tek başına ortaya çıkarılamaz, onun bağımsızlığını koruyacak bir devlet iktidarına ihtiyaç vardır. "Devlet sivil toplumu ne çok fazla ve ne de çok az yönetmelidir", "demokratik bir düzen devlet iktidarı eliyle kurulamayacağı gibi, devlet iktidarı olmaksızın da kurulamaz". Kısacası, kurgulanacak bir demokratikleşme süreci "liberalizm mi, marksizm mi", "sivil toplum mu, devlet mi" ikilemelerinin aşılması, hem devleti hem de sivil toplumu aynı anda ve bir arada düşünen yaratıcı reformlar dizisini içermelidir. Bu süreç içinde demokrasinin kurumsallaşması ve pekişmesi yurttaş girişimlerinin yayılmasını, demokratik kültür ve demokratik yurttaşlığın gelişimini, liderliğin genişlemesini, deneyim kazanılmasını ve diğer sivil toplum işlevlerinin yerine getirilmesini gerektirir. Bu ise ancak aktif, çoğulcu, kurumsallaşmış ve demokratik bir sivil toplumla gerçekleşebilir.¹⁷⁹

3.5. SİVİL TOPLUMUN DEMOKRATİK İŞLEVLERİ

Diamond'a göre sivil toplumun demokratik işlevleri şunlardır: Devlet iktidarını kontrol, katılım düzeyini yükseltme, demokratik tutumların geliştirilmesi, çıkarların-taleplerin şekillendirilmesi ve eklenmesi, kutuplaşmaların yumuşatılması, yeni siyasal liderlerin yetiştirilmesi-eğitilmesi, siyasal partilerin demokratikleştirilmesi, bilgiyi toplumun geniş kesimlerine yayma, yeni fikirlerin yayılmasını sağlama ve siyasal sistemin halka karşı sorumluluğunu arttırmaktır. Gerçekten de, toplum ile devlet arasındaki aracı kurumlar-örgütler bütünü olarak sivil toplumun en temel işlevi devletin toplum tarafından etkin kontrolünü sağlamasıdır. Devlet iktidarını kontrol eden sivil toplum, bir yandan devlet tarafından baskıcı biçimde kullanılmasını sınırlandırır, diğer yandan baskıcı devlet iktidarına karşı muhalefeti örgütleyerek, demokratik olmayan rejimlerin meşruluğunu zayıflatır. Ancak sivil toplum ne kadar demokratik yönelimli olursa olsun, siyasal iktidarın tolerans sınırları dar ise bu işlevin dramatik sonuçları da ortaya çıkabilir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, siyasal iktidar daha baskıcı bir görünüm alabilir. "Bu nedenle uyanık ve etkin bir sivil toplum demokrasiyi başlatmaktan çok onu koruma ya da sağlamlaştırma için oldukça elverişli olabilir... Özgür, güçlü ve sorgulayan bir basın, kurumsal reformlar için baskı yapan yurttaş grupları olmaksızın" demokrasiye büyük zarar veren klientalist-patronajcı ilişkilerin ve siyasal-toplumsal yozlaşmanın engellenmesi çok zordur.

---

¹⁷⁹ Gülğün Erdoğan Tosun, a.g.e.,s. 177-179

Demokratik bir sivil toplumun varlığı siyasal katılımı seçimlerin ötesine taşır. Etkin ve uyanık bir sivil toplum sayesinde halk belli sürelerle yapılan seçimlerde oy veren tekil seçmen kimliğinden uzaklaşarak, seçim dışı zamanlarda sivil toplumun örgütlü bir üyesi olması dolayısıyla, katıldığı protesto, toplu dilekçe, grev, yürüyüş gibi eylemlerle aktif yurttaş kimliği kazanır. Demokratik bir sivil toplumun varlığı günümüzün demossuz demokrasilerinde demos'un uyanışını simgeler. Böylelikle sistemin girdilerine ve çıktıklarına karşı ilgisini ve katılımını sürekli canlı tutmayı başarır. Bu nedenle, siyasal etkinlik duygusunu arttıran sivil toplum demokratik siyasal kültürün edinildiği okul görünümündedir. Jose Ortega y Gasset, Érich Fromm, William Kornhauser, Hannah Arendt gibi kitle toplumu teorisyenlerine göre, sivil toplum, kitle toplumunu zedeleyen siyasal virüslere karşı can alıcı bir panzehirdir. Sivil toplum birliklerindeki katılım, geleneksel bağlarından liberalizm ve kapitalizmle koparılan, kendilerini köksüz ve mahrum edilmiş bulan ve ait olma yolları arayan bireylere cemaatsel bağlar ve alternatif bağlantı dizileri sağlayarak totaliter eğilimleri önleyebilir. Bunun da ötesinde, modernitenin bireyleri geleneksel sosyal bağlar ve törelerin sınırlamalarından kurtardığı yerde, sivil toplum faaliyetleri onlara dengeyi ve düzeni korumada yardımcı olur. Ayrıca, katılımı çapraz kesen bölünmeler yaratarak, demokratik yönetim için gerekli deneyimleri teşvik eder, farklı bireyler arasında ortak çıkar bilincinin doğmasını kolaylaştırır.

Sivil toplum örgütleri içindeki karşılıklı etkileşim sürecinde bireylerin edindikleri hoşgörü, ılımlılık, uzlaşma, kamusal tartışma pratiği, gönüllülük, muhalif düşüncelere saygı gibi demokratik tutumlar demokratik siyasal kültürün gelişmesini ve topluma yayılmasını sağlar. "Kurumsal katılma ve deneyimden doğduklarında oldukça istikrarlı olan" bu demokratik tutumlar ve değerler, demokrasinin de istikrarlı bir gelişme göstermesine yardımcı olur.

Toplumsal taleplerin-çıkarların temsilcisi ve birleştiricisi olarak sivil toplum örgütleri, resmi siyasetin dışladığı, siyasal parti kurarak tek başlarına siyasal iktidara erişmeleri mümkün olmayan, kadınlar, etnik azınlıklar gibi marjinal kesimlerin taleplerinin de temsilcisidir. Demokratik sivil toplum özgür ve özerk kamusal tartışmanın alanını bu gruplara da açtığı için, marjinal taleplerin demokratik mücadelesi için uygun bir zemin hazırlar, bunların yeraltına kaymalarına engel olur. Siyasal iktidarı etkileme ve denetlemeye katılımı yaratan sivil toplum, demokrasi için güçlü bir altyapının temellerini atar.

Bireysel, toplumsal, etnik, dinsel vb. taleplerin, çıkarların kamusal alandaki temsilcileri olarak sivil toplum örgütleri, bu talep ve çıkarları birleştirip yoğunlaştırdıkları ölçüde demokrasiye daha iyi hizmet edecektir. Bireylerin çoklu üyelikleri bölünme örüntülerini boydan boya keserek, onları hem güçlendirme, hem de yansıtma eğiliminde olacaktır. Bugün içinde yaşadığımız toplumda doğrudan demokrasiyi siyasal alanda gerçekleştirmeye belki imkan yoktur. Ama demokratik sivil toplum örgütleri aracılığıyla toplumsal yaşamın çeşitli kesitlerine ait kimliklerimizi (ana-baba, öğretmen-emekçi, işadamı, tüketici, apartman sakini, mahalle sakini, belli bir düşünce grubu üyesi veya sempaticanı vb.) ilgili sivil toplum örgütlerine üyelik yoluyla pekiştirdiğimizde, kendimizi ilgilendiren mikro alanlarda doğrudan katılmayı yaygınlaştırabiliriz. Bunun gerçekleşmesi ise demokratik sivil toplumların varlığını gerektirir.

Sivil toplumun siyasal çatışmanın kutuplarını yumuşatması özellikle toplumsal uzlaşma düzeyi yüksek toplumlar için geçerlidir. Bölgesel, etnik, dinsel bölünmeleri siyasal düzeyde aşmış toplumlarda ortaya çıkan yeni sorun yönelimli hareketler (kadın hareketi, çevrecilik vb.) yeni siyasal değerlerin de merkezini oluşturur. Bu etkinin bir başka sonucu yurttaşlık kavramının milliyetçilik ve ırkçılık boyutlarını aşan bir şekilde yeniden tanımlanmasıdır.

Demokrasinin mikrokozmosları olarak demokratik sivil toplum, yeni siyasal liderlerin yetiştiği, toplumun lider eksiğinin kapatıldığı bir merkez gibidir. Özellikle siyasal partilerin bir tıkanma sürecine girmesi halinde, çeşitli sivil toplum örgütleri içinde demokratik deneyim kazanmış kişilerin siyasete girerek başarı kazanması ve siyasal partilere yeniden meşruluklarını kazandırması pek beklenmedik bir durum değildir. Kamusal tartışma pratiği içinde sorunların ve siyasaların belirlenmesi hakkında bilgi sahibi olan, insanların nasıl örgütlenip motive edileceğini yine sivil toplum örgütleri içinde öğrenen bu liderler, demokratik geleneğin bir parçası olan uzlaşma ve koalisyon sanatının da ustası olabilirler. Demokratik bir sivil toplumda ikincil birlikler faziletin okuludurlar. Sivil toplumun temel faaliyeti, yurttaşları siyasal etki duygusu ve kamusal tartışma kapasitesi ile ortak iyiyi tartışmaya yönelterek biçimlendirir. Sivil toplum projesi vatandaşların bazı faaliyetlerinde sorumluluk almalarına yönelik daha fazla fırsat tanınması için devletin ademi-merkezleşmesini, pazar kurumlarının daha fazla çeşitlenmesi için ekonominin toplumsallaştırılmasını ve tarihsel kimliklerin sürdürülebilmesi ve gerçekleştirilmesi

için farklı yollar olsun diye, milliyetçiliğin dinsel model üzerinden çoğulcullaştırılması ve evcilleştirilmesini kapsar.

Siyasal partiler dışında diğer sivil toplum örgütlerinin birincil hedefi siyasal iktidarı ele geçirmek olmadığı için, bunlar kamusal tartışma aracılığıyla demokratik kurumlardan seçim sistemine, siyasal partilerin demokratikleştirilmesinden yönetimin şeffaflığına, insan haklarından yasal reformların takipçiliğine kadar pek çok konuda etkinlik gösterir. Bu tür faaliyetlerin yaygınlaşması demokrasinin kurumsallaşması ve pekiştirilmesi sürecinde hayati önem taşır.

Demokratik ve güçlü bir sivil toplum, içerdiği demokratik kitle iletişim araçları vasıtasıyla bilginin geniş toplum kesimlerine yayılmasını sağlar. Tek merkezden, tek süzgeçten geçirilerek verilen bilgi-haber akışı yerine, "devlet erkinin altında ve ötesinde oluşturulmuş olan iletişim ağları yurttaşları siyasal güç sahibi yapmak açısından önemli bir potansiyel" taşır. Keane'e göre, devlet iktidarından özerk kitle iletişim araçları, basiret, muhakeme, belagat, beceriklilik, cesaret, kendine yeterlik, güce karşı duyarlılık, sağduyu gibi demokratik yurttaşlık erdemlerinin kazanılmasına yardımcı olur. Sivil toplumun bastırıldığı, itaatkar bir tutum içine hapsedildiği toplumlarda, devlet kitle iletişim araçlarını da devletin bütünlüğünü koruma veya nizam'ı tesis etme adına baskı altında tutmaya çalışır. Böyle toplumlarda varolan devlet merkezli kitle iletişim araçları devletin yoğun propaganda aracı olarak, yurttaşları diktatörlük koşullarına alıştırmak yönünde kullanılır. Kamusal tartışmaya ilişkin bilgi akışının düzenli ve demokratik olabilmesi için, ne devlet, ne de piyasa tarafından belirlenmeyen, sivil toplumun kendi kaynaklarıyla beslenen, yasal güvencelere sahip demokratik kitle iletişim araçlarının varlığı gerekmektedir. Özgür iletişim ortamı bir yandan kamusal sorunlara ve politikalara ilişkin alternatif bakış açılarının sunumunu ve sağlıklı haber akışını sağlarken, diğer yandan "yurttaşlara yönetsel faaliyetler hakkında yetkililerin açıklamalarına bağımlı kalmayan, zor kazanılan bilgileri de verirler". Bugün basın özgürlüğü tüm dünyada demokrasinin göstergelerinden biri olarak kabul edilir. Yönetenlerin devlet iktidarının faaliyetlerinden kamuyu haberdar etme, bilgilendirme yönünde kitle iletişim araçlarının oynadığı rol, onu diğer sivil toplum kuruluşları arasında farklı bir yere oturtur. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin siyasete ilgisiz, izlenen politikalar hakkında bilgisiz yurttaşlarını informe etme işlevi nedeniyle, onu sivil toplumun harekete geçirici motoru olarak görmemize yol açar.

Kitle iletişim araçlarının alternatif bakış açılarını sergileme işlevi, özellikle demokratikleşme sürecinde yaşanması muhtemel sorunlar hakkındaki kamusal tartışmanın taraflarını bir araya getirerek, yeni bilgi ve fikirlerin üretilmesini sağlayarak, bu sürecin olumlu yönde gelişmesini sağlar. Yönetenler açısından ise, kriz ve geçiş döneminde uygulanacak zorlu ekonomik-sosyal politikaların, reform hareketlerinin kamunun geniş kesiminde tartışılarak kabul ettirilmesi, yeni politikaların-reformların ihtiyaç duyduğu kamu desteğini arttıracak, uygulamayı kolaylaştıracak, alınan kararların meşruluğunu arttıracaktır. Sivil toplum alanına baktığımızda, genel olarak güçlü çıkarların (sanayicilerin, devlet çıkarlarının, devlet girişimlerinin yöneticilerinin) etkin biçimde örgütlendiği; çiftçiler, tüketiciler, küçük girişimci ve esnaf kesiminin çıkarlarının ise daha zayıf şekilde örgütlendiği görülür. Kitle iletişim araçları kamuoyunu bilgilendirici yorumlar, paneller vb. aracılığıyla zayıf şekilde örgütlenmiş çıkarların da sesini duyurmasına imkan sağlayarak, çıkarlar arasındaki dengesizliği ortadan kaldırılmasında yardımcı olabilir.

Demokratik sivil toplum güçlü bir örgütlenmeye sahip sivil toplumdur. Sivil toplumun güçlü örgütlenme düzeni siyasal alanın kamusal alana hesap vericiliğini arttıran bir unsurdur. Siyasal iktidarı elinde tutanlar, sivil toplum örgütleri aracılığıyla faaliyet ve uygulamalarına ilişkin hesap vermekle kendilerini bağımlı kılmazlar. Ama yurttaşlardan devlete karşı saygı ve kendi meşruluklarını kazanırlar. Zengin bir örgütlü yaşam devletten istekleri çoğaltmakla birlikte, grupların çoklu kapasitelerini arttırır, devletin bağımsızlık ve refahını sağlar. Dolayısıyla, devlet iktidarının her türlü eylem ve işleminin meşruluğunun kaynağı sivil toplumdur. Sivil toplum içindeki örgütlerin rızasına dayanmayan uygulamalar temelsizliğe mahkum olacağı için, bu başarısızlığı da beraberinde getirir.

Bora'ya göre "toplumsal tepkilerin ve taleplerin sivil hareketlere kaymasının, devlet yapısındaki tıkanmayla" ve "devlet aygıtından ve siyasal sistemde ümitlerin kesilmesiyle" ilgisi var ise de, sonuçta bu "yerleşik siyasal yapıların çoğul, çetrefilli ve ayrılmış çıkarları temsil etme yeteneğinin giderek zayıflaması, çeşitli alanlarda özgül hareketlerin doğup örgütlenmesine" yol açmaktadır. İdeolojilerin ve yerleşik eski siyasal değerlerin içine girdiği parçalanma, toparlanma ve yeniden bütünleşme süreci global bir süreçtir. Az gelişmiş toplumlar kadar gelişmiş toplumları da etkileyen bu süreç, hem devlet yapısı, hem de temsil yapısının ve unsurlarının yeniden gözden geçirilmesini gerektirmiştir. Siyasetin ve ideolojilerin kayganlaşan zemininde demokratik ve örgütlenmiş bir sivil toplum, bugün temsili sistemlerin ve

dolayısıyla siyasal partilerin içine düştüğü temsil ve meşruluk krizlerinin aşılmasını sağlayacak mekanizmayı da sunar. Bireyler sivil toplum örgütleri aracılığıyla siyasal iktidarın gündelik yaşamı çeşitli açılardan etkileyen kararlarına karşı talep ve görüşlerini iletebildiği, yerel düzeydeki çeşitli karar alma süreçlerine katılabildiği ölçüde, siyasal partiler ve parlamento üzerindeki yükün hafiflemesi, partilerin yeniden toparlanması ve kamusal etik çerçevesinde yeni siyasal değerlerin üretilmesine katkıda bulunması beklenir. Böylelikle siyasal partiler katılımın birincil, çoğu zaman tekil aracı olmaktan çıkacaktır.¹⁸⁰

SONUÇ

Sivil toplum kavramı özellikle son iki yüzyıl diyebileceğimiz zaman dilimi içerisinde öncelikle Batı'da ve sonrasında da diğer toplumlarda oldukça geniş bir literatüre sahip olmuştur. Yaşadığımız son yüzyılda ise önemini bir hayli fazla arttırdığından dolayı da daha çok aydının, düşünürün ve bilim adamının ilgi alanına girmiştir. Ancak yapılan tanım çalışmalarında dahi gördüğümüz husus, hemen herkes kavramı başka açılardan ele almış, farklı yönlerini ön plana çıkarmış ve evrensel ortak bir tanıma ulaşamamıştır.

Dünyada artık iç ve dış politikalarda devletler sivil toplum argümanına çok sıklıkla başvurmakta ve duvarların, milletlerin, tabuların bu olguyla yıkılmakta olduğuna şahit olunmaktadır. Rengi ve cinsi ne olursa olsun devrimler sivil

---

¹⁸⁰ Gülgün Erdoğan Tosun, a.g.e.,s. 179-186

toplumların etkin olduğu ortamlarda gerçekleştirilmekte, devlet yonemlerinde uretilen politikalarda sivil toplum surekli varligini hissettirmektedir. Sadece siyasi acidan degil, gunumuzde sivil toplumun tanimlarından birisinin “ucuncu sektor” olması, kavramın ekonomik anlamda da ozellikle gelismis ulkelerde cok buyuk bir guc haline geldiginin göstergesidir. Nitekim sayisal veriler incelendiginde AB ulkeleri ve A.B.D. gibi refah duzeyi yuksek devletlerde sivil toplum sektorunun bütçelerinin, gelismekte olan ulke bütçelerinden dahi daha fazla olduğu gözlemlenmektedir.

Artık ülkemizde de sivil toplum olgusu dunyadaki gelismelere paralel olarak hem gundelik hayatımızda hem de siyaset arenasında cok sıklıkla dile getirilen ve hızla itibar kazanan bir kavram haline gelmiştir. Bu konudaki kaynaklar Batıdaki kadar olmasa da artık kutüphanelerimizde yerlerini almaya başlamış ve sivil toplum halk nezdinde de imajını giderek duzeltmeye başlamıştır. Hükümetler ulke gündemiyle ilgili önemli kararlar almadan önce sivil toplum kuruluşlarıyla istişareler yapmakta ve sivil topluma daha rahat ve özgür bir hareket alanı oluşturmak için yasalar düzenlemektedirler.

Demokrasi de aynen sivil toplum gibi Batı dünyasında doğup gelismiş bir olgudur. Ülkemizde ise kavram cumhuriyet döneminden sonra dahi hep tartışma konusu olmuş ve yaşanan süreçler, darbeler Türkiye’de ne kadar yerleşik bir demokrasi geleneğinin olduğuna şüpheyle bakılmasına sebep olmuştur. Ancak, geçmişten günümüze bir demokrasi geleneği olmasa bile, tarihimizden gelen sivil dayanışma geleneği, sivil toplum kuruluşlarının oluşmasında ve gelişmesinde cok önemli bir faktör olarak görülmektedir.

Sivil toplum ve demokrasi arasındaki ilişki ise amiyane tabiri ile “yumurtamı tavuktan çıkar, tavuk mu yumurtadan” paradoksuna dönüşüvermiştir. Yani “sivil toplumun gelişmiş olduğu bir toplumda mı demokrasi gelişmiş demektir, yoksa demokrasinin gelişmiş olduğu yerde mi sivil toplum gelişir” sorularının kesin ve net cevapları yoktur. Dolayısıyla ulaştığımız sonuç demokrasi ile sivil toplumun çift yönlü ve birbirlerini gerektiren bir ilişkiye sahip olduklarıdır. Ayrıca çalışmamızdan elde ettiğimiz bir diğer sonuç da demokratikleşme sürecinin hem devleti hem de sivil toplumu kapsayacak bir şekilde işlemesi gerektiğidir. Demokrasiye ulaşmadaki başarı da bu çift yönlü ilişkinin doğru bir şekilde tesis edilmesine bağlıdır. Bu ise çok kolay ve kısa olmayan bir süreçtir, lakin şu an demokrasi bazında örnek alınan

toplumlarda, hem sivil toplum hem de demokrasi kavramlarının çok eskiye dayanan, uzun ve sabırlı periyotlardan geçen süreçlere sahip değerler olduğunu görmekteyiz.

Demokratikleşme sürecinde diğer önemli bir husus da sivil toplum ile devlet arasındaki ilişkidir. Her iki aktöründe demokratikleşme sürecine gereken pozitif katkıyı yapabilmesi için, aralarındaki ilişkinin sivil toplum-devlet çatışmasına dönüşmemesi gerekir. Siyasi otoritenin sivil toplum kuruluşlarını, demokrasiyi tamamlayıcı, olmazsa olmaz ve halk ile devlet arasında dengeleyici bir unsur olarak görmesi gerektiği gibi, sivil toplum kuruluşlarının da devleti kendi temel hak ve hürriyetlerini, özgürlüğünü koruyan ve güvence altına alan, varlığının teminatı olarak görmesi gerekmektedir. Burada özellikle devletin, sivil toplumun faaliyet alanına bir baskı ve tehdit unsuru gibi müdahale etmeden, sivil toplumu destekleyici ve yol açıcı olarak faaliyet göstermesi demokrasinin temel gereklerinden biridir.

KAYNAKÇA

- A. Yaşar Sanbay ve S. Seyfi Ögün, "Bir Politikbilim Perspektifi", Bursa, Asa Kitabevi, 1998
- A.Z. Pelcynski "Dayanışma ve Polonya'da Sivil Toplumun Yeniden Doğuşu 1976-81", Çev.Ahmet Çiğdem, Der.John Keane, Sivil Toplum Ve Devlet -Avrupa'da Yeni Yaklaşımlar-, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993.
- Adam B.Seligman; The Idea Of Civil Society, The Free Press, New York, 1992
- Adam Przeworski; "Some Problems In The Study Of The Transition To Democracy", Der.Guillermo O'Donnel, PhiÛppe C.Schmitter, Laurence Whitehead, Transition From Authoritarian Rule: Comparative Perspectives, John Hopkins University Press, Baltimore, 1986
- Akın Atauz; "Sivil Toplum ve Devlet", Ağaçkakan, Güz 1997
- Alain TOURAİNE, Demokrasi Nedir?, Çev. Olcay Kunal, 3.bs., İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2002
- Alexis Tocqueville, Amerika'da demokrasi (Çev. Taner Timur), İstanbul, Türk Siyasi İlimler Serisi:4, Yenilik Basımevi, 1962
- Ali Yaşar Sanbay; "Sivil Toplum-Devlet İlişkisi veya Demokrasinin Etiği", Postmodernite, Sivil Toplum Ve İslam, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994
- Ali Yaşar Sanbay, "Kamusal Alan Diyalojik Demokrasi Sivil İtiraz", Alfa Yayınları, İstanbul, 2000
- Ali Yaşar Sanbay; "Sivil Toplum: İki Sırtı Keskin Bıçak", Radikal, 14 Mayıs 1997.
- András Bozoki, Miklós Sükösd; "Civil Society and Populism in the Eastern European Democratic Transitions" Praxis International, C:33, Ekim 1993
- Avrupa Birliği Komisyonu Türkiye Temsilciliği, Sivil Toplum İş Başında, Ankara, 2001
- Bassam Tibi, "Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası", İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998
- Burhan KUZU, "Demokrasi ve Gereklere", Yeni Türkiye, Ankara 1997
- Coşkun C. AKTAN, "Yeni Sivil Toplum Sözleşmesi", Yeni Türkiye, Kasım-Aralık 1997
- Craig Calhoun, "Introduction", Der. Craig Calhoun, Habermas And The Public Sphere, The MIT Press, Cambridge, 1992
- David Held; "New Forms Of Democracy ?", Der.David Held, Christopher Pollitt, New Forms Of Democracy, Sage Publications, London, 1986
- Ernest Gellner, "Civil Society in Historical Context", International Social Science Journal, C:43, 1991
- Ernest Nagel,"The Development of Modern Science", Chapters in Western Civilization, c. I, Newyork: Columbia University Press, 1948
- Erözden, O. "STK'lar ve Hukuki Çerçevde Yenilik Talepleri Üzerine Notlar", Taciser U. (Ed.), Merhaba Sivil Toplum, Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayın Dizisi:10, 1998
- Ersin Kalayaoğlu; "Türkiye'de Siyasal Kültür Ve Demokrasi", Der.Ergun Özbudun, Ersin Kalaycıoğlu, Levent Köker, Türkiye'de Demokratik Siyasal Kültür, Türk Demokrasi Vakfı, Ankara, 1995
- Esat ÇAM, Devlet Sistemleri, İstanbul, Der Yay., 1993
- Etyen Mahçupyan; İdeolojiler ve Modernite, 2. Baskı, Yol Yayınları, İstanbul, 1998
- Ferdan Ergut; "Demokrasi, Politik Toplum ve Parti" Toplum ve Bilim, Sayı:68,1995
- Fikret Toksöz, "Dernekler", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul, C. 2, İletişim yayınları 1983
- Funda Onbaşı, Sivil Toplum, İstanbul, L&M Yayınları, 2005
- G.F.W. Hegel, Rechtsphilosophie s.290; aktaran M. Riedel, "Gesellschaft, Bürgerliche", O. Brunner vd., (ed.) Geschichtliche Grundbegriffe içinde, Stuttgart, 1975, c.2
- [Gazanfer Kaya, "Kamusal Hizmetler Gerçekleştiren STK'larının Neo-Liberal Politikalar Karşısındaki Konumları", çevrimiçi, www.sosyalhizmetzamani.org/kamusalhizmetler.htm, 02.08.2004](http://www.sosyalhizmetzamani.org/kamusalhizmetler.htm)
- Giovanni SARTORİ, Demokrasi Teorisine Geri Dönüş, Çev. Tuncer KARAMUSTAFAOĞLU, Mehmet TURHAN, Ankara, Yetkin Yay, 1996
- Gordon White, "Civil Society, Democratization and Development (I): Clearing the Analytical Ground", Democratization, No:1/3, 1994

- Gülgün Erdoğan Tosun, Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi, İstanbul, Alfa Yayıncılık, 2001
- H. Tanık Şengül ve Oğuz Oyan, "Sivil Toplum-Devlet İlişkisi Üzerine Düşünceler", Türk-İş 1999 yılı, Cilt 2i TİSK Türk-İş Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999
- Hüsnü Erkan; Demokrasi ve Piyasa Ekonomisinde Birlikler, Tükelmat, İzmir, 1992
- Ioanna Kuçuradi, Projeler, Projecilik ve Sivil Toplum Kuruluşları, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, Mayıs 2003
- İbrahim Yıldırım, Demokrasi Sivil Toplum Kuruluşları, ve Yönetişim Seçkin Yayınevi, Birinci Baskı, Ankara, 2004
- İdris Küçükömer, Bütün Eserleri-3: Sivil Toplum Yazıları, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1994
- İhsan D. DAĞI, Ortadoğu'da İslam ve Siyaset, 2.bs., İstanbul, Boyut Kitapları, Ekim 2002
- İlhan Tekeli, Sivil Toplum Kuruluşları, Yerelleşme ve Yerel Yönetimler, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, Kasım 2002
- Ioanna Kuçuradi, Düşünen Sivil Toplum: Felsefi Yaklaşımlar-Açılımlar, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, Aralık 2003
- John Cohen ve Andrew Arato, "Civil Society and Political Theory", Cambridge, Mass, 1994
- John Ehrenberg, Civil Society: The Critical History of an Idea, (New York, London: NY University Press, 1999)
- John Keane (ed); Sivil Toplum ve Devlet, Çev. Levent Köker, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1993
- John Keane, "Civil Society: Old Images New Visions", (Oxford, Cambridge: Polity Press, 1998)
- John Keane, "Sivil Toplum ile Devlet Arasındaki Ayrımın Kökenleri ve Gelişimi 1750-1850, Der. John Keane, Sivil Toplum ve Devlet-Avrupa'da Yeni Yaklaşımlar", Çev. Erkan Akın, Aksu Bora, Ahmet Çiğdem, v.d., İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1993
- John Keane; Demokrasi Ve Sivil Toplum: Avrupa'da Sosyalizmin Açmazları, Toplumsal Ve Siyasal İktidarın Denetlenmesi Sorunu Ve Demokrasi Beklentileri Üzerine, Çev. Necmi Erdoğan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994
- Jürgen Habermas, "Kamusal Yapısal Dönüşümü (Strukturwandel der Öffentlichkeit)" Çev. Tanıl Bora-Mithat Sancar, İstanbul, İletişim Yayınları, 1997
- Kadriye Koç, "Sivil Toplum Kuruluşlarının Siyasal İktidarın Karar Verme Sürecine Etkileri", (Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2005
- Krishan Kumar, "Civil Society: An Inquiry Into The Usefulness of a Historical Term", The British Journal of Sociology, Cilt :44, No:3, 1993.
- Larry Diamond, "Rethinking Civil Society: Toward Democratic Consolidation", Journal of Democracy. Vol.5. No.3. 1994)
- Lary Diamond, "Rethinking Civil Society: Toward Democratic Consolidation", Journal of Democracy, Temmuz 1994
- Mahmood Sarıolghalam, "Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası", İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998
- Matko Mestrović, "The Sociality of Information and Civil of Society", Der Slavko Splichal, Andrew Calabrese, Colin Sparks, Information Society and Civil Society-Contemporary Perspectives on the Changing World Order, west Lafayette, Purdue University Press, 1994
- Mehmet Akad, Baskı Gruplarının Siyasal İktidarla İlişkileri, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1976
- Mehmet Ali Tura, "Çağdaş Demokrasilerde Sivil Toplum Örgütlerinin Siyasal Sisteme Etkileri" Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2004
- Mete Tunçay, "Sivil Toplum ile İlgili Kavramlar", Tanzimattan Günümüze İstanbul'da Sivil Toplum Kuruluşları, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998
- Michael Walzer; "Sivil Toplum Düşüncesi: Toplumsal Yapılaşmaya Doğru Bir Adım", Çev. Nuran Erol, Birikim, C:7, Mayıs 1992
- Münci Kapani, Politika Bilimine Giriş, Bilgi Yayınevi, 15. Basım, İstanbul, 2003
- Nazif Akçalı; Çağdaş Siyasi Rejimler, Bilgehan Basımevi, İzmir, 1989
- Osman Arslan, Kuramsal ve Tarihsel Aşamalarıyla Sivil Toplum ve Türkiye Gerçeği, Bayrak Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, 2001
- Ömer Çaha, "1980 Sonrası Türkiye'sinde Sivil Toplum Arayışları", Yeni Türkiye Dergisi, sayı:18, Ankara, Kasım-Aralık 1997
- Ömer Faruk GENÇKAYA, "Demokratikleşme ve Sivil Toplum ilişkisi Üzerine Bir Not", Yeni Türkiye, Ankara, 1997
- Paul Hirst; "Representative Democracy And Its Limits", Political Quarterly, C:59, 1988
- Prof. Dr. Mete Tunçay, "Sivil Toplum Kuruluşları ile İlgili Kavramlar"

- Michael Walzer; "Sivil Toplum Düşüncesi: Toplumsal Yapılaşmaya Doğru Bir Adım", Çev. Nuran Erol, Birikim, C:7, Mayıs 1992
- Münci Kapani, Politika Bilimine Giriş, Bilgi Yayınevi, 15. Basım, İstanbul, 2003
- Nazif Akçalı; Çağdaş Siyasi Rejimler, Bilgehan Basımevi, İzmir, 1989
- Osman Arslan, Kuramsal ve Tarihsel Aşamalarıyla Sivil Toplum ve Türkiye Gerçeği, Bayrak Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, 2001
- Ömer Çaha, "1980 Sonrası Türkiye'inde Sivil Toplum Arayışları", Yeni Türkiye Dergisi, sayı:18, Ankara, Kasım-Aralık 1997
- Ömer Faruk GENÇKAYA, "Demokratikleşme ve Sivil Toplum ilişkisi Üzerine Bir Not", Yeni Türkiye, Ankara, 1997
- Paul Hirst; "Representative Democracy And Its Limits", Political Quarterly, C:59, 1988
- Prof. Dr. Mete Tunçay, "Sivil Toplum Kuruluşları ile İlgili Kavramlar"
- Ralf Dahrendorf, "Sivil Toplum Özerk Kurumlar Yaşatır", New Perspectives Quarterly, WPQ Türkiye Cilt: 1-2 1991
- Sefa Usta, Avrupa Birliği'ne Giriş Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşları: Sivil Toplum, Demokrasi ve Güven Yüksek lisans tezi, Konya, 2006.
- Sheri Berman; "Civil Society and Political Institutionalization", American Behavioral Scientist, C:40, Mart- Nisan 1997
- Splichal, Calabrese, Sparks; "Information Society and Civil Society-Contemporary Perspectives on the Changing World Order-", Purdue University Press, West Lafayette, 1994.
- Şahin, M. ve Canan, Ö. D. "Vakıf ve Derneklerle İlgili Mali Konular: Sorunlar ve Öneriler", Yeni Türkiye Dergisi, Yıl:3, Sayı:18, 1997
- Şerif Mardin, "Sivil Toplum", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.7, İstanbul, İletişim Yayınları
- Şerif Mardin; "Türk Toplumunu inceleme Aracı Olarak Sivil Toplum", Der. Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder, Türkiye'de Sivil Toplum ve Siyaset-Makaleler- I-, İletişim Yayınları, İstanbul,1990
- T.H. Marshall; Class, Citizenship and Social Development, Greenword Press, Westport, 1973
- Tanıl Bora, "Sivil Toplum Kuruluşları; Demokrasinin Meşruiyet Üreticileri", Gazete Pazar, 2 Mart 1997.
- Tügiad, 2000'li yıllara Doğru Türkiye'nin Önde Gelen Sorunlarına Yaklaşımlar:21- Sivil Toplum Örgütleri, İstanbul, Şubat 1997
- Vehbi Bayhan, "Sivil Toplum ve Demokrasi", edisyon, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2005
- Yavuz Atar, "Demokratik Sistemde Sivil Toplum Fonksiyonu ve Sivil Toplum-Devlet DUALİZMİ", Yeni Türkiye Dergisi, sayı: 18, Ankara, Kasım-Aralık 1997
- Yehudah Mirsky; "Democratic Politics, Democratic Culture: Democratization And Civil Society", Current, Ocak 1994
- Yılmaz Ensaroğlu; "İnsan Hakları Mücadelesinde Sivil Toplum Örgütlenmesinin önemi: Mazlumder Örnek Olayı", Yeni Türkiye, Y:3, S: 18, Kasım-Aralık 1997
- Yurdakul FİNCANCI, Günümüzde Sosyal Demokrasi, İstanbul, TÜSES Yay., 1993
- Yücekök, A., "Türk Hukukunda Tüzel Kişilik", Ahmet, Y. İter, T. ve Mehmet, Ö. A. (Der.), Tanzimattan Günümüze İstanbul'da STK'lar, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998
- Zbigniew Rau; "Introduction", Der. Zbigniew Rau, The Reemergence of Civil Society in Eastern Europe and the Soviet Union, Westview Press, U.S.A., 1991.
- Zeynep Yürük Sılahtaroğlu, "Avrupa Birliği ve Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşları ve Lobicilik Faaliyetleri", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2004